

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ДАНҒАРА

ВБД: 336.77

Бо ҳуқуқи дастнавис

**ХОЛАҲМАДЗОДА ИСКАНДАР ХОЛАҲМАД
(ТОХТАРОВ ИСКАНДАР ХОЛАҲМАДОВИЧ)**

**ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ НИЗОМИ ҚАРЗДИҲИИ
ИМТИЁЗНОКИ КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ ДАР ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ

номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи

иқтисоси 5.2.17 – Молия, муомилоти пулӣ ва қарз

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои иқтисодӣ,

дотсент Каримов Б.Ҳ.

Данғара-2026

МУНДАРИҶА

	Саҳ.
НОМГЀИ ИХТИСОРАҶО.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ҚАРЗДИҶИИ КОРҶОНАҶОИ КИШОВАРЗЀ.....	13
1.1. Таҳаввулоти муносибатҶои қарзии корҶонаҶои кишоварзЀ бо банкҶо.....	13
1.2. ҶанбаҶои назариявию методологии қарзи кишоварзЀ ва муҳтавои иқтисодии он.....	33
1.3. Зарурати қарздиҳии имтиёзноки корҶонаҶои кишоварзЀ дар шароити ноустувории молиявЀ.....	55
БОБИ 2. ТАҶЛИЛИ ВАЗЀИ МУОСИРИ ҚАРЗДИҶИИ ИМТИЁЗНОКИ КОРҶОНАҶОИ КИШОВАРЗЀ ДАР ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	74
2.1. ХусусиятҶои механизми амалкунандаи қарздиҳии имтиёзноки корҶонаҶои кишоварзЀ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	74
2.2. Таҳлил ва арзёбии мушкilotи асосии қарздиҳии имтиёзноки корҶонаҶои кишоварзЀ.....	90
2.3. Истифодаи имконияти ҳамгирой бо низомҶои ҷаҳонии қарзЀ дар қарздиҳии имтиёзноки корҶонаҶои кишоварзЀ.....	110
БОБИ 3. ТАМОЈЛОТИ РУШДИ НИЗОМИ ҚАРЗДИҶИИ ИМТИЁЗНОКИ КОРҶОНАҶОИ КИШОВАРЗЀ.....	127
3.1. Рушди низоми қарздиҳии имтиёзноки корҶонаҶои кишоварзЀ дар асоси дастгирии давлатЀ.....	127
3.2. РоҳҶои ҳалли мушкilotи асосии қарздиҳии имтиёзноки корҶонаҶои кишоварзЀ.....	144
ХУЛОСА ВА ТАВСИЯҶО.....	160
РЀЙҶАТИ АДАБИЁТ.....	166
РЀЙҶАТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМЀ.....	183

НОМГЌИ ИХТИСОРАҲО

БМТ	Бонки миллии Тоҷикистон
КВД БА ҶТ	Корхонаи воҳиди давлатии бонки амонатгузории
«Амонатбонк»	Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амонатбонк»
ИА	Иттиҳоди Аврупо
ИМА	Иёлоти Муттаҳидаи Амрико
ИҶШС	Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ
МД	Муассисаи давлатӣ
млн.	Миллион
ММД	Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ
СНИ	Сиёсати нави иқтисодӣ
СУС	Созмони умумиҷаҳонии савдо
ТАҚХ	Ташкилоти амонатии қарзии хурд
ҳаз.	Ҳазор
ҶСК	Ҷамъияти саҳомии кушода
ҶСП	Ҷамъияти саҳомии пӯшида

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки иқтисодиёт ҳанӯз дар асоси амсилаи кишоварзӣ саноатӣ рушд мекунад, яке аз самтҳои асосии мутобиқшавии корхонаҳои кишоварзӣ ба шароити тағйирёбандаи истеҳсолот таҷдиди сохтори низомҳои истеҳсолии онҳо мебошад. Вале ноил шудан ба ин ҳадаф ва таъмини рушди муносиби соҳаи кишоварзӣ дар мамлакат бидуни маблағгузори муассир ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, таъмини молиявии ҷаҳонӣ корхонаҳои кишоварзӣ, пеш аз ҳама, дар асоси истифодаи манбаҳои берунӣ, масъалаи ҳеле мубрам аст.

Имрӯз, маблағҳои ҷалбгардида ба он хотир дар рушди истеҳсоли кишоварзӣ муҳим мебошанд, ки дар бештари корхонаҳои кишоварзии мамлакат норасоии манбаҳои худӣ мушоҳида мешавад. Паёмади муҳими чунин норасоӣ натиҷаҳои молиявии номатлуби онҳо мебошад, ки аз маълумоти омори расмӣ бармеояд.

Ҳамин тариқ, дар соли 2023 дар мамлакат 1401 корхонаҳои кишоварзии расман ба қайд гирифташуда мавҷуд буданд. Аз онҳо 1057 адад оид ба натиҷаҳои молиявии худ ба мақомоти омори давлатӣ ҳисобот пешниҳод кардаанд. Ҳаҷми ғоидаи гирифтаи онҳо ҳамагӣ 43,7 миллион сомони ро ташкил додааст. Дар ин маврид, соли ҳисоботиро танҳо 782 адад корхонаҳо бо натиҷаи молиявии мусбат (ғоида) ҷамъбаст кардаанд. Шумораи корхонаҳои зараровар 275 адад буда, 26,0%-и корхонаҳои ҳисоботдиҳандаро ташкил медиҳанд [81, с. 85-91].

Дар робита ба ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ 28 декабри соли 2023 чунин зикр намуданд: «... тағйирёбии босуръати вазъи бозори ҷаҳонии озуқаворӣ ва болоравии мунтазами нархи маҳсулоти ғизоӣ моро водор менамояд, ки ба беҳсозии ҳолати соҳаи кишоварзӣ, афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти он, рушди маҷмааҳои агросаноатӣ ва бо ҳамин роҳ таъмин намудани амнияти озуқаворӣ кишвар таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир намоем» [97].

Бояд қайд кард, ки истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, бар асари вобастагии баланди худ аз шароити табиӣ ва иқлимӣ, дар тафовут аз дигар соҳаҳои иқтисодиёт, аз ҷумла саноат ва савдо, даромаднокии баландро кафолат намедихад. Маҳз ҳамин хусусият хавфхоро дар фаъолияти кишоварзӣ зиёд мекунад ва тавре мусаллам аст, дар шароити хавфи баланд самаранокии механизмҳои бозорӣ дар фаъолияти истеҳсолӣ маҳдуд мешавад.

Аз ҷониби дигар, рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ва мутобиқ кардани он ба талаботи бозори озуқаворӣ захираҳои назарраси молиявиро талаб мекунад. Аммо, норасоии ҷунин захираҳо дар фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ мушкилоти муҳим мебошад.

Ҳамин тариқ, таъмини сатҳи муносиби даромаднокии корхонаҳои кишоварзӣ ба хотири пӯшонидани хароҷоти онҳо яке аз масъалаҳои таъхирнопазир буда, таваҷҷуҳи Ҳаври мақомоти танзимкунандаи соҳа ва низоми бонкии мамлакатро талаб мекунад.

Мусаллам аст, ки истеҳсолоти кишоварзӣ дорои баъзе хусусиятҳои соҳавӣ мебошад, аз қабili дар таҳти таъсири омилҳои табию иқлимӣ қарор доштан, даври нисбатан тӯлонии парвариши зироат ва ҷорво ва муҳим аз ҳама - вобаста будани натиҷаҳои фаъолият аз мавсими сол. Албатта, ин хусусиятҳо ба натиҷаҳои молиявӣ ва вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзӣ бетаъсир намеронанд.

Дар натиҷа, корхонаҳои кишоварзӣ, ки норасоии мавсимии маблағ барои пурра намудани воситаҳои гардон ва норасоии доимии онро барои таҳкими пойгоҳи истеҳсолӣ (харидани мошин, техника ва таҷҳизоти кишоварзӣ) ҳис мекунанд, ба сармояи ҷалбшаванда дар шакли қарз бештар ниёз доранд. Яъне, имрӯз итифодаи қарзи бонкӣ бояд ҳамчун як воситаи муҳими ҷуброни норасоии воситаҳои истеҳсолӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ эътироф карда шавад.

Гузашта аз ин, бояд қайд кард, ки бар асари таъсири зиёди хавфҳо ба истеҳсолоти кишоварзӣ, бонкҳои тижоратӣ барои пешниҳоди қарз ба корхонаҳои кишоварзӣ ҷуръат намекунанд. Таҳқиқи ҳолати қарздиҳии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ нишон дод, ки маҳз корхонаҳои кишоварзӣ дар

дастрасӣ ба қарз осебпазир буда, ҳангоми мурочиат ба бонкҳои тиҷоратӣ ва дар раванди гирифтани қарз, нисбат ба дигар бахшҳои иқтисодиёт бо мушкилоти бештар дучор мешаванд.

Азбаски кишоварзӣ ҳамчун соҳаи афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ эътироф шудааст, имрӯз корхонаҳои кишоварзӣ ба дастгирии молиявии давлатӣ бештар ниёз доранд. Дар робита ба ин, дар мамлакат роҳандозӣ намудани механизмҳои қарздиҳии имтиёзнок барои корхонаҳои кишоварзӣ хеле муҳим аст. Вале амалӣ намудани ин вазифа набояд танҳо дар доираи фаъолияти мақомоти давлатии ваколатдор дар соҳаи молия ва иқтисоди кишоварзӣ маҳдуд бошад. Ҳалли масъалаи мазкур ҳамкориҳои муассир ва ҳамроҳии фаъолияти мақомоти давлатӣ, бонкҳои тиҷоратӣ ва муҳаққиқони соҳаи бонкдориро тақозо мекунад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Мушкилоти рушди қарздиҳии кишоварзӣ ҳанӯз аз замонҳои пеш вуҷуд доштанд ва ба доираи таҳқиқи олимони муҳаққиқони соҳаҳои илмӣ назарияи иқтисодӣ ва молия дохил мешуданд. Иқтисоддонҳои классик, намоёндагони мактабҳои гуногуни назарияи иқтисодӣ низ ба таҳқиқи мушкилоти қарз, аз ҷумла қарзи кишоварзӣ машғул шудаанд. Дар адабиёти хориҷӣ доир ба таҳқиқи масъалаҳои назариявӣ, методологӣ ва амалии ташаккул ва рушди низомии қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ интишороти зиёд ҳастанд. Ҷанбаҳои гуногуни қарздиҳии имтиёзноки соҳаи кишоварзӣ дар асарҳои пажӯҳишгарони хориҷӣ – З.Б. Алиева, И.А. Горелкина, С.А. Гурфова, Р.У. Гусманов, В.Э. Евдокимова, Е.В. Евтушенко, И.А. Казакевич, Э.А. Калафатов, Н.В. Климова, Д.А. Коробейников, Е.И. Костюкова, М.Г. Кудинова, О.И. Лаврушин, М.С. Марамигин, В.И. Савкин, О.Ю. Свиридов, Ю.М. Склярова, О.Г. Скузоватова, Е.А. Шкарупа ва дигарон инъикос гардидаанд. Масъалаҳои умумии низомии қарзӣ, аз ҷумла қарзи кишоварзӣ аз ҷониби олимони тоҷик низ ба таҳқиқ фаро гирифта шудаанд. Муҳаққиқони тоҷик Ф.Н. Асозода, Н.А. Давлатов, Г.М. Давлатова, Ш.Ш. Исмоилова, Б.Ҳ. Каримов, Д.Б. Қодирзода, Г.С. Латипова, С.Ҷ. Махшулов, С.А. Мирсаидов, Э.Қ. Миршарифзода, М.А. Ниёзов, Ф.С. Обидов, М.Ш. Одинаева, А.Х. Олимов, Ш. Раҳимзода, Н.М.

Собирзода, З. Султонов, Х.У. Умаров, Ш.Қ. Хайрзода, А.А. Хочахонов, У.С. Ҳикматов, Қ.Х. Хушвахтзода, Х.П. Шарипов, Б.М. Шарифзода ба омӯзиши масъалаи қарздиҳии кишоварзӣ машғул шудаанд. Аммо дар интишорот ҷанбаҳои назариявии қарзи кишоварзӣ, муҳтавои иқтисодии он, хусусиятҳои хоси соҳаи кишоварзӣ барои гирифтани қарз ва шароити пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ба корхонаҳои кишоварзӣ ба таври зарурӣ ба инобат гирифта нашудааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот бо Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2016, № 392), Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 июни соли 2021, № 441), Барномаи рушди низоми агроозуқаворӣ ва кишоварзии устувор барои давраи то соли 2030 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.03.2023, № 54) алоқаманд мебошанд. Диссертатсия мувофиқи нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи молия ва ҷаҳонияти бонкии Донишгоҳи давлатии Данғара дар солҳои 2021-2025 иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқот коркарди паҳлуҳои назариявӣю методологӣ, пешниҳоди тавсия ва мулоҳизаҳо доир ба роҳандозӣ намудани қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ бо дастгирии давлат мебошад.

Барои расидан ба ин мақсад, дар диссертатсия чунин вазифаҳо иҷро карда мешаванд, ки сохтори таҳқиқотро муайян кардаанд:

1. Таҳлили таҳаввулоти муносибатҳои қарзӣ байни бонкҳо ва корхонаҳои кишоварзӣ, ифшо кардани асосҳои назариявӣю методологӣ қарзи кишоварзӣ ва асоснок намудани зарурати қарздиҳии имтиёзнок дар шароити ноустувории молиявӣ дар соҳаи кишоварзӣ.

2. Таҳқиқи вазъи муосир ва хусусиятҳои амалкарди низоми қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ошкор кардани

мушкилоти асосӣ ва арзёбии самаранокии механизмҳои мавҷудаи қарздиҳии кишоварзӣ.

3. Таҳлили муқоисавии таҷрибаи хориҷии қарздиҳии имтиёзноки соҳаи кишоварзӣ ва муайян кардани имконият барои мутобиқсозии амалияҳои беҳтарин бо назардошти ҳамгироии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низомҳои молиявии ҷаҳонӣ.

4. Таҳияи самтҳо ва пешниҳоди тадбирҳои амалӣ барои рушди низоми қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла такмил додани механизмҳои дастгирии давлатӣ ва бартараф кардани монеаҳои асосии институтсионалии он.

Объекти таҳқиқот амалияи қарздиҳии корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Предмети таҳқиқот назария, методология ва амалияи ташаккул ва рушди низоми қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Фарзияи таҳқиқот ба он асос меёбад, ки ташаккули низоми қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ бо ҷалби дастгирии молиявии давлатӣ дар шароити норасоии захираҳои молиявӣ роҳи нисбатан муносиби рушди иқтисодии соҳаи кишоварзӣ буда, ба таҳкими рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, афзоиши некуаҳволии аҳолии мамлакат ва рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ мусоидат мекунад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявии таҳқиқотро маҷмуи концепсияҳо ва назарияҳои илмӣ, ки моҳияти муносибатҳои қарзиро дар соҳаи кишоварзӣ ифшо меkunанд, ташкил медиҳанд. Дисертатсия ба назарияҳои классикӣ ва муосири қарз, ки вазифаҳои азнавтасимкунӣ ва ҳавасмандкунандаи онро дар иқтисодиёт шарҳ медиҳанд, инчунин ба назарияҳои махсуси қарзи кишоварзӣ, ки хусусиятҳои соҳавии кишоварзӣ – мавсимият, хавфҳои баланд ва давомнокии тӯлонии даври истеҳсолиро ба инобат мегиранд, таъяс мекунад. Назарияҳои даҳолати давлатӣ ва маблағгузори имтиёзнок, ки зарурати

дастгирии соҳаи кишоварзиро барои таъмини амнияти озуқаворӣ ва ҷуброни номутавозинии бозор асоснок мекунад, аҳамияти хоса доранд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асосҳои методологии таҳқиқот маҷмуи усулҳо ва равишҳои илмӣ мукамал мебошанд, ки саҳеҳӣ ва асоснокӣ ҳулосаҳои онро таъмин мекунад. Равиши муназзам нақши калидӣ дошта, имкон медиҳад, ки қарздиҳии имтиёзнок ҳамчун механизми мукаммали ҳамкориҳои байни давлат, ниҳодҳои молиявӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ баррасӣ шавад. Дар раванди таҳқиқот усулҳои илмӣ таърихӣю мантиқӣ, истисноӣ илмӣ, таҳлили омӯрӣ, таҳлили муқоисавӣ, иқтисодӣю риёзӣ ва арзёбии қоршиносӣ истифода шудаанд, ки дар маҷмӯъ омӯзиши ҳамаҷонибаи объекти таҳқиқотро таъмин мекунад.

Сарчашмаҳои маълумот. Таҳқиқот ба санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи молия ва рушди кишоварзӣ, фармоишҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, иттилооти омӯрии Бонки миллии Тоҷикистон, Агентии омӯри назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи конференсияҳо ва интишороти соҳаи молия ва бонк таъя мекунад.

Пойгоҳи таҳқиқот. Пойгоҳи таҳқиқот заминаи моддӣю техникӣ ва ташкилӣ дар бар мегирад. Заминаи моддӣю техникӣ захираҳои Донишгоҳи давлатии Данғара (китобхонаи электронӣ, пойгоҳҳо ва воситаҳои техникӣю қорқард ва таҳлили маълумот)-ро дар бар мегирад. Заминаи ташкилӣ дар дастгирии роҳбари илмӣ, дастрасӣ ба маълумоти бонкҳо ва корхонаҳои кишоварзӣ, имконияти иштирок дар конференсияҳои илмӣ ифода меёбад.

Навгони илмӣ таҳқиқот. Навгони илмӣ таҳқиқот дар рушди муқаррароти назариявӣ ва методологии қарздиҳии кишоварзӣ ва қорқарди тавсияҳо барои таъсиси механизми муассири қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ ифода меёбад. Ҷанбаҳои асосии навгони илмӣ диссертатсияро метавон ҷунин зикр қард:

1. Мулоҳизаҳои асоснок ҷиҳати тафсири пойгоҳи назариявию методологии қарздиҳии кишоварзӣ таҳия қарда шудаанд. Мафҳум ва муҳтавои иқтисодии

қарзи кишоварзӣ аниқ қарда шуда, мақсад, вазифаҳо, принципҳо ва дигар ҷанбаҳои методии он шарҳ дода шудаанд.

2. Вазъи муосири қарздиҳии қорхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил ва хусусиятҳои он ошкор қарда шуда, мушкилот ва маҳдудиятҳои ташаккул ва рушди қарздиҳии имтиёзноки соҳаи кишоварзӣ арзёбӣ қарда шудаанд.

3. Имконияти ҳамгироии низоми миллии қарздиҳии кишоварзӣ бо низомҳои ҷаҳонии қарздиҳии имтиёзнок арзёбӣ қарда шуда, роҳҳои татбиқи амалияҳои пешқадами ҷаҳонӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод қарда шудаанд.

4. Самтҳои рушди низоми қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ таҳия қарда шуда, тадбирҳои амалӣ ҷиҳати роҳандозӣ намудани он пешниҳод қарда шудаанд, аз ҷумла тақмили механизмҳои дастгирии давлатӣ ва бартараф қардани монеаҳои институтсионалию молиявӣ дар роҳи рушди он.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда

1. Ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии қарздиҳии кишоварзӣ ҳамчун шакли махсуси муносибатҳои молиявӣ, аз ҷумла ҳадафҳо, принципҳо, иштирокчиён ва намудҳои он. Татбиқшавандагии равиши такрористехсол дар қарздиҳии кишоварзӣ.

2. Рушди низоми қарздиҳии имтиёзнок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, арзёбии монеаҳои институтсионалӣ ва молиявии ошкоршуда дар қарздиҳии дарозмуҳлат ва дастрас ба қорхонаҳои кишоварзӣ.

3. Имконияти истифодабарии амалияҳои муваффақи хориҷии қарздиҳии имтиёзнок, ба монанди субсидиякунонии меъёрҳои фоиз, кафолатҳои давлатӣ ва ниҳодҳои бозтамвил бо тавсияҳо оид ба қорбурди онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

4. Тадбирҳои амалӣ барои таъсиси низоми қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ, аз ҷумла фондҳои махсуси қарзӣ, механизмҳои ҷуброни меъёри фоизҳо ва расмиёти пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок бо дастгирии давлатӣ.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Муқаррароти назариявии дар диссертатсия таҳияшуда метавонанд ҳамчун саҳми муҳим дар раванди ташаккул ва рушди низоми қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муаррифӣ шаванд. Натиҷаҳои назариявии диссертатсия имконияти иҷроӣ таҳқиқотро дар самти ташаккул ва рушди низоми қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ муҳайё месозанд. Аҳамияти амалии таҳқиқот дар истифодаи муқаррарот ва тавсияҳои пешниҳодшуда аз ҷониби бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ барои татбиқ дар низоми қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ ифода меёбад. Татбиқи амалии муқаррароти таҳияшуда имкон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми қарздиҳии имтиёзноки соҳаи кишоварзӣ ташаккул ёбад ва дар ин асос истеҳсолоти кишоварзӣ рушд карда, сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои кишоварзӣ баланд бардошта шавад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо истифодаи усулҳои махсус дар рафти иҷроӣ таҳқиқот, боэътимодии маълумот, ҳаҷми кифояи маводи таҳқиқшуда, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқот, интишорот, маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ амалӣ тасдиқ мешавад. Хулоса ва тавсияҳо бо таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва амалиявӣ асос ёфтаанд.

Мутобикати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқот дар доираи муҳтавои бандҳои зерини Шиносномаи ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси илмӣ 5.2.17 – Молия, муомилоти пулӣ ва қарз иҷро карда шудааст: 9.1. Назария, методология, концепсияҳо ва принципҳои асосии муносибатҳои қарзӣ ҳамчун ҷанбаҳои зоҳиршавии низоми қарзӣ, 9.2. Стратегияи ҳамгироии иқтисодиёти Тоҷикистон ба низоми муносибатҳои хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ ва низоми пулию қарзии ҷаҳонӣ, 9.3. Рушди инфрасохтори муносибатҳои қарзӣ, фишангҳо, шаклҳо ва методҳои муносири пешниҳоди қарз, 9.7. Таҳаввулоти муносибатҳои қарзӣ; қонуниятҳо ва тамоюлоти муносири рушди онҳо, иртиботи мутақобилаи қарз бо гардиши пул, молия, бозори молия, таъвияти таъсири қарз ба истеҳсолот ва фурӯши маҳсулоти ҷамъиятӣ.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ. Саҳми шахсии муаллиф дар таҳлил ва ҷамъбасти кардан, ба низом даровардан, аниқ ва пурра кардани равишҳои назариявӣ ва амалии равандҳои ташаккул ва рушди низоми қарзидиҳии имтиёзноки қорхонаҳои кишоварзӣ ифода меёбад. Аз ҷониби муаллиф таҳаввулотҳои муносибатҳои қарзии қорхонаҳои кишоварзӣ бо бонкҳо таҳқиқ ва муҳтавои иқтисодии мафҳуми қарзи кишоварзӣ аниқ карда шудааст, зарурати қорбурди қарзи имтиёзноки кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шуда, самтҳои рушди он муайян карда шудааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқот дар шакли гузоришҳои илмӣ ва тавсияҳои амалӣ пешкаш гардида, дар конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ «Иқтисодиёт, менеҷмент, молия: масъалаҳои мубрами назария ва амалия» (Пенза, 2024), «Масъалаҳои идоракунии ва иқтисодиёт: вазъи муосир ва мушкilotи мубрам» (Москва, 2023), «Масъалаҳои мубрами баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит дар шароити муосир» (Душанбе, 2023) ва дигарҳо баҳои мусбат гирифтаанд. Тавсияҳои таҳияшуда метавонанд дар амалияи қарзидиҳии бонкҳои тижоратӣ ба қорхонаҳои кишоварзӣ ба қор бурда шаванд. Муқаррароти назариявӣ ва тавсияҳои амалии таҳқиқот дар раванди таълимии зинаи бакалавриат бо самти ихтисоси «Молия ва қарз» истифода мешаванд.

Интишороти аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Доир ба мавзӯи таҳқиқот 8 мақолаи илмӣ бо ҳаҷми 3,4 ҷузъи ҷопӣ (аз ҷумла 3,1 ҷузъи ҷопӣ аз муаллиф), аз онҳо 4 мақола дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшаванда нашр шудааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва тавсияҳо, рӯйхати адабиёт бо 144 номгӯй иборат аст. Матни диссертатсия дар 184 саҳифаи ҷопӣ компютерӣ дарҷ гардида, 9 расм ва 22 ҷадвалро дар бар мегирад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ҚАРЗДИҲИИ КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ

1.1. Таҳаввулоти муносибатҳои қарзии корхонаҳои кишоварзӣ бо бонкҳо

Аз сабаби он ки кишоварзӣ ба шароити табиӣю иқлимӣ бештар осебпазир аст, дар истеҳсолоти кишоварзӣ хавфҳои зиёде ба миён меоянд, ки бо маблағҳои кофӣ таъмин намудани онро мушкилтар мекунад. Бинобар ин, таърихан дар ҳамаи марҳилаҳои рушди худ истеҳсолоти кишоварзӣ бо қарз ва муносибатҳои қарзӣ ҳамради буд. Қарз дар рушди соҳаи кишоварзӣ нақши муҳим дошта, ба нав кардани пойгоҳи моддию техникий истеҳсолот, беҳтар шудани шароити меҳнат ва баланд бардоштани ҳосилнокии он мусоидат мекунад. Таҳаввули мафҳуми қарз ва муносибатҳои қарзӣ бо равандҳои таърихӣ, рушди иқтисодиёт ва дигаргуншавиҳои вазъи сиёсӣ зич алоқаманд аст. Бо таҳқиқи равандҳои таҳаввули муносибатҳои қарзӣ мебинем, ки чӣ гуна онҳо дар марҳилаҳои гуногуни рушди ҷомеаи инсонӣ ба болоравии истеҳсолоти кишоварзӣ таъсир расонидаанд ва ҳамзамон ба ин васила боиси рушди соҳаҳои дигари бо кишоварзӣ ҳамҷавори иқтисодиёт гардидаанд. Бо дарназардошти он ки мавзуи қарз ҳамеша мавриди таваҷҷуҳи ҷиддии муҳаққиқони соҳаи иқтисодиёт ва молия қарор дошта буд, бо таҳқиқи асарҳои илмӣ ба таҳаввули муносибатҳои қарзӣ бахшидашуда метавон мушоҳида кард, ки дар раванди таҳаввули назарияи қарз ҷаҳиши калони сифатӣ дар давраи капитализми баркамол, ки нақши қарз ва бонкҳо дар ҷомеа ва иқтисодиёт хеле намоён буд, ба амал омадааст. Таърих гувоҳ аст, ки «назарияи қарз дар гузаришро аз моҳият, вазифаҳо ва қонунҳои ҳаракати он ба нақши он дар рушди иқтисодӣ ҳамчун яке аз воситаҳои механизми танзими давлатӣ ифода мекунад. Оид ба масъалаҳои мазкур дар назарияи қарз нуқтаҳои назари гуногуни аксаран бо ҳам зид вучуд доранд, ... зеро олимони мактабҳо ва самтҳои гуногуни илмиро намояндагӣ мекунад, мавқеъҳои онҳо ғайриҷамъиятӣ

қарзро дар шароити мушаххаси таърихӣ низоми муайяни иқтисодӣ, инчунин дар марҳилаҳои рушди иқтисоди бозорӣ инъикос менамояд» [46, с. 41].

Таърихи пайдошавии қарз аз марҳилаи аввалии рушди ҷомеаи инсонӣ, ки он замон раванди табақабандии аҳоли аз ҷиҳати дорандагӣ (моликиятдорӣ) ба амал омада, мафҳуми моликияти шахсӣ ташаккул ёфтааст, маншаъ мегирад. Дар ин марҳила ҳанӯз пул вучуд надошт, вале заминаҳои пайдошавии он ташаккул меёбанд. Маҳз ҳамин заминаҳо пояи асосгузори ташкили муносибатҳои қарзӣ дар ҷомеа гардиданд.

Омӯзиши сарчашмаҳои дастрас оид ба таҳаввули умумии муносибатҳои қарзӣ, асарҳои классикии соҳаи иқтисодиёт ва молия, инчунин адабиёти махсус оид ба қарздиҳии кишоварзӣ нишон медиҳад, ки дар марҳилаҳои аввалии пойдоршавии кишоварзӣ муносибатҳои қарзӣ дар фаҳмиши муосири худ вучуд надоштанд. Кишоварзон, ки асосан ба чорводорӣ ва парвариши зироатҳо машғул буданд, барои ба даст овардани захираҳои зарурӣ (масалан, тухмӣ ё олоти корӣ) аз воситаҳои он замон маъмули ҳамкориҳои иқтисодии байниҳамдигарӣ – мубодилаи молӣ (дар шакли асли) ё дастгирии ҳамдигарии қарзӣ истифода мекарданд. Масалан, дар мавсимҳои муайян қисми кишоварзон аз надоштани олоти корӣ танқисӣ мекашиданд, қисми дигаре, ки аллакай қорҳои киштукорро ба анҷом расонида буданд, олоти муваққатан бекорхобидаи худро ба зироаткорони ниёзманд медоданд ва дар ивази ин дигар чизҳои барои худ заруриро талаб мекарданд ё подоше намегирифтанд.

Метавон тасдиқ кард, ки муносибатҳои қарзӣ ба фаҳмиши ҳозираи худ дар кишоварзӣ чун дар дигар соҳаҳо танҳо дар асрҳои XVII-XVIII ба вучуд омадаанд. Амсилаи то он замон дар мамлакатҳои Аврупо маъмули низоми бонкӣ ба рушди низоми бонкии ҷаҳонӣ таъсир расонид. Решаҳои таърихӣ низоми мазкур ба асри XIII, ба замони ташаккули бонкҳо дар шаҳрҳои аврупоии Венетсия, Генуя ва Амстердам тааллуқ доранд [68, с. 10]. Ба андешаи Ш. Раҳимзода марҳилаи пойдоршавии муносибатҳои қарзӣ ба давраи асрҳои X-XIX рост меояд ва «Хусусиятҳои фарқкунандаи ин марҳала дар рушди амалиётҳои мубодилавӣ, пайдоиши миёнаравон байни пулдорону қарзгирандагон, боз ҳам тараққӣ ёфтани

қарздиҳии молӣ, пайдоршавии бонкҳою пешрафти бонкдорӣ, пайдоишу истифодаи васеи векселҳо чун воситаи ҳисоббаробаркунӣ мебошанд» [99, с. 236].

Дар асрҳои миёна бо рушди муносибатҳои молияю пулӣ дар маҳаллҳои деҳоти олам, ки макони истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад, кишоварзон ба захираҳои пулӣ эҳтиёҷи бештар пайдо карданд. Онҳо наметавонистанд ба муассисаҳои аввалии бонкӣ, ки дар мамлакатҳои Аврупо пайдо шуда буданд, барои қонеъ намудани ин эҳтиёҷ муроҷиат кунанд, зеро бонкҳо асосан дар шаҳрҳо ҷойгир буданд, воситаҳои рафтуомади байни шаҳр ва деҳот кам буданд. Ҳамзамон бонкҳо барои ба кишоварзон пешниҳод кардани маблағ начандон рағбат доштанд ва намехостанд, ки таваккал карда, пулро ба ихтиёри хоҷагидорони майдаи бо истеҳсолоти дорои сатҳи бештари хавф воғузор кунанд. Гузашта аз ин, кишоварзон дар хоҷагиҳои худ низоми мукаммали баҳисобгириро намебурданд ва барои ба ғарав монда, аз бонкҳо қарз гирифтани моликияти кифоя ҳам надоштанд. Расмиёти ба ғарав мондани замин ва дигар олооти хоҷагидорӣ барои таъмини қарз ҳанӯз ташаккул наёфта буд. Бинобар ин, деҳқонон барои ба даст овардани маблағи зарурӣ ба ҳамдеҳаҳои сарватманди худ, ки дорои сармояи начандон калони судхурӣ буданд, муроҷиат мекарданд.

Бо рушди муносибатҳои бозорӣ ва таъсиси ниҳодҳои бонкӣ дар Аврупо, дар асрҳои XVII-XVIII низоми нисбатан муташаккили қарздиҳии кишоварзӣ бунёд гардид. Дар ин давра бонкҳои аввалин ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ (кишоварзон, деҳқонон) барои харидани замин, тухмӣ, олооти корӣ ва дигар воситаҳои меҳнат қарзи пулӣ пешниҳод мекарданд. Ҳамчунин шаклҳои қарзи дарозмуҳлати ба рушди минбаъдаи соҳаи кишоварзӣ равонагардида низ пайдо шуданд. Барои корбурди босамари қарз дар соҳаи кишоварзӣ чунон ниҳоди молиявие лозим буд, ки бевосита бо кишоварзон наздик бошад, ғайолияти кишоварзони қарзгир ҳамеша дар таҳти назорати он қарор дошта бошанд, то ки ҳадафнокӣ ва самаранокии қарз таъмин гардад. Механизме, ки чунин қарздиҳиро таъмин кунад, дар шакли кооператсияи қарзӣ дар Аврупо ташаккул ёфт.

Дар миёнаҳои дуҷуми асри XIX дар як деҳаи Олмон раиси он бо номи Ф. Райфайзен барои кумаки хайрхоҳона ба хоҷагҳои хурди кишоварзӣ ҷамъиятеро дар шакли кооператив (иттиҳоди хоҷагҳои деҳқонӣ барои дастгирии молиявии байниҳамдигарӣ) таъсис дод ва ба кишоварзони ҳамдеҳаи худ барои пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ маблағ пешниҳод мекард. Ин гуна кооперативҳо зиёд шуда, минбаъд фаъолияти худро ҳамчун фаъолияти дастгирии ҳамдигарии соҳибкорӣ ба роҳ монданд ва ба муваффақияти муайян ноил шуданд. Дар охири асри XIX ин таҷрибаи муваффақи кооперативҳои қарзӣ дар бештари мамлакатҳои Аврупо ва дар аввали асри XX дар ИМА паҳн гардид. Акнун бонкҳо, ки дар шаҳрҳо аз хоҷагҳои кишоварзӣ дур ҷойгир буданд, бо кооперативҳои қарзӣ муносибатҳои тиҷоратӣ барпо намуда, тавассути миёнаравии онҳо ба қарздиҳии кишоварзӣ машғул мешуданд.

Дар давоми давраи таҳаввули худ низоми кооперативии қарздиҳии кишоварзӣ рушд карда, бо принципҳои нави ташкили муносибатҳои қарзӣ ҳамҷоя мешавад. Акнун кооператсияи қарзӣ шакли худро дигар карда, хусусияти асосии бештари низомҳои кооператсияи қарзӣ дар дастгирии назарраси молиявии давлат ифода меёбанд. Имрӯз аксари низомҳои қарзи кооперативӣ ба муассисаҳои муосири бонкӣ табдил меёбанд. Ҳамин тариқ, низоми қарзи кооперативӣ дар мамлакатҳои Аврупо – Олмон, Фаронса, Дания, инчунин дар ИМА ва ҳам мамлакатҳои рӯ ба рушд дар шакли нав амал мекунад. Дар умум низоми қарздиҳии кишоварзӣ, ки бо принциби кооперативӣ асос меёфт, рушд намуда, ба низоми қарздиҳии муосир табдил ёфта, ба дигар соҳаҳои иқтисодиёт низ қарз медиҳад. Дар якҷанд мамлакатҳои рӯ ба рушди Аврупои Шарқ, ки ба мамлакатҳои собиқ сотсиалистӣ мансуб буданд, пас аз таназзули иқтисодиёти нақшавӣ низ кооперативҳои қарзӣ дар кишоварзӣ дубора барқарор шудаанд, ки ин таҷриба барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ қобили истифода шуда метавонад.

Сарчашмаҳои таърихӣ дастрас наметавонанд тасдиқ кунанд, ки дар сарзамини тоҷикон то аввалҳои асри XX ягон хел воситаҳои қарзӣ дар байни кишоварзон вуҷуд дошт ё не. Зеро тавре маълум аст, дар марҳилаҳои ташаккул ва рушди муносибатҳои қарзӣ дар мамлакатҳои Аврупо мамлакатҳои Осиёи

Марказӣ, ки бештари аҳолии онҳо пайравони дини Ислом буданд, муносибатҳои карзии ғоизиро дар ғаъолияти хоҷагидории худ ба қор намебурданд. Дар Ислом падидаи қарз ҳамчун амали судхурӣ маҳкум карда шуда, рибо (андухти ғайришариати пул ё мол) дониста мешавад. Рибо ҳамчун амали истисмори як нафар аз ҷониби нафари дигар шарҳ дода мешавад. Бинобар ин, назари муҳаққиқони соҳаи молия дар Олами Ислом ба қарз ва судхурӣ (рибо) ягона аст, яъне онҳо риборо ҳамчун падидаи бо Ислом бегона медонанд.

Тавре муҳаққиқи соҳаи таърихи бонкдорӣ Қ.Ҳ. Холназаров қайд мекунад, «... агарчи суннату низоми бонку бонкдорӣ тоҷикӣ ба маънои имрӯзии он дар давраи исломӣ (то ибтидои асри XX) собиқае надорад, мусаллам аст, ки барои пешбурди анвои ғаъолиятҳои иқтисодӣ молиявӣ қавонину муқаррароти хоссае вуҷуд доштаву дар мамолики пешрафтаи исломӣ пулҳои филизӣ қоғазӣ ва асноди тиҷоратӣ дар гардишу муомилот буданд» [126, с. 165]. Бале, дар сарзамини тоҷикон пул ҳамчун воситаи муомилот ҳанӯз аз замонҳои пешазисломӣ истифода мешуд ва дар давраи исломӣ ба дараҷаи нисбатан баланди рушд расидааст. Зеро муносибатҳои тиҷоратӣ дар Олами Ислом нисбат ба мамлакатҳои Аврупо барвақттар пайдо шудаву рушд карда буданд. Пул ҳамеша ҳамрадифи равандҳои тиҷоратӣ буд.

Мақоми сарзамини Тоҷикистон ва мардуми тоҷик аз замонҳои қадим дар шоҳроҳҳои тиҷоратӣ, аз ҷумла Роҳи бузурги абрешим, ки тиҷорати шарқӣ (Олами Ислом)-ро бо тиҷорати ғарбӣ (мамлакатҳои Аврупо) мепайваست, хеле намоён буд. Бозаргонҳои тоҷик муомилоти молӣ ва тиҷорати байналмилалиро дар масири Роҳи бузурги абрешим рушд додаанд. Онҳо тиҷорати худро дар тамоми минтақаҳои ба ин масир тааллуқдошта пеш мебурданд ва додугирифти аксари молҳоро дар таҳти назорати худ қарор дода буданд. Катибаҳои ҷинӣ ва суғдӣ дар натиҷаи кофтуковҳои ҳафриётӣ пайдошуда гувоҳӣ медиҳанд, ки тоҷирони суғдӣ аз кишварҳои Шарқ ба кишварҳои Ғарб, аз Ҷануб ба Шимол молҳо бурда, тиҷорати бобарор мекарданд. Раванди рушди тиҷорати байналмилалӣ тавассути Роҳи бузурги абрешим «ҳамрадиф бо паҳнгардии пояҳо ва асосҳои иқтисоди бозорӣ, ҷун тақсими ҷаҳонии меҳнат, низоми ҳифзи

ҳуқуқҳои тоҷирони берунӣ, низоми таъмини амни тиҷорат, рушди намудҳои гуногуни андозҳо, принципҳои қарздиҳӣ ва дигарҳо буд, ки ба рушди умумии тамаддунҳои ҷаҳонӣ таъсир расонидааст» [10]. Ҳамин тариқ, рушди тиҷорат метавонист ба рушди муносибатҳои қарзӣ мусоидат кунад, вале қоидаҳои пешбурди тиҷорати исломӣ ба ин монета мешуданд. Ба андешаи муҳаққиқ Г.С. Латипова тоҷикон пештар, дар замони паҳн шудани дини ислом низ бо қарз сарукар доштанд, вале на ба он дараҷае, ки муносибатҳои қарзӣ дар мамлакатҳои Аврупо рушд карда буданд, «... дар сарзамини Осиёи Марказӣ паҳн шудани дини мубини ислом, ки мувофиқи он гирифтани рибо (фоиз) нораво аст, суръати қарздиҳиро коста гардонид. Дар ҳамин замина мушоҳида ва рӯйдодҳои таърихӣ дар самти муносибатҳои қарзӣ сарчашмаҳо ва мушаххасоти гуногунро инъикос менамояд» [70, с. 21].

Вобаста ба ин, мо минбаъд дар таҳқиқоти худ марҳилаҳои аввалии ташаккул ва рушди муносибатҳои қарзии соҳаи кишоварзӣ ва бонкҳоро дар асоси таҷрибаи мамлакатҳои Аврупо, Амрико ва Россия баррасӣ мекунем. Зеро танҳо пас аз ҷамроҳшавии Аморати Бухоро ба Россия, дар нимаи дуҷуми асри XIX муносибатҳои қарзии хоҷагидорони Осиёи Марказӣ, ки аксаран ба кишоварзӣ машғул буданд, бо бонкҳо ба вучуд омадаанд. Вале пеш аз ҳама бояд мафҳумҳои бо қарздиҳии корхонаҳои кишоварзӣ алоқамандро шарҳ диҳем, то ҷангоми баррасии масъалаҳои зарурӣ нофаҳмиҳо ба миён наоянд.

Ҳамин тариқ, дар шароити муосир, корхонаҳои кишоварзӣ ҳамчун субъектҳои хоҷагидорӣ шаклҳои гуногуни ташкилӣ ва ҳуқуқӣ муайян карда мешаванд, ки фаъолияти асосии онҳо истеҳсол, коркарди аввалия ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Дар тафовут аз корхонаҳои дигар соҳаҳо, онҳо дар шароити сатҳи баланди мавсимият, хавфҳои табиӣ ва иқлимӣ, давраҳои тӯлонии истеҳсолӣ ва вобастагӣ аз замин ва дороиҳои биологӣ фаъолият мекунанд, ки хусусияти ҳоси эҳтиёҷоти молиявии онҳоро муайян мекунад. Маҳз ҳамин хусусиятҳо тафовути муносибатҳои қарзии корхонаҳои кишоварзиро бо низоми бонкӣ муайян мекунанд, бахусус дар давраи ташаккули ниҳодҳои молиявӣ дар Тоҷикистони мустақил, вақте ки табдили манбаъҳои маблағгузорӣ,

гузариш аз механизмҳои бучетию маъмурӣ ба воситаҳои бозорӣ ва ташаккули мафҳуми гарав ва хавфҳои қарзӣ ба амал омадааст. Дар ин замина, низоми қарзӣ маҷмуи муассисаҳои қарзию молиявӣ, шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои пешниҳоди захираҳои қарзӣ ба субъектҳои хоҷагидорӣ мебошад, ки аз нав тақсим кардани маблағҳои муваққатан озодро дар дохили иқтисодиёт таъмин мекунад. Муайян кардани ин мафҳумҳо имкон медиҳад, ки таҳаввулоти муносибатҳои қарзии муассисаҳои қарзӣ бо корхонаҳои кишоварзӣ ва зарурати таҳияи механизмҳои махсусгардонидашудаи қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ муфассалтар дарк карда шавад.

Сарчашмаҳо тасдиқ мекунанд, ки 1 март соли 1842 бо фармони императори Россия Николайи 1 аввалин хазинаи амонатӣ дар Россия ба кор шуруъ кардааст, ки «қабул ва додани пулро бо ҳисобузамкунии фоиз ба ҷо меовард» [82, с. 60. Бо таъсиси Бонки давлатӣ дар соли 1860 равандҳои қарздиҳӣ дар тамоми соҳаҳо, аз ҷумла дар кишоварзӣ авҷ гирифтанд.

Дар соли 1882 дар Россия Бонки крестянии заминдорӣ таъсис ёфт, ки он дар тобеияти маъмурии вазорати молия амал мекард. Ҳамин тариқ, бо рушди муносибатҳои қарзии бонкҳо бо соҳаи кишоварзӣ дар тамоми Россия, аз ҷумла дар қаламрави имрӯзаи давлати тоҷикон намояндагӣҳо ва қисматҳои амалиётҳои хазинаҳои амонатӣ ва бонкҳои тижоратӣ фаъолият мекарданд. Моҳи март соли 1885 дар шаҳри Хучанд аввалин хазинаи амонатию қарзӣ ба кор шуруъ кард, ки таъсиси он сароғози фаъолияти яке аз бонкҳои имрӯзаи мамлакат – Корхонаи воҳиди давлатии Бонки амонатгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амонатбонк» мебошад [4]. Шуруъ аз ин сана таърихи воқеии бонкдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз гардидааст. Минбаъд хазинаҳои амонатию қарзӣ дар маҳаллҳои имрӯзаи Истаравшан, Исфара, Спитамен, Деваштич ва дигар шаҳру ноҳияҳо таъсис дода шуданд. Ҳама ин гуфтаҳо тасдиқ мекунанд, ки таърихи бонкдорӣ ва муносибатҳои қарзӣ дар сарзамини Тоҷикистони имрӯза нисбатан нав аст.

Ба ақидаи муҳаққиқони таърихи бонкӣ чудо намудани марҳилаҳои таҳаввул ва рушди қарздиҳии бонкии соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҳлили ретроспективи он дар марҳилаи таърихи навин асос

меёбад. Дар робита ба ин, давраҳои таҳаввули қарздиҳии кишоварзӣ дар мамлакат чудо карда мешавад, ки «бо чунин маҳакҳо, аз қабili хусусияти сиёсати давлатии татбиқшаванда дар соҳаи дастгирии молиявии кишоварзӣ, механизмҳо ва манбаъҳои маблағгузори он тавассути баланд бардоштани нақши қарздиҳии бонкӣ ҳамчун намуди асосии маблағгузорӣ дар якҷоягӣ бо дигар намудҳои субъектҳо ва воситаҳои пурракуандаи маблағгузорӣ ва дастгирии он аз ҳамдигар фарқ мекунад» [43, с. 62]. Бинобар ин, муҳаққиқ Ш.Ш. Исмоилова чунин марҳилаҳои қарздиҳии бонкии соҳаи кишоварзиро чудо мекунад: 1) солҳои 1960-1985; 2) солҳои 1986-1991; 3) солҳои 1991-2008; 4) соли 2009 то имрӯз.

Ба андешаи мо, марҳилаҳои ташаккули муносибатҳои бонкҳо бо субъектҳои соҳаи кишоварзӣ дар сарзамини имрӯзаи Тоҷикистон чанде пештар, аз замон таъсиси аввалин муассисаи қарзӣ - Ҳазинаи амонатию қарзӣ дар шаҳри Хучанд дар соли 1885 оғоз меёбанд, чунки он замон Аморати Бухоро асосан давлати кишоварзӣ буд ва дар баробари судхурон маҳз заминдорон мизочони эҳтимолии аввалини муассисаи қарзӣ буда метавонистанд. Бинобар ин, мо чудокунии марҳилаҳои ташаккул ва рушди муносибатҳои қарзии байни бонкҳо ва соҳаи кишоварзиро, ки дигар муаллифон, аз ҷумла Ш.Ш. Исмоилова анҷом додаанд, ҷонибдорӣ мекунем, вале дар он се марҳилаи дигарро илова мекунем, ки ба давраҳои тошуравӣ ва пеш аз таназзули шуравӣ рост меоянд.

Муҳаққиқ Г.С. Латипова низ давраи тошувиро ҳамчун яке аз марҳилаҳои ташаккули муносибатҳои қарзӣ баррасӣ карда, чунин ибраз доштааст: «...ба зер тасарруфи Россия даромадани қисми шимолии Осиёи Марказӣ дар нимаи дуюми асри XIX ва аввали асри XX бозгӯи ба марҳалаи нави ташаккули муносибатҳои қарзӣ ва қарздиҳӣ воридшавии он мебошад. ... Аз ҳамин лиҳоз, кишварҳои тобеи Россия дар аввали асри XX муносибатҳои қарзиро устувор намуданд, ки ин боиси рушди муносибатҳои қарзӣ гардид» [70, с. 21].

Марҳилаҳои асосии ташаккули муносибатҳои қарзӣ ва рушди қарздиҳии бонкӣ ба соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нигоҳи муаллиф дар ҷадвали 1.1 оварда ва тафсир карда шудаанд.

Чадвали 1.1. – Марҳилаҳои рушди қарздиҳии кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

1. Солҳои 1885-1917	Оғози муносибатҳои қарзӣ, ташаккули сармояи судхурӣ, истифодаи механизмҳои содатарини қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ (деҳқонон, заминдорони калон) дар асоси гавари замин.
2. Солҳои 1918-1929	Табдили низоми қарзӣ, барҳам додани бонкҳои тижоратӣ, дубора барқарор кардани фаъолияти бонкҳои тижоратӣ ва дигар муассисаҳои қарзии ба моликияти хусусӣ асосёфта, таъсиси Бонки ҷумҳуриявии қарзи кишоварзии Ўзбекистон, Бонки кишоварзии марказии ИҚШС, ассотсиатсияҳои қарзии кишоварзӣ ва кооперативҳои қарзӣ.
3. Солҳои 1930-1959	Оғози ислоҳоти низоми қарздиҳӣ дар ИҚШС (соли 1930)„ барҳамдиҳии қарздиҳии тижоратӣ (хусусӣ) ва табдили минбаъдаи он ба қарздиҳии мустақими бонкӣ, ташаккул ва рушди низоми нави бонкӣ. Табдили минбаъдаи механизми қарздиҳии мустақими бонкӣ ба қарзи мақсаднок, муҳлатнок ва бозпасгардонидашаванда, қорӣ намудани механизми таъминоти қарзи бонкӣ бо сарватҳои молиқ моддӣ. Ташаккул ва рушди қарздиҳии дарозмуҳлат. Ҳамчун маркази қарздиҳии ягона муқаррар шудани Бонки давлатии ИҚШС.
4. Солҳои 1960-1985	Нақши бузурги дастгирии молиявӣ аз ҳисоби буҷети ягонаи давлати шуравӣ барои пур кардани буҷети ҷумҳуриявӣ, ки ин манбаи асосии сармоягузориҳо барои бунёди корхонаҳои истеҳсолии нав дар соҳаи кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои иқтисодиёт буд. Фаъолияти низоми босуботи маблағгузорӣ ва қарздиҳии давлатии соҳаи кишоварзӣ аз ҳисоби маблағҳои буҷети давлатӣ тавассути бонкҳои давлатӣ (аз ҷумла бонкҳои соҳавӣ). Дар ин маврид қарзҳои муҳлатгузашта боз ҳам аз ҳисоби буҷети давлатӣ пӯшонидани мешуданд.
5. Солҳои 1986-1990	Ташаккули заминаҳои муносибатҳои бозорӣ ва таҳаввули қарздиҳии бонкӣ, оғози соҳибкории озод. Табдили вазифаҳои бонкҳо, густариши мустақилияти қарздиҳандагон ва қарзгирандагон дар муносибатҳои қарзӣ, механизми нисбатан содаи қарздиҳӣ, аз ҷумла ба корхонаҳои кишоварзӣ тавассути бонкҳои соҳавӣ (аз ҷумла Агропромбонки Тоҷикистон, Тоҷикбонкбизнес).
6. Солҳои 1991-2008	Пошхӯрии ИҚШС, оғози гузариш ба муносибатҳои бозорӣ ва бухрони куллии иқтисодӣ, аз ҷумла таназзули соҳаи кишоварзӣ ва низоми ягонаи бонкию қарзӣ, вайрон шудани пойгоҳи захиравии кишоварзӣ, баландшавии сатҳи камбизоатӣ ва бекорӣ, хуруҷи мутахассисони соҳаи кишоварзӣ аз мамлакат. Сарфаҳм нарафтани қарзгирон ба моҳият ва маънои қарз, ки боиси ҳолатҳои саросарии барнагардони он гардида буд. Маҳдудшавии имконияти буҷети давлатӣ барои қарздиҳӣ. Раванди беназорати фурӯштани моликияти колхозҳо ва совхозҳо, торочи техникаи кишоварзӣ ва қорво. Камбуди нуриҳои маъданӣ, сӯзишворӣ ва техникаи кишоварзӣ, паст шудани ҳосилнокии зироатҳо, муфлисшавӣ ва азқормонии корхонаҳои кишоварзӣ бо сабаби табдили шакли моликият (хусусигардонии корхонаҳои кишоварзӣ), афзоиши қарздории фючерсӣ ва бонкии корхонаҳои кишоварзӣ.
7. Соли 2009-то имрӯз	Қоришавии усули қарздиҳии бонкӣ ва қатъшавии қарздиҳии буҷетӣ ба соҳаи кишоварзӣ, рушди фаъолияти бонкҳои тижоратӣ ва ташкилотҳои қарзии хурди хусусӣ, истифодаи маблағҳои интиқолии муҳоҷирони меҳнатӣ аз Федератсияи Россия аз қониби бонкҳои тижоратӣ, афзоиши маблағҳои амонатҳои шаҳрвандон, зиёдшавии пойгоҳи қарзии бонкҳои тижоратӣ аз ҳисоби маблағҳои сарпарастии ташкилотҳои молиявӣ қарзии хориҷӣ, ба ин васила рушди қарздиҳии кишоварзӣ, аз ҷумла аз ҳисоби маблағҳои мақсадноки ба бонкҳо воридшаванда барои қарздиҳии кишоварзӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Баъди Инқилоби Октябр ва пайдошавии давлати Шуравӣ (Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ – ИҶШС) муносибатҳои қарзӣ, ки ҳанӯз дар сарзамини Тоҷикистон устувор нашуда буданд, дар шакли нав зоҳир шуданд. Акнун тамоми муносибатҳои қарзӣ, аз ҷумла муносибатҳои қарздиҳии муассисаҳои молиявӣ қарзӣ ба соҳаи кишоварзӣ аз ҷониби давлат ба танзим дароварда мешуданд. Танзими муносибатҳои қарзӣ мунтазам катъитар мегардид ва то солҳои 1950 саҳми бахши хусусӣ пурра аз байн рафт. Сарфи назар аз ин, дар давраи Сиёсати нави иқтисодӣ (СНИ), ки солҳои 1921-1928-ро дар бар мегирифт, дар ИҶШС дар баробари хоҷагидорӣ қариб саросарӣ дар асоси моликияти давлатӣ ҳамчунин барои пешбурди хоҷагидорӣ дар асоси моликияти хусусӣ низ иҷозат буд ва нишонаҳои қарздиҳии хусусӣ низ мушоҳида мешуданд.

Соли 1921 Бонки давлатии Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Россия таъсис дода шуд, ки дар соли 1923 ба Бонки давлатии ИҶШС табдил ёфта буд, ҳамчун ташкилоти дар асоси ҳисоби хоҷагӣ фаъолияткунанда ба муассисаҳо ва корхонаҳои бузурги давлатии саноатӣ, кооперативҳо ва корхонаҳои хусусӣ, инчунин ба соҳаҳои кишоварзӣ ва истеҳсолоти хунармандӣ қарз меод. Соли 1925 дар шаҳри Душанбе намояндагии бонки давлатии ИҶШС ташкил шуд, ки тобеи идораи Тошканд буд ва соли 1934 ба идораи бонк дар шаҳри Душанбе табдил дода шуд.

Дар оғози СНИ аз ҷониби анҷумани ҳизби он вақт ҳукмрони коммунистӣ қарор дар бораи зарурати таъсиси муассисаҳои қарзӣ ва фаъолияти онҳо дар баробари бонки давлатии ИҶШС қабул гардид. Дар ин маврид дар баробари корхонаҳои тамоми соҳаҳои истеҳсолот, инчунин шахсони ҳуқуқӣ – деҳқонон метавонистанд барои пешбурди фаъолияти кишоварзии худ аз бонкҳо қарз гиранд. Дар баробари ин ба давлат барои барқарорсозии ҳолати ногувори иқтисодии баъдиинқилобӣ чунин ҳаҷмҳои пул лозим буданд, ки онҳоро танҳо бо ёрии низоми тараққикардаи қарзӣ сафарбар кардан мумкин буд. дар давраи СНИ дар дохили мамлакат бештари ҳисоббаробаркуниҳои байни корхонаҳо бо ёрии васиқаҳо сурат мегирифтанд, бинобар ин ҳиссаи назарраси қарзҳо бо гарави васиқаҳо дода мешуданд, ки ин ба рушди амалиёти баҳисобгирии васиқаҳо боис

гардид. Дар мамлакат бонкҳои иҷоратӣ таъсис ёфтанд, аз ҷумла дар шаҳри Тошканд (он замон қаламрави имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайати Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Ўзбекистон, ки пойтахташ шаҳри Тошканд буд, дохил мешуд) дар соли 1924 Бонки тижоратии Осиёи Миёна ба кор шуруъ кард, ки дар қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ саҳми муҳим дошт.

Ҳамин тариқ то соли 1925 дар ИҚШС низоми қарздиҳии кишоварзӣ ташаккул ёфт. То ин замон, аниқтараш дар соли 1923 тартиби ташкили ҷамъиятҳои қарздиҳии кишоварзӣ тасдиқ гардида буд. Барои ба кор шуруъ кардани ҷамъиятҳои қарздиҳӣ шӯбаи қарзи кишоварзии Бонки давлатии ИҚШС мусоидат кардааст.

Барои дастгирии барқарорсозӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ дар ИҚШС ва роҳбарии фаъолияти низоми қарздиҳии кишоварзӣ соли 1924 Бонки кишоварзии марказии ИҚШС ба фаъолият оғоз кард, ки ба мисли бонкҳои ҷумҳуриявӣ дар асоси саҳҳомӣ бо бартарии моликияти давлатӣ таъсис ёфта буд. Дар баробари бонкҳои ҷумҳуриявӣ ва бонки марказии кишоварзӣ дар ИҚШС ассотсиатсияҳои қарзии кишоварзӣ ва кооперативҳои қарзӣ низ фаъолият мекарданд, ки амалиёти қарздиҳӣ ба тамоми шаклҳои корхонаҳои бо истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ, инчунин хариди ашёи хом ва техникаи кишоварзӣ машғулро анҷом медоданд. Соли 1928 тартиби пешбурди амалиёти бонкҳои кишоварзии маҳаллӣ муқаррар карда шуд, ки тибқи он онҳо бояд қарздиҳии хоҷагӣҳои деҳқониро асосан тавасути ташкилотҳои қарзии кооперативӣ ба ҷо меоварданд. Ҳамин тариқ то солҳои 1960 дар ИҚШС механизми қарздиҳии хусусӣ ва қарзи тижоратӣ пурра барҳам дода шуд. Тамоми низоми қарздиҳии соҳаҳои иқтисодиёт, аз ҷумла соҳаи кишоварзӣ дар тобеияти Бонки давлатии ИҚШС қарор дошт.

Дар солҳои баъдии таҳаввули муносибатҳои қарзӣ (солҳои 1960-1985) дар соҳаи кишоварзии иқтисодиёти миллӣ қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ танҳо бо иштироки давлат ва бо истифода аз маблағҳои буҷети давлатӣ сурат мегирифт. Бонкҳо, ки ҳамагӣ давлатӣ буданд, ҳамчун манбаи асосии қарздиҳӣ маблағҳои аз буҷети давлат ҷудошударо истифода мебарданд. Қарзҳои ба корхонаҳои кишоварзӣ пешниҳодшаванда ҳосияти тижоратӣ надоштанд. Бонкҳо

низ ба низоми маъмурию фармонфармой дохил буданд: «идоракунии онҳо аз катъиян марказонидашуда буд, ҳисоби хочагӣ ва худмаблағгузорӣ набуд. Ҳадафи онҳо баҳра гирифтани аз фарқияти ғоизҳои пасандозҳо ва қарзҳо набуд. Нархи қарзҳои пешниҳодшуда арзиши исмии онҳо буд» [56, с. 28]. Мушкилоти бо барнагардонидани қарзҳои гирифташуда алоқаманд барои корхонаҳои кишоварзӣ ягон ҳел ҳавф тавлид намекарданд, зеро равандҳои истифодаи маблағҳои қарзӣ ва пардохти ғоизҳо аз тарафи давлат, ки таъминкунандаи ягонаи захираҳои қарзӣ буд, ба таври ҷиддӣ назорат карда мешуданд. Бинобар ин, масъалаҳои истифодаи ғайримаксадноки маблағҳои қарзии аз ҷониби корхонаҳои кишоварзӣ (колхозҳо, совхозҳо, корхонаҳои зотпарварӣ, фабрикаҳои мурғпарварӣ ва ғайра) гирифташуда мушоҳида намешуданд. Ҳамаи ин аз хусусиятҳои низоми бонкии то давраи гузариш ба муносибатҳои бозорӣ вобаста буд, чун «монополияи бонкӣ ва мавҷуд набудани манбаъҳои алтернативии кишоварзон барои ҷалби маблағҳои қарзӣ; назорати бонкии нокифояи истифодаи қарзҳо; бе ба инобат гирифтани вазъи молиявии қарзгирандагон ва бе гарав дар соҳаҳои гуногуни хочагии халқ амалиёти сершумори қарздиҳӣ гузарондан; бонкҳо асосан нақши бучети давлатиро иҷро мекарданд, онҳо қарзҳои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзиро соқит мекарданд» [142, с. 66].

Аз соли 1986 дар таърихи муносибатҳои қарзӣ дар сарзамини Тоҷикистон дигаргуниҳои ҷиддӣ ба амал меоянд, ки бо оғози ҷоришавии аломатҳои бозор алоқаманд буданд. Қонунҳои ИҶШС «Дар бораи ғайриликати меҳнатии инфиродӣ» (соли 1986), «Дар бораи кооператсия» (соли 1988), «Дар бораи корхонаҳо» (соли 1990) барои рушди соҳаи кишоварзӣ ва муносибатҳои қарзии бонкҳо бо истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ тақон бахшиданд. Давлат барои роҳандозӣ намудани ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ кӯшиш мекард. Вале бо баҳонаи мубориза бо даромадҳои ғайрimeҳнатӣ ба ғайриликати меҳнатии инфиродӣ дар шароити деҳот, ки аҳоли бо ғайриликати кишоварзӣ машғул мешуд, монеаҳо пеш гузошта мешуд. Аз соли 1989 бозсозии соҳаи кишоварзӣ оғоз шуд, ки дар раванди он пеш аз ҳама баробарии шаклҳои гуногуни хочагидорӣ эътироф гардид, аз қабилӣ: совхозҳо, колхозҳо, агрокомбинатҳо, кооперативҳо,

хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ). Фаъолияти чунин шаклҳои хоҷагидорӣ ба густариши муносибатҳои қарзӣ ва афзоиши қарздиҳии бонкҳо ба соҳаи кишоварзӣ боис шуд. Акнун қарздиҳӣ бештар хусусияти тиҷоратӣ пайдо мекард.

Дар аввали солҳои 1990 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамрадиф бо оғози муносибатҳои бозорӣ якҷанд бонкҳои тиҷоратӣ таъсис ёфтанд. Дар ин давра вазифаҳои бонкҳо дигар шуданд, мустақилияти бонкҳо ва ҳам муштариён – қарзгирандагон дар ташкили муносибатҳои қарзӣ густариш ёфт. Механизми нисбатан сода ва самарабахши қарздиҳии бонкҳо ба соҳаи кишоварзӣ тавассути бонкҳои соҳавӣ, аз ҷумла Агропромбонки Тоҷикистон, Тоҷикбонкбизнес ва дигарҳо амалӣ гардид. Вале, тавре муҳаққиқ Ш.Қ. Хайрзода қайд мекунад, бонкҳои навташқил «...ба имтиҳони ҷиддии бесуботи молиявӣ дучор омаданд. Ин ба хусусиятҳои иқтисодии трансформатсионӣ (бухрони системавӣ, ноустувории вазъи макроиқтисодӣ, мутобиқ набудани субъектҳои соҳибкорӣ ба шароити нав, набудани таҷриба ва тафаккури бозорӣ, вобастагӣ аз масири рушди қаблӣ, менталитети аҳоли ва ғайра), набудани пули миллий ва дар натиҷа, вобастагии сиёсати пулию қарзии давлат аз омилҳои беруна, бад шудани вазъи иқтимоию сиёсии кишвар марбут буд» [123, с. 20].

Вазъи бухронии соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо оғози муносибатҳои бозорӣ ҳамрадиф буд, ба тамоми корхонаҳои он вақт амалкунандаи кишоварзӣ таъсири худро расонид. Аз як ҷониб, беқурбшавии пул, муддате дар муомилот қарор доштани пули шуравӣ, ки дар дигар мамлакатҳои собиқ ИҶШС аз муомилот берун шуда буд (дар муомилот қарор доштани ба истилоҳ «пули чӯбин»), аз ҷониби дигар бесарусомониҳо дар ҳаёти ҷамъиятӣ вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзиро боз ҳам бадтар карданд.

Тамоми мамлакат дар шароити паёмадҳои бесуботи сиёсӣ давраи таназзули бошиддати иқтисодиро аз сар мегузаронд. Вақте ки тамоми мамлакатҳои ИҶШС-и пошхӯрда аз рубли шуравӣ даст кашиданд, Ҷумҳурии Тоҷикистон ин корро саривақт карда натавонист ва бештари бесуботи вазъи молиявӣ дар мамлакат дар солҳои 1993-1994 аз ҳамин сарчашма мегирифт. Он замон аз тамоми қаламрави собиқ ИҶШС пулҳои «чӯбин» ба Ҷумҳурии

Тоҷикистон оварда шуда, дар ин ҷо онҳо бо молҳо иваз карда мешуданд. Барои рафъи ин ҳолат аз 1 январи соли 1994 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рубли русии соли 1993 ҳамчун воситаи пардохт эътироф гардид. Бо вучуди ин иқтисодиёти мамлакат ба ҳолати гиперинфлясионӣ ворид шуд. Арзиши молҳо дар бозори озод бо доллари ИМА ё рубли русӣ муқаррар карда мешуд. Гузашта аз ин, арзиши асъори хориҷӣ нисбат ба пули миллии хеле тафовут дошт. Масалан, дар пардохтҳои ғайринақдӣ қурби бозории доллари ИМА аз қурби расмӣ амалкунандаи нақдӣ рубли русӣ ба доллар 20-25 маротиба баланд буд.

Барои пардохти музди меҳнати кормандон дар мамлакат маҳдудиятҳо ҷорӣ карда шуданд: муассисаҳои бонкӣ музди меҳнати кормандони корхонаву ташкилотҳоро ба як гиранда ба маблағи муайян дода метавонистанд. Бақияи музди меҳнати моҳонаи кормандон ба таври маҷбурӣ ба ҳисобҳои пасандозии бонкӣ ворид карда мешуданд. Вазъи дар иқтисодиёт баамаломада барои низоми бонкӣ фалаҷкунанда буд. Дар натиҷаи ҳолати рукуди пардохтҳо дар суратҳисобҳои бонкӣ маблағҳои зиёд ҷамъ шуданд, ки аз моли мавҷуда даҳҳо маротиба зиёдтар буд. Бо ворид намудани пули миллии аввалин (рубли тоҷикӣ – соли 1995) вазъият ба андозае ба эътидол омад, вале мушкilot низ зиёд буданд. Ҳаҷми воқеии пулҳои дар суратҳисобҳои бонкӣ мавҷудбуда ва дар ҳисоббаробаркуниҳо қарордошта бо таносуби 12:1 кам карда шуд. Ин ҳолат барои хоҷагиҳои кишоварзӣ, ки аз муассисаҳои бонкӣ қарздор буданд, хуб буд, вале барои ҳуди бонкҳо ва пасандозгузaron ногувор буд. Арзиши воқеии маблағҳои корхонаҳои кишоварзӣ, ки дар бонкҳо нигоҳ дошта мешуданд, хеле паст шуд ва ба суръат гирифтани бадшавии ҳолати молиявии онҳо овард.

Вазъи соҳаи кишоварзии мамлакат дар солҳои 1992-2000 хеле ногувор буд. Барои тасдиқи ин, нишондиҳандаҳои асосии тавсифдиҳандаи соҳаи кишоварзӣ, ки дар ҷадвали 1.2 оварда шудаанд, гувоҳ мебошанд.

Чадвали 1.2. – Нишондиҳандаҳои асосии тавсифдиҳандаи соҳаи кишоварзӣ

	1991	1992	1993	1994	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023
Шумораи корхонаҳои кишоварзӣ, дар охири сол, адад:	587	672	714	722	2472	13012	23162	51378	123578	183926	181444
аз ҷумла:											
хоҷагиҳои давлатӣ	568	655	698	707	707	365	58	6	183	159	158
хоҷагиҳои деҳқонӣ	-	-	-	-	1750	12639	23101	51372	123379	-	-
муассисаҳои байнихоҷагӣ	19	17	16	15	15	8	3	-	16	-	-
ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ ва истифодабарандагони об	-	-	-	-	-	-	-	-	-	59	59
хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ (колхозҳо) ва кооперативҳо	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3867	3641
ҚДММ ва ҷамъиятҳои саҳомӣ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	276	414
хоҷагиҳои ёрирасон	-	-	-	-	-	-	-	-	-	560	598
хоҷагиҳои деҳқонии инфиродӣ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	179005	176524
Соҳибкорони инфиродии дар соҳаи кишоварзӣ фаъолияткунанда	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	50
Маҳсулоти умумии кишоварзӣ, млн. сомонӣ (бо нархҳои қиёсии соли 2022)	18974,5	13851,1	12966,3	11851,2	10304,6	10836,4	16683,1	22820,3	31368,4	42765,6	63028,4

Сарчашма: таҳия ва ҳисобкуниҳои муаллиф дар асоси [116, с. 436-437; 50, с.16, 336; 95, с. 274]

Бо табдили низоми иқтисодӣ дар мамлакат, гузариш аз иқтисодиёти фармонфармоию нақшавӣ ба иқтисодиёти озод дар асоси муносибатҳои бозорӣ, оғози равандҳои хусусигардонии моликияти ягонаи давлатӣ, инчунин вазъи сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар ин солҳо дар соҳаи кишоварзӣ низ дигаргуниҳои муҳим ба амал омаданд. Шароити нави иқтисодӣ барои рушди фаъолияти хоҷагидорӣ ба аҳолии деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти зиёд пешниҳод кард. Бунёди асосҳои ҳуқуқии ташкил ва пешбурди фаъолияти иқтисодӣ имкон дод, ки шаҳрвандони мамлакат ба соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ бештар рӯ оваранд.

Ҳамин тариқ, тавре аз ҷадвали 1.2 мушоҳида мешавад, шумораи корхонаҳои кишоварзӣ бо оғоз аз соли 1991 дар тамоми солҳои давраҳои таҳқиқшаванда (солҳои 1991-2000, 2000-2023) тамоюл ба афзоиш дорад: дар соли 2000 нисбат ба соли 1991 шумораи корхонаҳо 22 маротиба; дар соли 2023 нисбат ба соли 2000 - 14 маротиба ва нисбат ба соли 1991 – 309 маротиба зиёд шудааст. Пеш аз ҳама ба афзоиши соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва зиёд шудани корхонаҳои кишоварзии бахши хусусӣ (асосан хоҷагиҳои деҳқонӣ) қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ислоҳоти замин» (соли 1992), «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)», Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 1996, № 552 «Дар бораи таҷдиди корхонаҳо ва ташкилотҳои кишоварзӣ» мусоидат кардаанд.

Оғози таъсиси хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳамчун намуди нави корхонаҳои кишоварзии ба соҳибкории хусусӣ асосёфта ба соли 1995 рост меояд. Дар асоси табдили корхонаҳои давлатии кишоварзӣ – колхозҳо (хоҷагиҳои коллективӣ) ва совхозҳо (хоҷагиҳои давлатӣ, советӣ) дар соли 1995 аллакай дар мамлакат 1750 адад хоҷагиҳои деҳқонӣ таъсис дода шуда, дар соли 2000 шумораи онҳо ба 12639 адад расид, ки суръати афзоиши 7,2 маротибаро ташкил медиҳад. Дар соли 2015 шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ ба 123379 адад расид, ки ин нисбат ба соли 2010 – 9,7 маротиба ва нисбат ба соли 1995 – 70,5 маротиба зиёд аст. Дар охири соли 2023 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи умумии корхонаҳои кишоварзӣ 181444 ададро ташкил додааст, ки аз онҳо 158 адад хоҷагиҳои давлатӣ, 59 адад - ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ ва истифодабарандагони об, 3641 адад –

хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ ва кооперативҳо, 414 адад – ҶДММ ва ҷамъиятҳои саҳомӣ, 598 адад – хоҷагиҳои ёрирасон, 176524 адад - хоҷагиҳои деҳқонии инфиродӣ ва 50 нафар – соҳибкорони инфиродии дар соҳаи кишоварзӣ фаъолияткунанда мебошанд.

Бузургии нишондиҳандаи маҳсулоти умумии кишоварзӣ, ки тавсифдиҳандаи асосии вазъи соҳаи кишоварзӣ дар мамлакат мебошад, ҳанӯз аз аввали давраи дигаргуниҳои иқтисодӣ яку якбора паст шуд. Ин нишондиҳанда, ки дар соли 1991 маблағи 18974,5 млн. сомони ро ташкил медод, дар давоми як соли баъдӣ ба андозаи 5123,4 млн. сомонӣ (27%) кам шуд. Ҳамин тариқ, маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар солҳои баъдӣ низ ҳамаҷола паст шуда, дар соли 1995 ба 10304,6 млн. сомонӣ расидааст, ки ин 54,3%-и ҳаҷми соли 1991-ро ташкил медиҳад. Аз соли 2000 дар пӯёи нишондиҳандаи мазкур зиёдшавӣ ба назар мерасад ва дар соли 2023 нисбат ба соли 2000 суръати афзоиши ин нишондиҳанда 5,8 маротиба ро ташкил додааст.

Дар солҳои 1991-1995 дар соҳаи кишоварзии мамлакат асосан хоҷагиҳои давлатӣ (колхозҳо ва совхозҳо) фаъолият мекарданд, ки бо таъсири омилҳои дар боло номбаршуда вазъи молиявии онҳо бад шуда, барои пешбурди фаъолият ба онҳо маблағҳои зарурӣ намерасиданд. Барои каме ҳам нигоҳ доштани фаъолияти худ онҳо ба бонкҳои тиҷоратӣ барои гирифтани қарз муроҷиат мекарданд, вале на роҳбарон, на мутахассисон ва дигар кормандони маъмурии корхонаҳои кишоварзӣ ба моҳияти қарз дар шароити бозор дуруст сарфаҳм намерафтанд. Онҳо аксаран қарзро ҳамчун дастгирии бебозгашти давлатӣ қабул мекарданд ва онро барои мақсадҳои дигар истифода мебуданд.

Бояд қайд кард, ки озод шудани нархҳо дар тамоми мамлакатҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ боиси бад шудани вазъи кишоварзӣ ва аз даст додани сармояи кории истеҳсолкунандаи маҳсулоти соҳа гардид. Дар баробари ин, сатҳи баланди таваррум ба баландшавии меъёри ғоизҳо ва кам шудани муҳлати қарз боис гардид. Дар натиҷа соҳаи кишоварзӣ ба бӯҳрони шадиди молиявӣ гирифт ро шуд. Ҳукуматҳои мамлакатҳо барномаҳои махсуси қарзиро барои дастгирии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ таҳия ва амалӣ менамуданд, ки

натиҷаҳои онҳо дар ҳар як мамлакат хеле фарқ мекунанд ва аз муваффақияти ислоҳоти макроиқтисодӣ, ноил шудан ба эътидоли молиявӣ ва суръати ислоҳот дар ҳуди соҳаи кишоварзӣ буданд. Қариб тамоми мамлакатҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ дар оғози ислоҳоти низоми бонкӣ барои қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ бонкҳои махсуси ғайридавлатикардашудаи худро таъсис медоданд (аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – Агропромбонки Тоҷикистон). Ин муассисаҳои қарзӣ дар марҳилаҳои аввалии ислоҳот дар сохтори қарзи кишоварзӣ афзалият доштанд ва бештар аз ҳисоби кумаки молиявии давлатӣ ба хоҷагиҳои кишоварзӣ қарз медоданд. Гузашта аз ин, дар аксари мамлакатҳо ин бонкҳо барои тақсими қарзҳои мутамарказ аз кафолатҳои махсуси қарзӣ истифода мекарданд. Ин ба он боис гардид, ки субъектҳои кишоварзии қарзгиранда ба ин бонкҳо на ҳамчун муассисаи қарздиҳии тичоратӣ, балки ҳамчун як ташкилоти давлатӣ, ки имтиёзҳои қарзӣ медиҳад, назар мекарданд. Фаъолияти чунин бонкҳо дар тақсими қарзҳои имтиёзнок ба натиҷаҳои номатлуб овард. Қарзҳо баргардонида намешуданд ва ин ба муфлисшавии аксари чунин бонкҳо боис гардид. Дар навбати худ, давлатҳо маҷбур мешуданд, ки ба муносибати байни бонкҳо ва хоҷагиҳои кишоварзӣ даҳлат карда, қисман ё пурра барқарор кардани пардохтпазирии аздастрафтаи бонкҳоро бар зимаи худ гиранд, ки ин вазъи бучетҳои давлатиро бад мекард.

Соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои тӯлонӣ дар низоми иқтисодии маъмурию фармондиҳии Иттиҳоди Шуравӣ фаъолият мекард. Ин тафаккури кишоварзон – роҳбарону мутахассисони колхозу совхозҳо, деҳқонон ва ҳам мансабдорони он замонро ҷиҳати муносибат бо қарз вайрон ва қобилияти эҷодии онҳоро маҳдуд карда буд. Кормандони маъмурии соҳаи кишоварзӣ ба идоракунии босамари чараёнҳои пулӣ сарфаҳм намерафтанд, зеро фаъолияти истеҳсолиро танҳо дар асоси нақшаҳои ба таври марказонидашуда таҳиягардида ва иҷрошаванда роҳандозӣ мекарданд. Мансабдорон тавассути воситаҳои дастгирии давлатӣ маблағҳои зиёдро ҳам дар шакли қарз ва ҳам дар шакли мусоидат (субвенсия) ва кумаки молиявӣ (субсидия) ба соҳаи кишоварзӣ сафарбар мекарданд, вале ҳамаи ин бо сабаби истифода нашудани усулҳои

иктисодӣ ба натиҷаҳои баланди молиявӣ намеовард. Дар заминаи тамоюли коҳиши истеҳсолоти кишоварзӣ ва номуътадил шудани вазъи сиёсӣ аз оғози солҳои 1990 дар мамлакат афзоиши ҳаҷми қарзҳои муҳлатгузашта ба амал омада, аксари маблағҳои қарзҳо дигар ба соҳибони худ – бонкҳои тижоратии навтаъсис барнагаштанд, ки ин боиси муфлисшавӣ ва аз ғаёлият бозмондани аксари онҳо гардид.

Таҳқиқи равандҳои таҳаввули муносибатҳои қарзӣ нишон медиҳад, ки ба ғайр аз шаклҳои бонкии қарздиҳӣ дар соҳаи кишоварзӣ, хусусан дар марҳилаҳои аввали пойдоршавии муносибатҳои бозорӣ инчунин шаклҳои дигари қарзи ғайрибонкӣ, аз қабili қарзи молӣ низ аҳамияти махсус дорад. Қарзи молӣ яке аз шаклҳои нисбатан қадимтари қарз буда, аз амалиёти савдо маншаъ мегирад. Истеҳсолкунанда ва фурӯшандаи воситаҳои истеҳсолот, тухмӣ ва нуриҳо ба он манфиатдор аст, ки кишоварзони мушаххас воситаҳои заруриро маҳз аз ӯ харид кунанд, на аз рақибон. Хоҷагҳои кишоварзӣ барои хариди воситаҳои истеҳсолот ва дигар маводи барои истеҳсолоти кишоварзӣ зарурӣ қобилияти молиявӣ надоранд, бинобар ин, онҳо бештар қарзи молиро меписанданд. Вале «барои пешгирӣ аз беасос зиёд шудани қарздиҳии молӣ бар зарари қарздиҳии пулӣ бояд якҷоягии муносиби шаклҳои ҳам қарзи молӣ ва ҳам қарзи пулӣ бунёд карда шавад, дастрасии баробари онҳо ва ҳуқуқи қарзгирандари барои интиҳоби намуди аз нигоҳи худ оқилонатарини қарз таъмин кардан лозим аст» [59, с. 37].

Эҳтиёҷи кишоварзон ба воситаҳо ва маводи зарурӣ хусусан дар мавсими оғози ғаёлияти худ, яъне ҳангоми киштукор бештар аст ва қарз маҳз дар ҳамин давра ба онҳо зарур аст. Дар ин маврид фурӯшанда маводи барои оғози мавсим заруриро ба кишоварз бепул пешниҳод мекунад ва дар назар дорад, ки дар мавсими ҷамъоварии ҳосил подош мегирад. Ҳамчунин ин тарзи дастгирии кишоварзонро харидорон ва миёнаравҳо низ метавонанд ба кор баранд.

Бо оғоз аз соли 1996 бо мақсади иҷрои Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 апрели соли 1996, № 458 «Дар бораи истифодаи муомилоти фючерӣ зимни истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ» зухуроти ба қарзи молӣ монанд - фючерс дар соҳаи кишоварзӣ, хусусан дар байни хоҷагҳои

пахтакори Ҷумҳурии Тоҷикистон маъмул гардид. Тибқи қарордоди фючерсӣ дар соҳаи кишоварзӣ иштироки ду ҷониб пешбинӣ мешавад: яке фурӯшанда, ки барои дар санаи муайян (одатан мавсими ҷамъоварии ҳосил) ба харидор таҳвил кардани маҳсулоти муайяно бо нархи пешакӣ ҳангоми бастанӣ қарордод муқарраршуда уҳдадорӣ қабул мекунад, дигаре харидор, ки барои дар санаи муайян аз фурӯшанда харидани ин маҳсулот уҳдадор мешавад. Дар ин маврид нархи маҳсулоти дар доираи қарордоди фючерсӣ муайяншуда новобаста аз дигар шудани шароити бозор иваз шуда наметавонад.

Хусусияти муносибатҳои фючерсӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали ҷоришавии аҳдҳои дахлдор чунин буд, ки дар онҳо ба ғайр аз харидор (сармоягузори хориҷӣ) ва фурӯшанда (истеҳсолкунандаи ватании маҳсулоти кишоварзӣ), инчунин ҷониби сеюм миёнарави ватанӣ (бо ном ташкилоти фючерсӣ) иштирок мекард. Ана ҳамин нукта, - иштироки миёнарав дар муносибатҳои фючерии соҳаи кишоварзӣ сабабгори пайдо шудани мушкилот барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ гардид. Дар доираи муносибатҳои сегона (сармоягузор – миёнарав – хоҷагиҳои деҳқонӣ) ҷониби аз ҳама осебпазир маҳз хоҷагиҳои деҳқонӣ буданд. Қарордодҳои фючерсӣ дар байни ин се ҷониб дар аксари ҳолатҳо бе ба инобат гирифтани манфиатҳои иқтисодии хоҷагиҳои деҳқонӣ баста мешуданд, ки дар паёмади онҳо вазъи молиявии хоҷагиҳои деҳқонӣ боз ҳам бадтар мешуд. Ташкилотҳои миёнарав нархи воситаҳои истеҳсолот ва маводи барои киштукор ба хоҷагиҳои деҳқонӣ зарурӣ (воситаҳои асосӣ, сӯзишворӣ, тухмӣ, нуриҳои минералӣ ва ғайра)-ро нисбат ба нархи бозорӣ хеле гаронтар муқаррар карда, баръакс нархи маҳсулоти кишоварзии дар доираи қарордод муайяншударо паст нишон медоданд. Инчунин ҳолатҳои қаллобӣ дар байни ташкилотҳои миёнарав зиёд мушоҳида мешуд: онҳо бо роҳи забон як кардан бо роҳбарони хоҷагиҳо, ки аксаран дар фикри ба даст овардани манфиати шахсӣ буданд, бидуни муҳтавои қарордод ба хоҷагиҳои деҳқонӣ маводи изофа медоданд, ки ин боиси пайдо шудани қарзҳои ғайрирасмӣ мегардид, ки ба муфлисшавии хоҷагиҳо боис мешуданд. Ба андешаи мо, хуб мебуд, агар маблағи аз сармоягузoron гирифтаи миёнаравҳо на дар шакли молӣ,

балки бевосита дар шакли қарзи пулӣ (бо фоизи муайян) дода мешуд ва ҳолатҳои ба миён омадани ҳар гуна қаллобиҳо ва амалҳои ғайрирасмӣ пешгирӣ карда мешуданд. Яъне маблағҳои сармоягузoron, ки асосан ташкилотҳои хориҷӣ буданд, бояд на тавассути миёнаравҳо, балки бо ҷалби бонкҳои тичоратӣ ба хоҷагиҳои деҳқонӣ расонида мешуданд. Он гоҳ хоҷагиҳои деҳқонӣ метавонистанд худ мустақилона воситаҳои асосӣ ва гардони заруриро аз бозор бо нархи мувофиқ харидорӣ кунанд ва худро аз паёмдари ногувори қарордодҳои фьючерсӣ эмин нигоҳ доранд.

1.2. Ҷанбаҳои назариявӣю методологии қарзи кишоварзӣ ва муҳтавои иқтисодии он

Рушди соҳаи кишоварзӣ, баланд бардоштани сатҳи он дар иқтисодиёти миллӣ, таъмини беҳтар ва бештари аҳолии мамлакат бо озуқа ва ғайрияти босамари қорхонаҳои саноати қоркарди маҳсулоти кишоварзӣ аз вазъи молиявӣ ва ғайрияти қорхонаҳои кишоварзӣ, таъмин будани онҳо бо воситаҳои асосӣ ва гардон вобаста аст. Дар таъмини қорхонаҳои кишоварзӣ бо воситаҳои асосӣ ва гардон нақши муҳимро низомии бонкӣ бо истифодаи усулҳои пешрафта ва босамари қарздиҳӣ ва дастгирии соҳибқорони соҳаи кишоварзӣ иҷро менамояд.

Дар воқеъ, дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ, ки аксари қорхонаҳои кишоварзии мамлакат бо надоштани воситаҳои худии барои таъмини рушди ғайрияти худ басанда дар вазъи молиявии ногувор қарор доранд, барои онҳо қарзи бонкӣ сарчашмаи асосии навқунии воситаҳои асосии истеҳсолӣ ва пурқунии воситаҳои гардон мебошад. Чунин хусусиятҳои хоси истеҳсолоти кишоварзӣ, ба монанди мавсимӣ ва давомнокии даври истеҳсолӣ паёмдари ин падидаро нисбат ба дигар соҳаҳои ғайрияти истеҳсолӣ боз ҳам номатлубтар мегардонанд. Бинобар ин, имрӯз масъалаи қарздиҳии бахши кишоварзии иқтисодиёти миллӣ муҳими хоса касб кардааст. Аз як ҷониб, хусусиятҳои истеҳсолоти кишоварзӣ, ки мо номбар кардем, зарурати ҷалби захираҳои молиявии иловагиро тақозо мекунанд. Аз ҷониби дигар, – ташкилотҳои

молиявию қарзӣ, ки маблағҳои муваққатан озоди субъектҳои гуногуни хоҷагидорӣ ва аҳолиро ҳам мекунад, «барои қарз додан ба корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ чандон манфиатдор ҳам нестанд, зеро ба ғайр аз идоракунии барои бахши молиявӣ анъанавии хавфҳо, онҳо маҷбуранд, ки ҳамчунин хавфҳои махсуси дар соҳаи кишоварзӣ бо таъсири омилҳои гуногуни табиӣ-иқлимӣ, биологӣ ва мавсимӣ ба миён омадари низ ба ҳисоб гиранд» [28, с. 65].

Ҳолати нигаронкунада, ки аз таҳқиқи вазъи қарздиҳӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида мешавад, чунин аст, ки дар мамлакат то ҳол низоми босамари таъминоти молиявию қарзии корхонаҳои кишоварзӣ, ки ба талаботи муносири иқтисодиёти бозорӣ ҷавобгӯ бошад, ташаккул наёфтааст.

Таҳлили пӯёи қарздиҳӣ ба соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2000-2024 нишон медиҳад, ки дастгирии молиявии соҳаҳо, аз ҷумла кишоварзӣ нобаробар рушд кардааст, ки аз набудани низоми аз ҷиҳати методологӣ роҳандозишудаи қарздиҳӣ шаҳодат медиҳад (ҷадвали 1.3). Тағйироти доимии ҳаҷми қарзҳо – аз сатҳи хеле паст дар аввали солҳои 2000 то афзоиши якбора дар миёнаҳои солҳои 2010 ва марҳилаи нави афзоиш пас аз соли 2020 – на танҳо вазъи бахши бонкӣ, балки номуайянии методологӣ худи механизми қарздиҳиро низ инъикос мекунад.

Аз нигоҳи назариявӣ, чунин ноустуворӣ нишон медиҳад, ки муносибатҳои қарзӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба механизмҳои устувори меъёрию институтсионалӣ, ки хусусиятҳои хоси соҳаҳо ба назар гиранд, асос наёфтаанд. Қаблан муайян карда будем, ки кишоварзӣ бо мавсимият, даври тӯлони истеҳсолот ва вобастагӣ аз омилҳои табиӣ-иқлимӣ тавсиф мешавад. Бинобар ин, пойгоҳи методологӣ қарздиҳӣ бояд принципҳои махсуси арзёбии қобилияти қарзбаргардонӣ, механизмҳои мутобиқшудаи таъминот (гарав) ва амсилаҳои идоракунии хавфҳо дар бар гирад. Аммо, натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки пӯёи воқеии чараёнҳои қарзӣ ин принципҳоро инъикос намекунад: афзоиши ҳаҷми қарздиҳӣ бо устувори фаъолияти қарздиҳӣ ҳамрадиғ нест, ки ин аз набудани равиши муназзам ҷиҳати дастгирии молиявию қарзии истеҳсолоти кишоварзӣ шаҳодат медиҳад.

Чадвали 1.3. – Пӯёи қарздиҳӣ ба соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2000-2024

Давра	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Январ-март	173,2	1 123,2	5 649,7	10 582,1	11 010,2	9 804,6	8 204,8	8 844,9	10 278,1	1 138,4	996,7	1 385,2	1 458,1
Апрел-июн	176,9	1 176,2	5 567,8	11 001,0	10 927,6	9 553,7	8 476,4	8 935,8	10 032,2	1 080,8	1 109,3	1 416,4	1 607,5
Июл-сент.	225,8	1 236,2	5 769,5	11 333,3	10 558,8	9 201,0	8 638,6	9 236,0	10 400,0	1 130,1	1 401,0	1 541,3	1 976,9
Окт.-дек.	242,5	1 286,3	3 728,3	11 341,7	9 930,0	8 608,1	8 741,4	9 789,5	9 930,0	1 563,0	1 529,9	2 092,1	2 693,0
Ҷамағӣ	818,5	4 821,9	20 715,3	44 258,1	42 426,6	37 167,3	34 061,2	36 806,2	40 640,4	4 912,4	5 037,0	6 435,0	7 735,5

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [80; 81; 111]

Бояд кайд кард, ки дар омори расмӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба қарздиҳии бонкҳо ба соҳаи кишоварзӣ дар солҳои 1991-1998 маълумоти саҳеҳ мавҷуд нест, танҳо маълумоти умумӣ дар бораи қарздиҳии бонкҳо ба соҳаҳои иқтисодиёт ва аҳоли пешниҳод карда шудааст. Дар ҷадвали 1.4 маълумот дар бораи қарздиҳии бонкҳо ба соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ ва аҳоли оварда шудааст, ки дар он танҳо бо шуруъ аз соли 1999 маблағи қарзҳои ба корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ сафарбаршуда ҷудо карда, нишон дода шудааст. Бинобар ин, имкони ба таври мушаххас таҳлил кардани вазъи қарздиҳии бонкҳо ба соҳаи кишоварзии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1991-1998 мавҷуд нест.

Аз ҷадвали 1.4 ба назар мерасад, ки бо сабаби набудани пули миллии ягона дар мамлакат дар солҳои 1991-1994 (дар муомилот рубли шуравӣ, рубли русии соли 1992 ва ҳам пулҳои «чубин» қарор доштанд), маълумоти оморӣ оид ба қарздиҳии бонкҳо ба иқтисодиёт, аз ҷумла ба соҳаи кишоварзӣ бо воҳиди пулии рубл (рублҳои тоҷикӣ), ки аз соли 1995 ба муомилот бароварда шуда буд, ифода гардидааст. Бозҳисобкунии воҳиди пулӣ аз ҷониби ҳуди мақомоти омор ба ҷо оварда шудааст.

Дар пӯёи умумии қарздиҳии бонкҳо ба соҳаи кишоварзӣ, ки онро дар асоси маълумоти омори расмӣ танҳо бо оғоз аз соли 2000 метавон воқеъбинона таҳлил кард, афзоиши мусбат ба назар мерасад: суръати рушди нишондиҳандаи қарздиҳии бонкҳо ба соҳаи кишоварзӣ дар соли 2022 нисбат ба соли 1999 қариб 41 маротиба мебошад.

Вале дар солҳои 2015-2020 пӯёи ин нишондиҳанда манфӣ мебошад (- 17% дар соли 2015 нисбат ба соли 2010, - 1,8% дар соли 2020 нисбат ба соли 2015), ки ба андешаи мо сабаби чунин пастшавӣ буҳрони бонкӣ мебошад, ки дар паёмади буҳрони молиявии ҷаҳонӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин давра мушоҳида мешуд. Ҳамчунин пандемияи ковид-19 низ ба пастшавии нишондиҳандаи қарздиҳии бонкҳо ба соҳаи кишоварзӣ дар соли 2020 таъсири манфӣ расонидааст.

Чадвали 1.4. – Маблағи қарздиҳии банкҳо ба корхонаҳои кишоварзӣ (бақия дар охири сол), млн. сомонӣ

	1991*	1992*	1994*	1995	1996	1999	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023
Ҳамагӣ, маблағи қарзи банкҳо ба соҳаҳо	6,58	96,05	1683,8	5,37	10,6	48,17	59,76	524,3	1905,5	4186,2	6370,5	8089,5	9795,6	12084,0
аз ҷумла:														
кӯтоҳмуҳлат	6,08	94,67	1404,6	4,43	9,17	43,38	53,66	422,7	1311,9	2338,5	2543,2	3043,2	3672,3	4394,5
дарозмуҳлат	0,50	1,38	379,2	0,94	1,43	4,79	6,1	101,6	593,6	1847,7	3827,3	5046,3	6123,3	7689,5
Қарзҳо ба соҳаи кишоварзӣ	-	-	-	-	-	11,75	8,52	53,8	356,15	295,7	290,3	379,3	479,6	274,2
аз ҷумла:														
кӯтоҳмуҳлат	-	-	-	-	-	11,59	8,21	51,0	172,48	197,1	279,2	365,2	460,4	250,8
дарозмуҳлат	-	-	-	-	-	0,16	0,31	2,8	183,67	98,6	11,1	14,1	19,2	23,4
Ҳиссаи қарзҳои кишоварзӣ дар ҷамъи умумии қарзи банкҳо, %	-	-	-	-	-	24,4	14,3	10,3	18,7	7,1	4,6	4,7	4,9	2,3

* - млрд. рубл

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти оморӣ [80, с. 431-438; 81, с. 116; 94, с. 418]

Афзоиши пешниҳоди захираҳои қарзӣ, ки дар давраҳои муайян мушоҳида мешавад, талаботи соҳаи кишоварзиро ба маблағҳои қарзӣ тасдиқ мекунад, аммо набудани тамоюли устувор нишон медиҳад, ки воситаҳои молиявӣ ба амсилаи ягонаи миллии рушди кишоварзӣ ҳамгиро карда нашудаанд. Аз нигоҳи методологӣ, ин аз набудани заминаҳои институтсионалӣ шаҳодат медиҳад: механизмҳои махсуси қарздиҳии дарозмуҳлати кишоварзӣ, низомҳои суғуртаи хавфҳои кишоварзӣ, воситаҳои кафолат ва методикаҳои стандартишуда барои арзёбии хавфҳои биологӣ ва мавсимӣ вуҷуд надоранд. Дар натиҷа, вазъияте ба миён омадааст, ки дар он низоми танзими давлатӣ ва бахши бонкӣ ба таври пароканда, бе таъҷиб ба амсилаи умумии концептуалии маблағгузори кишоварзӣ амал мекунанд.

Ҳамин тариқ, пӯёи оморӣ хулосаи асосии назариявӣю методологиро тасдиқ мекунад: дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол низоми ҳамаҷонибаи қарздиҳии кишоварзӣ, ки аз ҷиҳати илмӣ асоснок буда, барои таъмини дастрасии устувори корхонаҳои кишоварзӣ ба захираҳои қарзӣ, аз ҷумла қарзи имтиёзнок қодир бошад, ташаккул наёфтааст. Маҳз чунин хулоса зарурати таҳияи принципҳои методологиро, ки муносибатҳои қарздиҳиро дар соҳаи кишоварзӣ бунёд мекунанд, аз қабيلي принципҳои мутобикшавӣ, нигарониш ба хавф, мавсимият ва қарздиҳии дарозмуҳлат, ба миён меорад.

Таҳлили анҷомдодашуда шаҳодат медиҳад, ки бонкҳо барои пешниҳод кардани қарзҳои дарозмуҳлат, ки онро корхонаҳои кишоварзӣ асосан барои хариди воситаҳои асосии истеҳсолӣ ва мучаҳҳазгардониҳои техникаи худ истифода мебаранд, рағбат надоранд. Вале, сарфи назар аз ин, афзоиши қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ тамоюли мусбат дорад ва сабабҳои асосии ин суботи нисбии вазъи макроиқтисодӣ дар мамлакат, паст шудани сатҳи даромаднокии дигар самтҳои қарздиҳии бонкҳо ва муҳим аз ҳама, - афзоиши рақобат дар бозори қарзӣ мебошанд.

Дар қаринаи тамоюлҳои муайяншуда, мусалам мегардад, ки мушкилоти маблағгузориҳои нокифояи соҳаи кишоварзӣ на танҳо хосияти иқтисодӣ, балки ҷанбаи методологӣ низ дорад. Равишҳои мавҷуда ҷиҳати арзёбии қобилияти

қарзбаргардони корхонаҳои кишоварзӣ аксар вақт хусусиятҳои мушаххаси соҳаро ба назар намегиранд, ки ин боиси аз ҳад баланд шудани қимати хавфҳои баҳододашуда ва маҳдуд шудани доираи қарзгирандагони имконпазир мегардад. Гузашта аз ин, механизмҳои мавҷудаи таъмини қарз, ки асосан ба гарави моддӣ (амвол) асос ёфтаанд, бо назардошти маҳдудияти дороиҳои бозоргири корхонаҳои кишоварзӣ муассир нестанд. Ин зарурати таҳияи методикаҳои тафриқавии арзёбии хавфхоро, ки мавсимият, даврҳои агротехникӣ ва хусусиятҳои биологии истеҳсолотро ба назар гиранд, таъкид мекунад.

Ғайр аз ин, таҳлил нишон медиҳад, ки ҳатто дар даврҳои афзоиши ҳаҷми қарздиҳӣ, сохтори сандуқи қарзӣ ноустувор боқӣ мемонад ва ба сармоягузориҳои дарозмуҳлат ба таври кофӣ нигаронида нашудааст. Ин аз заифии пойгоҳи институтсионалӣ барои маблағгузориҳои кишоварзӣ ва набудани воситаҳои таҳияшудаи қарздиҳии лоиҳавӣ, сармоягузорӣ ва имтиёзнок шаҳодат медиҳад. Таъмини рушди устувори кишоварзӣ ташаккули механизмҳои фасеҳ ва мутобиқшавандаи дастгирӣ, аз ҷумла рушди қарздиҳии имтиёзнок, густариши барномаҳои суғурта ва ҷорӣ намудани механизмҳои кафолати давлатии қарзҳои кишоварзиро талаб мекунад.

Ҳамин тариқ, ташаккули низоми қарздиҳии ба шароити иқтисодиёти бозорӣ мувофиқ амалисозии муносибатҳои қарзиро ҳамчун омилҳои суботи иқтисодӣ пешбинӣ менамояд, бинобар ин, дар мамлакат таҳқиқи ҳамаҷонибаи қарзи кишоварзӣ ва муҳтавои иқтисодии он дар ягонагии ҷанбаҳои назариявӣ методологӣ ва амалӣ зарур аст. Дар ин маврид омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ методологияи ташаккул ва рушди муносибатҳои қарзии бонкҳо бо субъектҳои иқтисодии кишоварзӣ дар навбати аввал «баррасии қарзро ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ иқтисодӣ, зернизомии муайяни сохтори иқтисодии ҷомеа муайян мекунад, ки тафсири пайдошавӣ, моҳият ва муҳтаво, нақши вазифавӣ, шаклҳои қарз ва муносибатҳои қарзиро дар бар мегирад» [46, с. 41].

Мо дар параграфи пешини таҳқиқот масъалаҳои пайдошавии муносибатҳои қарзиро дар низоми иқтисодии ҷаҳонӣ баррасӣ намуда, хусусиятҳои таҳаввули қарзи кишоварзиро аз ҷумла дар шароити Ҷумҳурии

Тоҷикистон муайян кардем. Таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ методологӣ, тафсири мафҳум ва муҳтавои иқтисодии қарзи кишоварзӣ ин яке аз нуктаҳои муҳим дар масъалаи рушди назарияи муносибатҳои қарзии бонкҳо бо корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ мебошад. Ҳамзамон барои аниқ кардани моҳияти қарз ва муқаррар кардани муҳтавои иқтисодии он бояд дарк кард, ки имрӯз дар иқтисодиёти миллӣ, хусусан дар соҳаи кишоварзӣ нишонаҳои зухуроти бухронӣ хеле зиёд ба назар мерасанд. Дар паёмади онҳо вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзӣ барои ташкили муносиби истеҳсолот ва таъмини рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ имкон намедиҳад.

Паёмадҳои бухронӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба норасоии бесобиқаи захираҳои молиявии корхонаҳои соҳа боис шудаанд. Дар чунин шароит қарз манбаи асосии рушди соҳаи кишоварзӣ мебошад ва арзёбии нақши он танҳо дар ҳолате имконпазир мегардад, ки масъулони рушди соҳа ба ҷанбаҳои назариявӣ методологӣ муносибатҳои қарзӣ хуб сарфаҳм раванд ва тавонанд, ки дар асоси дарк ва арзёбии дурусти онҳо мушкilotи амалии қарздиҳии корхонаҳои кишоварзиро ҳал кунанд. Бояд қайд кард, ки ҷисман сармоя аз як соҳа ба соҳаи дигар дар намуди воситаҳои истеҳсолот гузашта наметавонад, ин раванд асосан дар шакли ҳаракати сармояи пулӣ ба амал меояд. Ин нақши қарзро ҳамчун тарзи асосии гузариши сармоя аз як соҳа ба соҳаи дигари иқтисодиёт муайян мекунад.

Дар раванди таҳқиқот муайян гардид, ки мафҳумҳои асосии бо қарз вобаста, аз ҷумла ҳадаф, вазифа, принципҳо, субъект, объект ва намудҳои қарз, захираҳои қарзӣ, – ҳамаи ин дар таркиби мафҳуми «механизми қарздиҳӣ» муттаҳид мешаванд. Унсурҳои асосии механизми қарздиҳӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар шакли тарҳ дар расми 1.1 тасвир карда шудаанд.

Ҳамин тариқ, маҷмуи вазифаҳо, принципҳо, субъект, объект, намудҳои қарз бо истифодаи захираҳои қарзӣ, ки барои ноил шудан ба ҳадафи муайян ҷиҳати беҳсозии вазъи молиявии корхонаи кишоварзӣ дар ҳамбастагӣ амал мекунанд, механизми қарздиҳии кишоварзиро ташкил медиҳад.

Моҳияти иқтисодии қарз пеш аз ҳама дар риояи принципҳо ва иҷрои вазифаҳои он зоҳир мешавад. Баррасӣ ва арзёбии принципҳо ва вазифаҳои қарз

дар адабиёт масъалаи баҳсбарангез аст, доир ба муайян кардани миқдор ва тафсири принципҳои вазифаҳои қарз ақидаҳои гуногун мушоҳида мешаванд.

Расми 1.1. – Таркиби унсурҳои механизми қарздиҳӣ дар соҳаи кишоварзӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёт [1; 124]

М.С. Марамигин панҷ принципи асосии қарзро муайян карда, онҳоро шарҳ додааст: 1) бозгашт; 2) муҳлатнокӣ; 3) пардохтнокӣ; 4) таъминнокӣ; ҳадафнокӣ [34, с. 111]. Принципи бозгашти қарз хосияти асосии онро муайян мекунад, яъне пул муваққатан ба шахси ниёзманд дода мешавад ва пас аз иҷрои ҳадафи худ ба соҳибаш баргардонида мешавад. Дар ин маврид пули ба қарз додашуда бояд бо гузашти муҳлати муайян, ки барои ноил гардидани ҳадафи он басанда аст, ба соҳибаш баргардад, ки ин моҳияти принципи дуюми қарзро муайян мекунад. Гирандаи қарз ба ҳадафи худ расида (ё нарасида) ҳатман барои истифодаи

муваққати пул ба соҳиби он маблағи муайянеро дар шакли фоиз дар давоми муҳлати он пардохт мекунад (принсипи сеюм). Принсипи чоруми қарз – таъминнокӣ ҳаминро ифода мекунад, ки қарздиҳанда аз қарзгир метавонад барои иҷрои уҳдадорихои қарзии он кафолат талаб кунад, яъне қарздиҳанда бояд эътимод дошта бошад, ки пули ба қарзгир додаи худро дар муҳлати муқарраршуда бозпас гирифта метавонад. Маблағҳои ба қарз гирифташударо қарзгир бояд қатъиян барои ҳадафи муайян, ки дар шартномаи қарз нишон дода мешавад, истифода барад, ки ин моҳияти присипи панҷуми қарзро ифода мекунад. Ҳангоми ошкор кардани ҳолатҳои истифодаи ғайриҳадафмандонаи қарз, қарздиҳанда метавонад шартномаи қарзро пеш аз муҳлат қатъ ва фавран баргардонидани маблағи қарзро талаб кунад.

С.С. Гритсенко ҳафт принсипи қарзро муайян карда, онҳоро шарҳ додааст. Ў дар баробари принсипҳои бозгашт, муҳлатнокӣ, пардохтнокӣ, таъминнокӣ ва ҳадафнокӣ инчунин ду принсипи дигар - асоси шартномавӣ ва муносибати тафриқавиро илова кардааст. Дар ин маврид, муаллиф қайд мекунад, ки принсипи асоси шартномавӣ пештар хосияти расмиётӣ дошт ва «танҳо бо ба миён омадани ангезаҳои тиҷоратӣ, вақте ки бонк ва муштариёни он паёмадҳои вайрон кардани қарордодро эҳсос карданд, шартномаи қарз ҳамон қуввае гардид, ки масъулияти ҳам қарздиҳанда ва ҳам қарзгирандаро тақвият мебахшад» [24, с. 64]. Муносибати тафриқавӣ ба қарздиҳӣ маънои шартҳои гуногуни додани қарзро дорад, яъне қарздиҳанда вобаста аз ҳолати молиявӣ ва хусусиятҳои фаъолияти қарзгир шартҳои муносиби пешниҳоди қарзро муқаррар мекунад. Қарзҳо бояд ба он субъектҳое дода шаванд, ки вазъи молиявиашон барои сари вақт баргардонидани онҳо мусоидат мекунад. Риояи ин принцип имкон медиҳад, ки ҳам манфиатҳои умумидавлатӣ ва ҳам манфиатҳои қарздиҳанда ва қарзгиранда ба инобат гирифта шаванд.

У.Ғ. Улфатов панҷ принсипи қарзро номбар кардааст, чун баргардонидани қарз, очилӣ будан, пардохтнокӣ, мақсаднокӣ (истифодаи мақсадноки захираҳои қарзӣ), ва гуногунии сифат [117, с. 117]. Ба андешаи муаллиф принсипи баргардонидан хусусияти муносибатҳои қарзиро мушаххас карда, бо ин қарзро

аз пул чудо мекунад. Принципи очилӣ будан баргардонидани қарзро дар муҳлати мувофиқи шартномаи қарз муайяншуда талаб мекунад. Пардохтнокӣ – зарурати пардохти фоиз (қимати қарз), ҳуқуқ ба гирифтани ва истифода бурдани қарзро ифода мекунад. Мувофиқи принципи мақсаднокӣ қарз бояд ҳатман аз рӯи таъиноти мақсадии худ истифода шавад, ки дар акси ҳол қарздиҳанда метавонад онро пеш аз муҳлат бозхост кунад ё аз қарзгир талаби ҷарима кунад. Сифати гуногун доштани қарз (тафриқавӣ) муносибати ҳархелаи қарздиҳандаро бо ҳар як қарзгир вобаста аз дараҷаи хавф, сатҳи имконияти қарзгир (барои саривақт, пурра ва дар муҳлати муайяншуда баргардонидани қарз) ва дигар омилҳо муайян мекунад.

С.Ҷ. Махшулов дар баробари принципҳои пардохтнокӣ (музднокӣ), муҳлатнокӣ ва мақсаднокӣ инчунин принципи таъминоти молӣ доштани қарзро номбар карда, таъкид мекунад, ки «муваффақият ва боҳти ғаёлияти ҳар як соҳа дар доираи принцип ё шартҳои он асос меёбад, зеро, агар принципҳои ғаёлияти соҳа ба талаботи бозор ҷавобгӯ набошанд ё доираи талаботро бо назардошти имтиёзҳо дар худ фаро нагиранд, он соҳа муваффақ шуда наметавонад. Принципиҳо бояд тавре сохта шаванд, ки беҳатарии ғаёлият ва имконияти мавҷудаи истифодабарандаро дар худ фаро гиранд» [72, с. 123]. Муҳаққиқон М.А. Ниёзов ва Э.Қ. Миршарипов низ панҷ принциби қарздиҳиро шарҳ додаанд: бозпардохт ё бозгарданда; таъминнокӣ; хусусияти мақсаднок ва фарқкунанда; таъхирнопазирии қарз; пардохтӣ [86, с. 191]. Муаллифони мазкур гарчанде номи принципҳои қарзро каме дигаргун зикр карда бошанд ҳам, аз тафсири овардаи онҳо бармеояд, ки онҳо ҳамон принципҳои дар адабиёт маъмулро дар назар доранд.

Муҳаққиқи белорусӣ Е.В. Грузинская илова ба принципҳои, ки дигар муаллифон баррасӣ кардаанд, боз як принциби дигари қарз – принциби самаранокиро пешниҳод намудааст. Ба андешаи ӯ, мавҷуд будани ин принципро рушди усулҳои иқтисодии хоҷагидорӣ дар замони муосир талаб мекунад ва таъсири он «на танҳо дар баланд бардоштани таваҷҷуҳи бонк ба масъалаҳои додани қарзҳо ва самаранокии онҳо, балки инчунин дуруст муайян ва танзим

кардани муҳлатҳои истифодабарии қарзҳо, меъёрҳои ғоизӣ, мунтазамии гузариши воситаҳо аз як марҳилаи гирдгардиш ба дигар марҳила зоҳир мегардад» [26, с. 61]. Принципи, ки дигар муҳаққиқон баррасӣ кардаанд, ба истифодаи самарабахши қарз ҳалал намерасонанд, балки баръакс, танҳо ҳифзи манфиатҳои қарздиҳандагонро пурзӯр мекунад. Ҳатто принципи пардохтноки (қобилияти пардохт), ки қарзгирандагонро ба масъулиятшиносӣ дар пардохти уҳдадориҳо водор месозад, на ҳама вақт самари ниҳойиро аз истифодаи маблағҳои қарз дуруст инъикос мекунад. Дар ин маврид, маҳаки ҷамъбастии самаранокии маблағҳои қарз барои субъекти соҳаи кишоварзӣ метавонад ҳамчун беҳшавии вазъи молиявии он тавассути истифодаи ин маблағҳо эътироф карда шавад. Ҳамчунин қорбурди принципи самаранокии қарзро муҳаққиқи рус Е.В. Евтушенко ҷонибдорӣ кардааст [39, с. 9].

Ҳамин тариқ, маълумоти дар адабиёт овардашударо вобаста ба принципҳои қарз ҷамъбаст намуда, назари ҳудро доир ба принципҳои қарздиҳии кишоварзӣ ва тафсири онҳо пешниҳод мекунем (ҷадвали 1.5). Бояд тазаққур дод, ки принципҳои қарздиҳиро дар соҳаи кишоварзӣ ҳамчун муқаррароти бунёдӣ ё қоидаҳои асосие доништан мумкин аст, ки ба ғаъолияти қарздиҳӣ хос буда, ба ҳамин васила қобилияти онро барои ҳалли самараноки вазифаҳои ба миён гузошташуда муайян намуда, дар рушди соҳаи кишоварзӣ нақши муҳим мебозанд. Муайян намудани принцип ҳамчун асос ба тинати қарз мувофиқ будани онро таъкид намуда, мавқеи қарзро дар низоми муносибатҳои истеҳсоли дар иқтисодиёт, аз ҷумла дар соҳаи кишоварзӣ муайян мекунад.

Принципҳои қарздиҳиро дида баромада, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки онҳо барои ташаққули методологияи қарздиҳӣ, ки татбиқи ҳадафҳои қарздиҳиро дар бар мегирад, пешбинӣ шудаанд. Яъне мувофиқи ҳадафи тақмили методологияи қарздиҳӣ принципҳои қарз амалисозии муносиби вазифаҳои онро таъмин мекунад. Бинобар ин, дар назарияи қарздиҳӣ яке аз ҷиҳатҳои муҳим ин ҳамоҳангсозии принципҳо ва вазифаҳои қарз мебошад. Талабот оид ба ҳамоҳангии принципҳо ва вазифаҳои қарз ҳангоми ташаққули ҷанбаҳои

методологии қарздиҳӣ самтҳои мушаххаси қарздиҳиро ба соҳаи иқтисодиёт, аз ҷумла кишоварзӣ муайян мекунад.

Ҷадвали 1.5. – Присипҳои қарздиҳии кишоварзӣ ва таснифи онҳо

Принсипи қарздиҳии кишоварзӣ	Таснифи принсипи қарздиҳии кишоварзӣ
Бозгашт	Бозгашт ҳосияти асосии қарз буда, онро аз дигар мафҳумҳои иқтисодии муносибатҳои пулию молӣ ҷудо мекунад. Қарздиҳанда пулҳои худро ба қарзгир барои истифодаи муваққатӣ дар муҳлати муайян медиҳад ва онҳо бояд бо гузашти ин муҳлат якҷоя бо фоиз (даромад аз қарз) ба ӯ баргарданд.
Муҳлатнокӣ	Муҳлате, ки қарз аз қарзгир бояд ба қарздиҳанда баргардад, пешакӣ муайян ва дар шартномаи қарз аниқ карда мешавад. Барои саривақт барнагардонидани қарз ё ҳиссаи он қарздиҳанда метавонад ба қарзгир подоши иловагӣ (ҷарима) талаб кунад.
Пардохтнокӣ	Қарз бо подош дода мешавад, барои истифодаи муваққатии воситаҳои қарзӣ қарзгиранда ба қарзгир маблағи муайянро дар шакли фоиз аз маблағи қарз пардохт мекунад.
Таъминот	Ҳамчун воситаи таъмини баргардонидани қарз инҳо истифода шуда метавонанд: гарав - молҳои дар гардиши хоҷагии кишоварзӣ қарордошта, амволи хоҷагӣ (биноҳо, иншоот, амборҳо, элеваторҳо, яхдонҳо, дигар техника ва воситаҳои асосӣ), маҳсулоти кишоварзии дар амбор буда, ҳосили оянда ва замонат (зомин).
Доштани ҳадафи муайян	Қарз ба субъектҳои кишоварзӣ барои ноил шудан ба ҳадафи муайян дода мешавад, аз ҷумла: хариди тухмии зироатҳо; хариди сӯзишворӣ ва равғанҳои молиданӣ барои мошинолотии кишоварзӣ; хариди заҳрхимикатҳо ва нуриҳои маъданӣ; харид ё лизинги техникаи кишоварзӣ; пӯшонидани харочоти кашондани ашёи хом, мавод ва маҳсулоти кишоварзӣ; пардохти меҳнати кормандон; пардохти харочоти дигаре, ки барои харид ва пурра кардани воситаҳои гардон алоқаманданд.
Самаранокӣ	Қарзгиранда бояд бо ёрии маблағи қарз на танҳо беистии истехсолоти хоҷагии худро таъмин кунад, балки инчунин арзиши навро ба вучуд оварад, ки он ҳам барои баргардонидани маблағи асосии қарз ва ҳам пардохти фоиз барои истифодабарии он басанда буда, ҳамчунин вазъи молиявии онро беҳтар кунад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз муҳтавои адабиёти мавриди омӯзиш қароргирифта бармеояд, ки оид ба вазифаҳои қарз низ ақидаҳои муаллифон гуногун мебошанд. Аз ҷумла муҳаққиқ Ш. Раҳимзода ҳамагӣ ду вазифаи қарзро муайян кардааст: 1) азнавтқсимкунии воситаҳои пулӣ; 2) истифодаи амалиёти қарзӣ ба ҷойи пулҳои нақдӣ. Ба андешаи ӯ, «агар иҷрои вазифаи аввали қарз (воситаи азнавтқсимкунии маблағҳои пулии муваққатан озод) имкон диҳад, ки маблағҳои муваққатан озоди хоҷагии халқу

аҳоли барои пешрафти иқтисодиёт истифода шаванд, иҷрои вазифаи дуёми он боиси пайваста кам кардани хароҷот барои ташкили муомилоти пулӣ мегардад» [99, с. 232].

С.С. Гритсенко дар баробари ин ду вазифа, боз вазифаҳои иловагии қарзро номбар мекунад, чун: чамъоварӣ ва сафарбаркунии сармояи пулӣ; сарфаи хароҷот; тезонидани тамаркузи сармоя; танзими иқтисодиёт [24, с. 66]. Тавассути қарз маблағҳои озода субъектҳои иқтисодӣ ва шахсони алоҳида чамъоварӣ карда шуда, ба корхонаҳо ва шахсони ниёзманд дода мешаванд. Вазифаи сарфаи хароҷот дар кам кардани хароҷоти муомилот аз ҳисоби истифодабарии пулҳои озода аз ҷониби муассисаҳои бонкӣ ҷалбкардашуда дар раванди истеҳсолот ва тиҷорат ҳангоми нарасидани муваққатии воситаҳои гардони субъектҳои иқтисодӣ зоҳир мешавад. Шартҳои зарурии рушди босуботи иқтисодиёт тамаркузи воситаҳои пулӣ – вазифаи афзалиятноки субъектҳои иқтисодӣ мебошад. Қарз ҳамчун воситаи воқеӣ барои ба эътидол овардани ин вазифа хизмат мекунад ва раванди тамаркузи сармояро метезонад ва бо ин рушди қувваҳои истеҳсолкунандаро ангишиш дода, ба баландшавии суръатҳои афзоиш ва самаранокии истеҳсолот мусоидат мекунад. Пулҳои тавассути қарз гирифташуда ба субъекти иқтисодӣ ғоидаи иловагӣ меоваранд. Сарфи назар аз он ки қарз пардохти маблағи муайяни ғоизро талаб мекунад, истифодаи он барои субъекти иқтисодӣ, нисбат ба истифодаи танҳо сармояи худӣ манфиати бештар дорад, зеро хароҷоти ғоизи қарз аз манбаи андозбандии андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ тарҳ карда мешавад. Давлат тавассути бонки марказӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Бонки миллии Тоҷикистон (БМТ) мебошад, тамоми муносибатҳои қарзӣ ва равандҳои қарздиҳии бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар муассисаҳои қарзиро назорат мекунад. Ба ин васила бонки марказӣ ва бонкҳои тиҷоратӣ дар танзими иқтисодиёт иштирок меkunанд, зеро дар шароити имрӯза субъектҳои иқтисодии дар тамоми соҳаҳо фаъолияткунанда дар ин ё он ҳаҷм воситаҳои қарзиро истифода мебаранд.

Ю.М. Складорова чунин се вазифаи қарзро шарҳ додааст: 1) тақсимоӣ; 2) эмиссионӣ; 3) назоратӣ [107, с. 112]. Вазифаи тақсимоӣ ҳам дар мавриди

чамъоварии маблағҳо ва ҳам дар мавриди ҷойгиркунии онҳо зоҳир мешавад: тавассути қарз тақсимои пул ва бозгашти он ба амал меояд. Вазифаи эмиссионӣ (барориши пул) дар он ифода меёбад, ки дар раванди қарздиҳӣ воситаҳои пардохт ташаққул меёбанд, яъне пулҳо дар шаклҳои нақдӣ ва ҳам ғайринақдӣ ба муомилот пешниҳод карда мешаванд. Ин вазифаи қарз ба вазифаи истифодаи амалиёти қарзӣ ба ҷойи пулҳои нақдӣ якранг мебошад, тавассути қарз ҷойивазкунии пулҳои нақд бо пулҳои ғайринақдӣ ба амал меояд. Дар давоми муҳлати қарз қарздиҳанда ба хоҳири таъмини ҳадафнокии истифодабарии қарз ва саривақт баргардонидани он аз ҷониби қарздор раванди харҷкунии онро назорат мекунад, ки ин аз ҷой доштани вазифаи назоратии қарз шаҳодат медиҳад.

Таркиби нисбатан пурраи вазифаҳои қарзро Е.В. Грузинская пешниҳод кардааст, ки дар баробари вазифаҳои муайяннамудаи дигар муаллифон чунин вазифаҳои иловагиро дар бар мегирад: тавлиди арзиши нави қарзӣ; тавлиди воситаҳои муомилот; тезонидани гардиши маблағҳо [25, с. 9].

Акнун ақидаҳои гуногуни дар адабиёт овардашударо оид ба миқдор ва тафсири вазифаҳои қарз ҷамъбаст намуда, хулосаи худро дар ҷадвали 1.6 манзур мекунем.

Ҷамъбасти натиҷаҳои таҳқиқот бо ба инобат гирифтани хусусиятҳои истеҳсолоти кишоварзӣ ба мо имкон дод, ки мафҳуми қарзи кишоварзиро мувофиқ ба шароити имрӯзаи рушди ҳам низоми бонкӣ ва ҳам соҳаи кишоварзӣ муайян кунем. Ҳамин тариқ, қарзи кишоварзӣ муносибатҳои махсуси байни муассисаҳои қарзӣ ва субъектҳои иқтисодии соҳаи кишоварзӣ мебошад, ки дар ҷамъоварии маблағҳои муваққатан озоди дигар субъектҳои иқтисодӣ ва аҳоли ва ба хоҷагиҳои кишоварзӣ пешниҳод кардани онҳо дар асоси принципҳои асосӣ ва бо таъмини вазифаҳои умумии қарз ифода меёбад. Қарзи ба субъекти иқтисодии соҳаи кишоварзӣ додашуда метавонад ба рушди инноватсионии корхонаи кишоварзӣ ҳамчун самти афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ мусоидат кунад.

Чадвали 1.6. – Вазифаҳои қарзи кишоварзӣ ва тафсири онҳо

Вазифаҳои қарзи кишоварзӣ	Тафсири вазифаҳои қарзи кишоварзӣ
Тавлиди арзиши нави қарзӣ ҳамчун арзиши худафзоянда	Арзиши нави қарзӣ бояд на ба маблағи воситаҳои пулии дар хоҷагии кишоварзӣ ташаққулёфта, балки ба маблағи бевосита аз истифодабарии қарз афзуншуда баробар бошад.
Тавлиди воситаҳои муомилот	Дар муомилот қарор доштани пулҳои қарзӣ ва ғайриқарзӣ, яъне пулҳое, ки бо тавлиди пулҳои қарзӣ алоқаманд нестанд, қисман бо амалиёти қарзӣ иваз карда мешаванд. Тавассути қарз ба маблағи арзиши қарзии нави тавлидшуда пойгоҳи захиравӣ барои муомилоти пулии ғайринақдӣ ва нақдӣ таъмин мегардад.
Хизматрасонии гардиши пулӣ	Иваз намудани пулҳои воқеӣ ба амалиёти қарзӣ. Зарурати бо пулҳои қарзӣ иваз намудани пулҳои воқеӣ аз он сабаб ба миён меояд, ки пулҳои муосир ҳамчун натиҷаи барориши пулҳои қарзӣ бар асари талабот ба онҳо ва истифодаи оммавии худ танзимкунанда ва ангезандаи равандҳои иқтисодӣ мебошанд.
Иваз кардани гардиши пули нақд	Дар низоми молиявӣ ҳам муомилоти пули нақд ва ҳам қарзи ғайринақдӣ вучуд дорад, дар ҳоле ки пардохтҳои ғайринақдӣ ба принципҳои гардиши пули нақд асос ёфтаанд.
Таъмини гардиши маблағҳо	Таъмини равандҳои истеҳсол ва мубодилаи маҳсулоти кишоварзӣ бо ҳаҷми зарурии захираҳои қарзӣ дар лаҳзаи зарурӣ тавассути нигоҳ доштани робитаи байни гирдгардиши маблағҳои хоҷагиҳои кишоварзии алоҳида.
Тезонидани гирдгардиши пул	Захираҳои қарзӣ ба хоҷагиҳои кишоварзӣ дар лаҳзаи ба миён омадани эҳтиёҷ ба маблағҳои иловагӣ дода мешаванд ва ба ин васила вақти гирдгардиши маблағҳо дар дохили хоҷагӣ кӯтоҳ мегардад.
Азнавтақсимкунии арзиш	Ба туфайли ҳаракати чараёнҳои моддӣ – маҳсулоти умумӣ ва даромади миллӣ, ки шакли молӣ ва пулӣ доранд, азнавтақсимкунии арзиш ба амал меояд.
Тамаркузи сармоя	Афзоиши самара аз маблағи қарз тавассути марказонидан ва сафарбар кардани сармоя ба бахшҳои афзалиятноки бозор ва густариши ҳаҷми бозор, зеро ҳар як воҳиди пулии гузошташуда рақобатпазирии фаъолияти қарзгирро баланд мекунад ва бо истифодаи самараноки қарз ғайринақдӣ бештар меорад.
Ангезаи сарфаи захираҳо	Сарфаи захираҳои қарзии подошшаванда тавассути механизми истифодаи оқилонаи онҳо – баланд бардоштани гардонӣ ва худпӯшонии маблағҳо.
Сарфаи хароҷот	Ноилгардии сарфаи бештари хароҷот барои ба даст овардани захираи қарзӣ нисбат ба истифодаи маблағҳои худӣ. Дарёфти тавозуни маблағҳои худӣ ва қарзӣ барои хариди воситаҳои гардон на танҳо дар баланд бардоштани истифодаи самараноки онҳо дар корхонаи қарзгир, инчунин барои баланд бардоштани самаранокии тамоми истеҳсолоти кишоварзӣ нақши муҳим дорад.
Табдили сармояи беамал ба сармояи амалкунанда	Тавассути ангежиши омилҳои ба афзоиши бошидати иқтисодиёт мусоидаткунанда, инчунин бо роҳи ба муҳити мусоиди бозор равона кардани сармоя ва анҷом додани табдирҳо барои истифодаи самараноки он табдили сармояи ғайрифайдал (беамал) ба сармояи фаъол ба амал меояд.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Қарз сармояи озоди субъектҳои иқтисодӣ ва аҳолиро ҷамъоварӣ намуда, дар ин раванд воридшавии онро ангеza бахшида, раванди такрористеҳсолро дар соҳаи кишоварзӣ ҳамчун соҳаи появии иқтисодиёти миллӣ таъмин мекунад. Он ҳамчуни раванди гардиши пулро суръат бахшида, дар танзимкунии муносибатҳои бозорӣ иштирок менамояд.

Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон қарз ҳамчун сарчашмаи муҳими ташаккули сармояи асосӣ ва гардони субъектҳои соҳаи кишоварзӣ хизмат мекунад. Танҳо тавассути истифодаи маблағҳои қарзӣ аксари субъектҳои иқтисодии соҳаи кишоварзӣ рушди техникӣ ва мучаҳҳазгардонии низоми истеҳсоли худро ба ҷо меоранд. Бинобар ин, қарз воситаи ивазнашавандаи баланд бардоштани самаранокии корхонаҳои кишоварзӣ мебошад.

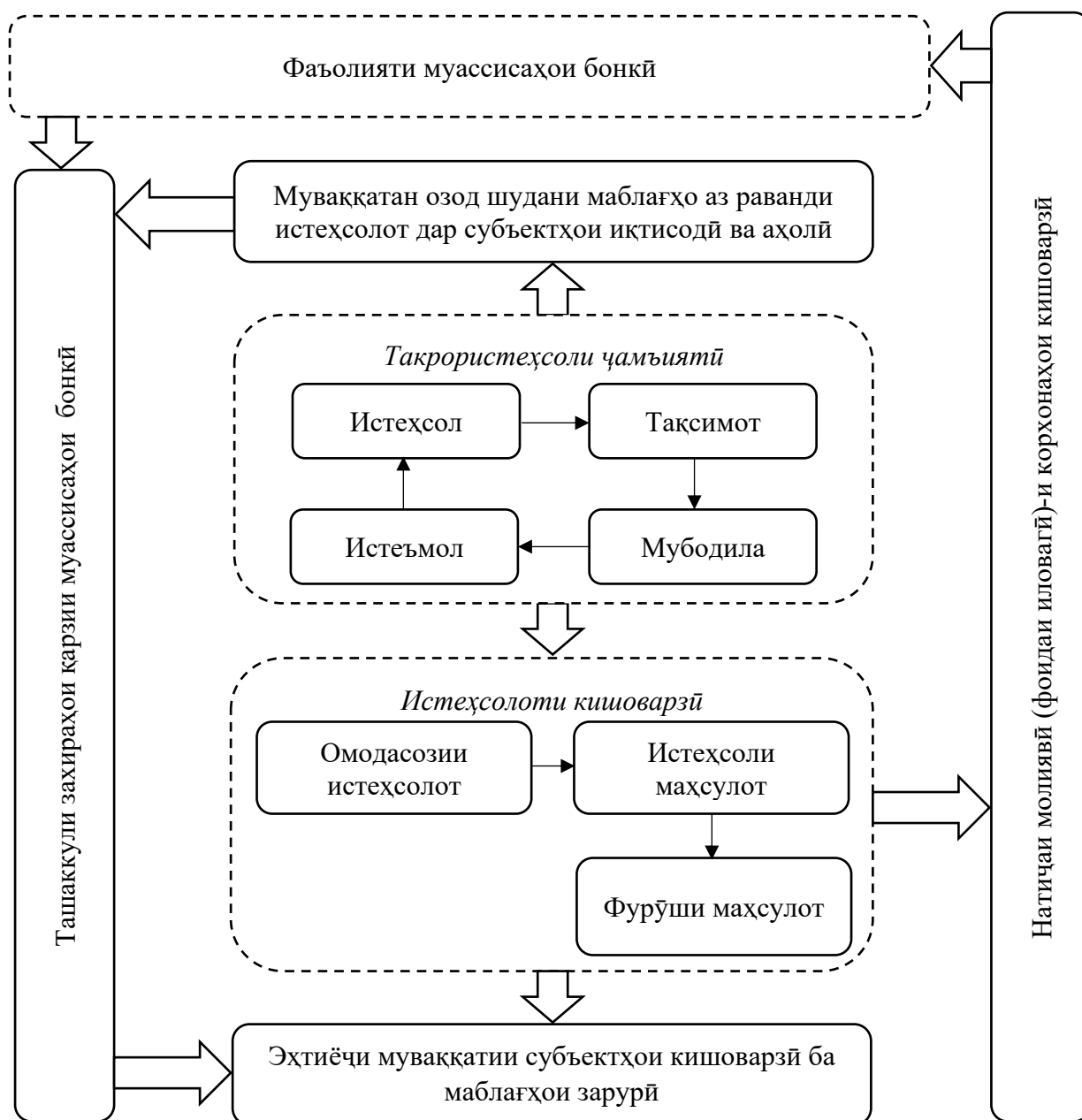
Метавон тасдиқ кард, ки яке аз сабабҳои асосии афзоиши эҳтиёҷи корхонаҳои кишоварзӣ ба қарз ин хусусияти мавсимӣ доштани истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад. Ба онҳо барои ташаккули захираҳои муваққатии мавод ва ба анҷом расонидани раванди истеҳсолоти нотаом маблағҳои иловагӣ лозим мешаванд, ки онҳоро муассисаҳои бонкӣ бо истифода аз захираҳои қарзии ҷамъовардаи худ пешниҳод карда метавонанд. Дар баробари ин бояд қайд кард, ки маблағҳои дар раванди такрористеҳсол ва гирдгардиши кишоварзӣ иштироккунанда се марҳиларо аз сар мегузаронанд: 1) оmodасозии истеҳсолот (хариди мавод ва дигар захираҳои барои истеҳсолоти кишоварзӣ зарурӣ); 2) раванди истеҳсолот (истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ) ва 3) раванди фурӯши маҳсулот (ба истеъмолкунанда расонидани маҳсулоти кишоварзӣ). Дар марҳилаи аввалии гирдгардиши кишоварзӣ хоҷагиҳо маблағҳои дар ихтиёр доштаи худро барои хариди захираҳои моддии зарурӣ сарф мекунанд. Давомнокии дар марҳилаи дуюм қарор доштани маблағҳо аз хусусиятҳои ҳар як намуди истеҳсолоти кишоварзӣ (аз қабилӣ зерсоҳаҳои гуногуни растанипарварӣ ва чорводорӣ) вобаста мебошад. Масалан, барои растанипарварӣ нобарорбарии афзоиши масрафҳо, яъне зиёд шудани хароҷот дар мавсими баҳорӣ (киштукор) ва нисбатан кам шудани онҳо дар мавсими нашъунамо ва ҷамъоварии ҳосили

зироатҳо мушоҳида мешавад. Истифодаи маблағҳо барои воситаҳои гардон ва муваққатан озодшавии онҳо дар зерсоҳаи чорводорӣ низ номавзун аст.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки дарки қарз ҳамчун механизми ташкил ва амалӣ намудани муносибатҳои байни субъектҳои иқтисодии кишоварзӣ бо муассисаҳои бонкӣ дар раванди ҳаракати сармояи қарзӣ масъалаи муҳими назариявии қарздиҳии кишоварзӣ ва нақши қарз дар тақрористеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Корбурди равиши тақрористеҳсолӣ биниши муносибатҳои қарзиро дар марҳилаи даври тақрористеҳсолӣ дигар мекунад, ки ин ба мо барои таҳияи тафсири муаллифии моҳият ва нақши қарз дар баландбардории самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ имкон медиҳад. Лаҳзаи аввалии ҳаракати сармояи қарзӣ зиддияти дохилии раванди тақрористеҳсол дар соҳаи кишоварзӣ мебошад. Ин зиддият дар шакли умумӣ дар он зоҳир мешавад, ки дар истеҳсолоти кишоварзӣ ҳамзамон эҳтиёҷ ба сармояи пулии иловагӣ ва ҳам зарурат барои аз муомилот баровардани он ба миён омадааст, дар ҳоле ки беамалии пул ба тинати сармоя ҳамчун арзише, ки бояд ҳамеша дар ҳаракат бошад, мухолиф аст. Қарз азхудкунии сармояи озодшуда ва ба раванди тақрористеҳсолкунӣ сафарбар кардани онро таъмин намуда, ба ин васила зиддияти пайдошударо ҳал мекунад. Мутаносибан, муносибатҳои қарзӣ ҳамзамон ҳамчун зернизомии идоракунандаи раванди ҳаракати сармояи қарзӣ дар раванди тақрористеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳамчун як навъ роҳи амалисозии ҷамъоварӣ ва азнавтақсимкунӣ (сафарбаркунӣ)-и сармояи пулии муваққатан озод амал мекунанд. Дар ин маврид, ҳуди қарз амалисозии тамоми марҳилаҳои даври тақрористеҳсолкунии маҳсулоти кишоварзӣ ва ғурӯши онро таъмин менамояд. Амсилаи корбурди равиши тақрористеҳсолӣ дар муносибатҳои қарзии байни корхонаҳои кишоварзӣ ва муассисаҳои бонкӣ дар расми 1.2 тасвир карда шудааст.

Аз амсилаи дар расми 1.2 тасвиршуда ба назар мерасад, ки ҳамзамон бо муваққатан озод шудани маблағҳо аз раванди истеҳсолот дар субъектҳои иқтисодии соҳаҳои гуногун ва аҳоли, дар субъектҳои кишоварзӣ бар асари хусусиятҳои истеҳсолоти кишоварзӣ эҳтиёҷи муваққатӣ барои истифодаи

маблағҳои зарурӣ ба миён меояд. Дар ин маврид маблағҳои озодаи субъектҳои соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ва аҳолиро муассисаҳои бонкӣ чамъоварӣ намуда, аз ҳисоби онҳо захираҳои қарзии худро ташаккул медиҳанд. Ин захираҳои қарзӣ аз ҷумла барои қонун намудани эҳтиёҷоти муваққатии субъектҳои иқтисодии кишоварзӣ сафарбар карда мешаванд.

Расми 1.2. – Амсилаи корбурди равиши такрористеҳсолӣ дар муносибатҳои қарзии кишоварзӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар натиҷаи истифодаи маблағҳои қарзии аз муассисаҳои бонкӣ гирифташуда субъектҳои иқтисодии кишоварзӣ метавонанд фоидаи иловагӣ ба даст оваранд ва як ҳиссаи онро ҳамчун фоиз барои истифодаи муваққатии маблағҳои қарзӣ бозпас ҳамроҳи маблағи асосии худ қарз ба муассисаҳои бонкӣ гардонанд. Ҳамин тариқ, раванди умумии такрористеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ тавассути истифодаи механизми муносибатҳои қарзии корхонаҳои кишоварзӣ бо муассисаҳои бонкӣ сураат мегирад.

Аз сабаби хусусиятҳои хоси истеҳсолоти кишоварзӣ, ки бо давраи дуру дарози истеҳсолот, равандҳои пай дар пайи кор ва дучор шудан ба шароитҳои гуногуни обу ҳаво, иқлим ва табиат хос аст, таҳлил ва арзёбии нишондиҳандаҳои кори корхонаҳои кишоварзӣ одатан танҳо дар охири сол гузаронида мешавад. Ин омил ба равандҳои тафсир ва арзёбии натиҷаҳои молиявии корхонаҳои кишоварзӣ таъсири муҳим мерасонад, зеро аз нуқтаи назари баҳисобгирии муҳосибӣ соқит кардани хароҷоти истеҳсолот ва гирифтани маблағ аз фурӯши маҳсулот (даромади корхонаи кишоварзӣ) дар давраҳои ҳисоботии гуногун ба амал меоянд. Дар паёмади ин дар байни замони харҷи масрафҳои моддӣ ва воситаҳои пулӣ ва лаҳзаи гирифтани ҳосили маҳсулоти кишоварзӣ ва фурӯши он (даромад аз фурӯши маҳсулот) фосилаи вақтии муайяне ташаккул меёбад, ки дар давоми он муваққатан нарасидани маблағҳо барои анҷом додани такрористеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мушоҳида мешавад. Аз ин сабаб корхонаҳои кишоварзӣ ба истифодаи маблағҳои зарурӣ маҷбур мешаванд, ки онҳоро муассисаҳои бонкӣ пешниҳод карда метавонанд. Дар баробари ин, муассисаҳои бонкӣ бояд хусусиятҳои истеҳсолоти кишоварзиро ба назар гирифта, нақшаҳо (тарҳҳо)-и пардохти ҳар як қарзи ба корхонаҳои кишоварзӣ додасударо ба таври инфиродӣ тартиб диҳанд, муҳлати қарз, фоизи қарз, тартиби гирифтани қарзи асосӣ ва пардохти фоизҳои қарз, инчунин таъмин намудани кафолати баргардонидани қарз, пешниҳоди суғурта ва дигар шартҳои қарздиҳиро низ алоҳида барои ҳар як қарзгирандаи мушаххас муайян кунанд. Яъне қарздиҳанда бо ҳар як қарзгир дар соҳаи кишоварзӣ бояд муносибати инфиродӣ ба роҳ монад.

Бояд қайд кард, ки чанбаҳои методологии қарзи кишоварзӣ низоми равишҳо, принципҳо, усулҳо ва воситаҳои илмиро ифода мекунад, ки барои омӯзиши моҳияти муносибатҳои қарзӣ дар баҳши кишоварзӣ, мухтаво, шароити ташаккул ва механизмҳои фаъолияти онҳо истифода мешаванд. Дар тафовут аз принципҳои умумии назариявии қарздиҳӣ, унсури методологӣ муайян мекунад, ки маҳз қарзи кишоварзӣ чӣ гуна омӯхта мешавад, кадом нишондиҳандаҳо арзёбӣ мешаванд, кадом омилҳо ҳангоми тасниф ва амсиласозии равандҳои қарздиҳӣ ба назар гирифта мешаванд ва чӣ гуна принципҳои назариявӣ ба хусусиятҳои баҳши кишоварзӣ татбиқ карда мешаванд.

Пеш аз ҳама, методологияи қарздиҳии кишоварзӣ ба равиши муназзам така мекунад, ки муносибатҳои қарздиҳии кишоварзиро ҳамчун як қисми низоми мураккаби молиявӣ иқтисодӣ, аз ҷумла бонкҳо, муассисаҳои молиявӣ қарзии ғайрибонкӣ, муассисаҳои дастгирии давлатӣ, захираҳои қарзӣ, механизмҳои азнавтақсимкунии сармоя ва фаъолияти молиявии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ баррасӣ мекунад. Ин равиш имкон медиҳад, ки робитаҳои байни унсурҳои низоми қарздиҳӣ муайян карда шаванд ва таъсири омилҳои берунӣ, аз қабili мавсимияти истеҳсолоти кишоварзӣ, хавфҳои табиӣ иқлимӣ, ноустувории нархи маҳсулот, сатҳи устувории молиявии корхонаҳо ва ғайра арзёбӣ карда шавад.

Унсури дуюми муҳими методология равиши институтсионалӣ мебошад, ки қарзи кишоварзиро ҳамчун натиҷаи таъсири мутақобилаи байни ниҳодҳои гуногун – бонкҳо, истеҳсолкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ, давлат, ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ, фондҳои қарздиҳии махсус ва агентҳои кафолатӣ мешуморад. Равиши институтсионалӣ имкон медиҳад, ки на танҳо моҳияти иқтисодии қарз, балки таъсири меъёрҳои ташкилии ҳуқуқӣ, амалияҳои танзимкунанда, стандартҳои қарздиҳӣ ва механизмҳои дастгирӣ, ки дастрасии қарзро барои корхонаҳои кишоварзӣ муайян мекунад, таҳлил карда шавад.

Дар методологияи қарздиҳии кишоварзӣ равиши омилӣ нақши муҳим дорад, зеро он барои ошкор ва чен кардани таъсири омилҳои гуногун ба пешниҳод ва талаботи захираҳои қарзӣ дар баҳши кишоварзӣ имкон медиҳад. Ин

омилҳо хусусиятҳои мавсимии даври истеҳсолӣ, давомнокии муҳлати бозгардони маблағгузориҳо, номуайянии баланди натиҷаҳои фаъолият, сатҳи пасти бозоргирии дороиҳои корхонаҳои кишоварзӣ, сатҳи маҳдуди сармоягузорӣ, сатҳи баланди хавфҳои марбут ба шароити табию иқлимӣ, инчунин омилҳои институтсионалӣ, аз қабili мавҷудияти гарав, сифати ҳисоботи молиявӣ ва шаффофияти фаъолиятро дар бар мегиранд. Таҳлили омилӣ имкон медиҳад, ки амсилаҳои дақиқтар барои арзёбии қобилияти қарзбаргардони корхонаҳои кишоварзӣ ва муайян кардани маблағи қарз, муҳлатҳои қарз, чадвали пардохт ва тадбирҳои имконпазири дастгирии давлатӣ таҳия карда шаванд.

Чанбаи методологии қарздиҳии кишоварзӣ инчунин равиши вазифавиро дар бар мегирад. Он имкон медиҳад, ки қарз на танҳо ҳамчун воситаи молиявӣ, балки ҳамчун механизми тавлиди захираҳои сармоягузорӣ, навсозии иқтидорҳои истеҳсолӣ, баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди минтақаҳои деҳот таҳлил карда шавад. Ин равиш доираи таҳлилии таҳқиқотро васеъ мекунад ва қарзро ҳамчун шарт асосии рушди иқтисодиёти кишоварзӣ муайян мекунад.

Яке аз чанбаҳои муҳимтарини методологӣ ба назар гирифтани хусусиятҳои истеҳсолоти кишоварзӣ ҳангоми таҳияи маҳакҳо ва усулҳои арзёбии қобилияти қарзбаргардонӣ мебошад. Дар тафовут аз корхонаҳои саноатӣ, хоҷагиҳои кишоварзӣ бо сатҳи баланди мавсимият, вобастагӣ аз омилҳои табию иқлимӣ, давраҳои тӯлони истеҳсолот ва аксар вақт пардохтпазирии пасти дороиҳо тавсиф мешаванд. Аз ин рӯ, методологияи арзёбии қобилияти қарзбаргардонӣ мутобиқсозиро талаб мекунад ва ба ин хотир амсилаҳои махсуси ояндабинии ҳосилнокӣ, таҳлили хавфҳо, усулҳои суғурта, низоми нишондиҳандаҳои иқлимӣ ва шаклҳои махсуси баҳодиҳии гарав (ҳосили оянда, техникаи кишоварзӣ, китъаҳои замин бо мақоми махсус ва ғайра) истифода мешаванд.

Методологияи қарздиҳии кишоварзӣ инчунин идоракунии хавфҳоро дар бар мегирад, ки ба муайянкунӣ, таҳлил ва арзёбии ҳамаҷонибаи хавфҳо асос ёфтааст. Хавфҳои маъмултарин дар баҳши кишоварзӣ инҳоянд: нобудшавии

ҳосил, ноустувории нархҳои маҳсулоти кишоварзӣ, норасоии сармояи гардон, мувофиқат накардани маҳсулот ба стандартҳо, хароҷоти пешбинишудаи сӯзишворӣ ва таҷҳизот, инчунин ҳафҳои марбут ба сатҳи пасти пардохтпазирии корхонаҳо. Методологияи қарздиҳӣ инчунин истифодаи суғурта, Ҳимоя (ҳечикунӣ), нақшаҳои кафолати давлатӣ ва таъсиси фондҳои махсуси суғуртаи ҳавфҳои кишоварзиро дар бар мегирад.

Илова бар ин, методологияи қарздиҳии кишоварзӣ ба маҷмуи ҳамаҷонибаи усулҳои таҳқиқотӣ, аз ҷумла: таҳлили иқтисодию оморӣ, таҳлили муқоисавӣ, арзёбии қарздорӣ, амсиласозии иқтисодию риёзӣ, усулҳои тавозунӣ, таҳлили устувории молиявӣ, усулҳои беҳсозии қарз ва амсиласозии сарбории қарзӣ таъмин мекунад. Истифодаи ин усулҳо объективияти илмиро дар таҳияи механизмҳои қарздиҳии имтиёзнок таъмин мекунад ва имкон медиҳад, ки роҳҳои муассири тақмили низоми қарздиҳии кишоварзӣ асоснок карда шаванд.

Ҳамин тариқ, ҷанбаҳои методологияи қарзи кишоварзӣ маҷмуи равишҳои илмӣ, усулҳо, воситаҳои таҳлилӣ ва маҳакхоеро ифода мекунанд, ки барои таҳқиқи амиқи моҳияти муносибатҳои қарзӣ дар соҳаи кишоварзӣ, ба инобат гирифтани хусусиятҳои соҳавии истеҳсолот ва таҳия намудани механизмҳои муассири таъмини дастрасии захираҳои қарзӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ имкон медиҳанд. Дохил кардани ин ҷанбаҳо ба пойгоҳи назариявии таҳқиқот сатҳи илмӣ зербоби мазкури таҳқиқотро баланд мебардорад ва таҳлили ҳамаҷонибаи қарздиҳии кишоварзиро таъмин мекунад.

1.3. Зарурати қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити ноустувории молиявӣ

Албатта, барои фаъолияти бобарори корхонаҳои кишоварзӣ сарчашмаҳои молиявӣ, аз ҷумла қарзҳои бонкӣ заруранд. Зеро, тавре омӯзиши фаъолият ва таҳлили вазъии молиявии корхонаҳои кишоварзӣ нишон медиҳад, онҳо танҳо бо истифодаи имконияти молиявии худ фаъолияти даромаднок дошта наметавонанд. Азбаски вазъии молиявӣ дар аксари корхонаҳои кишоварзии

мамлакат аз нигоҳи мутахассисон ва коршиносони бонкҳои тиҷоратӣ барои ҷалби маблағҳои қарзӣ мусоид нест, онҳо барои қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ рағбати зиёд зоҳир намеkunанд. Дар баробари ин, дар шароити имрӯзаи иқтисодиёти миллӣ, ки ноустувории молиявӣ дар соҳаҳои асосии он, аз ҷумла дар кишоварзӣ мушоҳида мешавад, корхонаҳои соҳа бо мушкилоти дастрасӣ ба қарзҳои бонк ва дигар манбаъҳои молиявии ҷалбшаванда рӯ ба рӯ мешаванд ва тавре мутахассисон изҳор мекунанд, «сабаби асосие, ки ташкилотҳои қарзӣ аз пешниҳод кардани манбаъҳои молиявӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ саркашӣ мекунанд, қодир набудани субъекти соҳибкории кишоварзӣ барои таъмини дурусти баргардонидани қарзи пешниҳодшуда мебошад» [35, с. 135]. Бинобар ин, корхонаҳои кишоварзӣ барои истифодаи қарзҳои бонкӣ ба дастгирии давлатӣ эҳтиёҷ доранд.

Ҳоло яке аз масъалаҳои афзалиятнок барои роҳбарияти корхонаҳои кишоварзӣ таъмин намудани сатҳи даромаде мебошад, ки хароҷоти онҳоро пӯшонидани тавонад. Ин ҳам аз роҳбарони худӣ корхонаҳо, ҳам аз мақомоти роҳбарикунандаи соҳаи кишоварзӣ ва низоми молиявӣ бонкии мамлакат тавачҷуҳи махсусро талаб мекунанд. Сабаби асосии ин зарурат хусусиятҳои хоси фаъолияти кишоварзӣ дар шароити бозор, гузаштан аз инҳисори давлатӣ ба механизми озоди бозор, инчунин дар солҳои охир зиёд шудани офатҳои табиӣ мебошад, ки ба рушди муътадили соҳаи кишоварзӣ ҳалал мерасонанд. Ҳамаи ин ба номутавозӣ шудани нархҳои масхулоти ва даромадҳои корхонаҳои кишоварзӣ нисбат ба корхонаҳои соҳаҳои дигар ва корхонаҳои дар шароити дигари табиӣ иқлимӣ фаъолияткунанда боис мешавад. Дар ин маврид давлат бояд барои мутавозӣ кардани нархҳо ва даромадҳои истеҳсолкунандагонӣ маҳсулоти кишоварзӣ тадбирҳои заруриро роҳандозӣ кунад. Азбаски сабаби асосии мушкилоти рушди нобасандаи соҳаи кишоварзӣ дар мамлакат ноустувории молиявии соҳа ва нарасидани сарчашмаҳои маблағгузорию истеҳсолӣ барои корхонаҳои кишоварзӣ мебошад, роҳи ҳалли онҳо андешидани тадбирҳои зарурӣ барои таҳкими пойгоҳи молиявии рушди истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад.

Бар асари маҳдуд будани майдони заминҳои қорам барои аксари қорхонаҳои кишоварзӣ зарурати истеҳсол кардани маҳсулот дар шароити нисбатан каммусоид ба миён меояд, ки ин харчи масрафҳои бештарро барои истеҳсоли воҳиди маҳсулот талаб мекунад. Кишоварзӣ соҳаи нисбатан осебпазир аз тағйирёбии шароити иқлим ва обу ҳавои номусоид мебошад. Ба зами ин, масъалаҳои заволи инфрасохтори истеҳсолоти кишоварзӣ ва харобшавии заминҳои қорам низ омилҳои мебошанд, ки ба паст шудани вазъи молиявии қорхонаҳои кишоварзӣ мусоидат мекунад. Авҷи омилҳои макроиктисодӣ, афзоиши нархи сӯзишворӣ ва барқ, тухмӣ, нуриҳои маъданӣ ва моддаҳои кимиёвӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ истифодашаванда, воқеаҳои ҳифзи растаниҳо, мошин, таҷҳизот ва дигар техникаи кишоварзӣ низ арзиши аслии маҳсулоти қорхонаҳои кишоварзиро баланд мекунад. Бинобар ин, дар солҳои охир натиҷаи молиявии фаъолияти қорхонаҳои кишоварзии мамлакат асосан манфӣ (зарар) мебошад (ҷадвали 1.7).

Ҷадвали 1.7. - Натиҷаи молиявии қорхонаҳои кишоварзӣ, ба ҳолати охири сол, аз рӯи қорхонаҳои расман ба қайд гирифташуда

Солҳо	Миқдори умумии қорхонаҳои кишоварзӣ, адад	Натиҷаи молиявии умумии қорхонаҳо, ҳаз. сомонӣ, (+) - фоида, (-) - зарар	Қорхонаҳо, ки фоида гирифтаанд		Қорхонаҳо, ки зарар дидаанд	
			миқдор	маблағ, ҳаз. сомонӣ	миқдор	маблағ, ҳаз. сомонӣ
2015	421	-1878,2	198	14176,9	207	16055,1
2016	463	-25014,8	230	19708,9	117	44723,7
2017	466	-1885,8	226	22513,0	90	24398,8
2018	506	-64054,3	278	20073,7	173	84128,0
2019	1140	-5172,7	654	52059,0	289	57231,7
2020	1017	-21437,8	552	58500,3	214	79938,1
2021	1400	3310,5	1010	71931,8	189	68621,3
2022	1394	1758,7	803	98578,7	381	96820,0
2023	1401	43681,2	782	94959,9	275	51278,7

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [80, с. 308-309, 318-320, 329-331; 81, с. 84-91]

Тавре аз ҷадвали 1.7 мушоҳида мешавад, дар давраи таҳлилӣ, ки солҳои 2015-2023-ро дар бар мегирад, ҳамасола шумораи қорхонаҳои кишоварзӣ зиёд

шудааст, вале дар умум онҳо танҳо дар солҳои 2021-2023 натиҷаи молиявии мусбат (фоида) ба даст овардаанд. Бо вучуди ин, дар соли 2022 нисбат ба соли 2021 бузургии умумии фоидаи гирифтаи корхонаҳои кишоварзӣ ба андозаи 1,55 млн. сомонӣ кам шудааст. Дар соли 2023 қимати ин нишондиҳанда хеле баланд шуда, маблағи 43,68 млн. сомонино ташкил додааст, ки ин нисбат ба соли пешин 24,8 маротиба зиёд аст.

Дар соли аввали давраи таҳлилӣ, яъне соли 2015 дар мамлакат 421 адад корхонаҳои кишоварзии расман бақайдгирифташуда фаъолият мекарданд, ки аз онҳо 198 адад – корхонаҳое мебошанд, ки дар ҷамъбасти соли ҳисоботӣ фоида ба даст овардаанд ва ҳаҷми умумии ин фоида 1,42 млн. сомонино ташкил додааст; 207 адад корхонаҳои кишоварзӣ соли ҳисоботи 2015-ро бо зарар ҷамъбаст кардаанд, ки ҳаҷми умумии он 16 млн. сомонино ташкил додааст. Дар соли охири давраи таҳлилӣ, яъне дар соли 2023 дар мамлакат 1401 адад корхонаҳои кишоварзии расман бақайдгирифташуда фаъолият мекунанд, ки аз онҳо 782 адад дар ҷамъбасти соли ҳисоботӣ ба ҳисоби умумӣ 95 млн. сомонӣ фоида дидаанд; 275 адад корхонаҳои кишоварзӣ соли ҳисоботи 2023-ро бо ҳаҷми умумии 51,3 млн. сомонӣ зарар ҷамъбаст кардаанд.

Ҳамин тариқ, дар давраи таҳлилии солҳои 2015-2023 дар таносуби корхонаҳои фоидаовар/корхонаҳои зараровар ҳиссаи корхонаҳои фоидаовар зиёд шудааст. Ин нишондиҳанда, ки дар соли 2015 таносуби 198 адад/207 адад-ро тартиб меод, дар ҷамъбасти соли 2023 таносуби 782 адад/275 ададро ташкил медиҳад. Агар дар соли 2015 натиҷаи молиявии умумии фаъолияти корхонаҳои кишоварзии расман бақайдгирифташуда ба маблағи 1,88 млн. сомонӣ зарарро ташкил меод, пас дар соли 2023 ин нишондиҳанда маблағи 43,7 млн. сомонӣ фоидаро ташкил додааст. Танҳо дар ҷамъбасти се соли охир дар ташаккули натиҷаҳои молиявии корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ тамоюли мусбат, яъне гирифтани фоида ба назар мерасад. Дар ин маврид, суръати афзоиши фоидаи корхонаҳои кишоварзӣ дар соли 2023 нисбат ба соли 2021 (оғози давраи гирифтани фоида) 13,2 маротиба мебошад ($43681,2 \div 3310,5$), ки аз тамоюли хуби беҳшавии натиҷаҳои молиявии онҳо шаҳодат медиҳад.

Бояд қайд кард, ки мувофиқи маълумоти овардашуда, дар соли 2023, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 1401 корхонаи кишоварзӣ фаъолият мекарданд, ки асосан аз субъектҳои соҳибкории калон ва миёна иборат буда, ба истехсоли маҳсулоти растанипарварӣ ва чорводорӣ, коркарди саноатӣ, нигохдорӣ ва фурӯши онҳо машғул буданд. Дар тафовут аз хоҷагиҳои деҳқонӣ, қитъаҳои заминҳои наздиҳавлигии аҳоли ва дигар шаклҳои хурди тиҷорати кишоварзӣ, корхонаҳои кишоварзӣ сохтори мураккабтари идоракунӣ, масоҳати назарраси замин, сарфи зиёди мавод ва эҳтиёҷ ба захираҳои сармоягузори дарозмуҳлат, аз ҷумла талабот ба қарздоранд. Фаъолияти ҷорӣ онҳо бо мушкилоти фарсуда будани таҷҳизот ва инфрасохтор, дастрасии маҳдуд ба сармояи қарзӣ, хавфҳои баланди мавсимӣ, тағйирёбии нархҳо ва нокифоя будани арзиши гарав барои таъмини қарзҳои бонкӣ рӯ ба рӯ аст. Ин омилҳо дар механизмҳои қарздиҳӣ дар муқоиса бо дигар субъектҳои бахши кишоварзӣ тафовутҳои назаррас эҷод мекунанд, ки ин таҳияи воситаҳои имтиёзноки қарздиҳиро талаб мекунанд.

Барои боз ҳам беҳтар намудани шароити фаъолият дар соҳаи кишоварзӣ «механизмҳо барои кам кардани талафоти истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар солҳои номусоид ва бо сабаби дигаршавии шароити тақрористеҳсол ва вазъи бозор пайдошуда зарур мебошанд» [88, с. 284]. Дар ин радиф тадбири муҳим албатта дастгирии давлатии корхонаҳои соҳа, аз ҷумла рушди қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ мебошад, ки дар амалияи ҷаҳонӣ ҳамчун воситаи дастгирии давлатии соҳибкории кишоварзӣ маъмул гардидааст.

Ҳамин тариқ, зарурати дастгирии давлатии молиявии соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо он асоснок карда мешавад, ки рушди босуръати истеҳсолоти кишоварзӣ на танҳо ба ҳалли масъалаҳои амнияти озуқаворӣ дар мамлакат, беҳгардонии натиҷаҳои молиявӣ ва ҳосилнокии фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ нигаронида шудааст, балки он метавонад рушди босуръати соҳаҳои дигари бо кишоварзӣ ҳамҷаворро низ таъмин кунад. Ҳамаи ин дар якҷоягӣ зарурати ташаккули механизмҳои махсуси маблағгузорӣ, аз қабили қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзиро дар шароити ноустувории молиявӣ муайян мекунанд. Ба тӯфайли истифодаи механизми

карздиҳии имтиёзнок ҷорӣ намудани технологияҳои нави инноватсионии истеҳсоли дар соҳаи кишоварзӣ таъмин мегардад.

Мусаллам аст, ки имрӯз субот дар соҳаи кишоварзӣ бе иштироки давлат ғайриимкон аст. Бояд ба инобат гирифт, ки истеҳсолоти кишоварзӣ аз сабаби паст будани чандирии талабот ва нархҳо дар бозор низоми худтанзимкунанда нест, «хатто кишоварзии дорои рушди босубот дар иқтисодиёти бозорӣ бояд чун объекти сиёсати давлатии протекционистӣ боқӣ монад. Дар баробари ин ҷомеа протекционизми давлатиро бояд ҳамчун ҷуброни талафоти ногузири соҳаи кишоварзӣ дар шароити бозор қабул кунад» [98, с. 116].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба парламент аз 28 декабри соли 2023 таъкид намуданд, ки «тағйирёбии босуръати вазъи бозори ҷаҳонии озуқаворӣ ва болоравии мунтазами нархи маҳсулоти ғизоӣ моро водор менамояд, ки ба беҳсозии ҳолати соҳаи кишоварзӣ, афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти он, рушди маҷмааҳои агросаноатӣ ва бо ҳамин роҳ таъмин намудани амнияти озуқавории кишвар таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир намоем» [97]. Аз ҷумла қайд гардид, ки дар соли 2023 нисбат ба соли 1991 истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ афзоиш ёфт, аз ҷумла ғалладона 6 маротиба, картошка 10,8, сабзавот 9, полезӣ 17,5, мевачот 10 ва ангур 2 маротиба. Вале бояд қайд кард, ки дар ин давра шумораи аҳолии мамлакат ва ниёз ба маҳсулоти ғизоии кишоварзӣ низ зиёд шудааст, ки ин сабаби шиддат ёфтани мушкилоти таъмини саноати коркард бо ашёи хом ва аҳоли бо маҳсулоти кишоварзӣ гардидааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои басандаи имконпазир барои рушди бахши кишоварзӣ мавҷуд буда, танҳо таҳкими рушди худӣ соҳа зарур аст. Таъмини рушди истеҳсолоти кишоварзӣ дар ҳолате, ки дар паёмади бухрони молиявии ҷаҳонӣ аксари корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити ноустувории молиявӣ қарор доранд ва нарасидани захираҳои худӣ ба онҳо барои муфлисшавӣ таҳдид мекунад, душвор аст. Зеро воситаҳои худии корхонаҳои кишоварзӣ барои ноил шудан ба ин мақсад басанда нестанд. Ин масъала танҳо бо дастгирии давлат тавассути роҳандозӣ намудани тадбирҳои молиявӣ қарзӣ ва пешниҳод кардани

имтиёзҳои андоз ба соҳибкорони дар соҳаи кишоварзӣ фаъолияткунанда ҳалли худро ёфта метавонад. Ҳамчунин пешниҳоди шароити мусоид барои зиёд кардани шумораи корхонаҳои кишоварзӣ низ яке аз омилҳои муассир мебошад. Дар доираи тадбирҳои мазкур таъсиси паркҳои техникӣ, ташкили ассотсиатсияҳои дастгирии байниҳамдигарии кишоварзон, дастгирии давлатӣ барои ҷорӣ намудани инноватсияҳо дар истеҳсолоти кишоварзӣ, ташкили маблағгузори таъминоти илмию техникий соҳаи кишоварзӣ амалҳои муҳим ва таъсирнок мебошанд.

Мушкилоти асосӣ, ки ҳоло пешравии фаъолияти босамари субъектҳои соҳибкории соҳаи кишоварзиро ҳалалдор мекунад, ин норасоии воситаҳои асосӣ ва гардон мебошад ва ин мушкилот сол ба сол мураккабтар мегардад. Дар шароити ноустувории молиявии корхонаҳои кишоварзӣ ва норасоии маблағҳои буҷети давлатӣ барои дастгирии истеҳсолоти кишоварзӣ дар мамлакат яке аз роҳҳои асосии ҳалли ин мушкилот ва таъмини субъектҳои соҳибкории бахши кишоварзӣ бо техника ва маводи зарурӣ истифодаи қарзи бонкӣ мебошад. Ҳамаи инро ба инобат гирифта, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ташкилотҳои қарзиро супориш доданд, ки «дар самти дарёфти манбаъҳои иловагии маблағгузорӣ ва дар ин замина зиёд кардани пешниҳоди қарзҳои дарозмуҳлат, дастрас ва бо ғоизи паст, инчунин, пурра ҷорӣ намудани низоми рақамии хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳамаи минтақаҳои кишвар ва истифодаи васеи технологияҳои молиявӣ тадбирҳои иловагӣ андешанд» [97].

Дар адабиёти хориҷӣ паҳлуҳои гуногуни масъалаи пешниҳоди қарзи имтиёзнок ба субъектҳои бахши кишоварзӣ баррасӣ мешаванд, вале то ҳол равиши ягона, ки тамоми мушкилоти сафарбар кардани қарз ба онҳо ва баргардонидани маблағи онро ба инобат гирифта бошад, коркард нашудааст. Хусусан мушкилоти мазкур барои шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мубрами хоса дошта, сабаби асосии он дар мамлакат мавҷуд набудани пойгоҳи илмию техникӣ ва амалӣ барои рушди соҳаи кишоварзӣ, нарасидани мутахассисони соҳаи идоракунии истеҳсолоти кишоварзӣ, фаъолияти номатлуб ва ғайритахассусӣ, надоштани донишҳои соҳавӣ, молиявӣ ва иқтисодии роҳбарон

ва мутахассисони корхонаҳои кишоварзӣ мебошад. Сарфаҳм нарафтани онҳо ба нозукиҳои равандҳои қарзгирӣ ва истифодаи нооқилонаи маблағҳои қарзии бонкҳо, ки ба субъектҳои соҳибкории кишоварзӣ пешниҳод карда мешаванд, мушкилоти ҷойдоштаро боз ҳам пурзӯр мекунад. Бонкҳои тичоратӣ бо соҳибкорони соҳаи кишоварзӣ бо нигоҳи шубҳанок ва муносибати нобоварона муомила мекунад, ки албатта ҳамаи ин дастрасии субъектҳои соҳибкории кишоварзиро ба манбаъҳои қарзӣ маҳдуд мекунад.

Ҳаҷм ва пӯёи талабот ба қарзи имтиёзнок дар таҳти таъсири якҷанд омилҳои қарор доранд ва ташаккул меёбанд, ки аз хусусияти раванди такрористеҳсол дар соҳаи кишоварзӣ, даромаднокии ками корхонаҳои соҳа ва сатҳи калони хавф дар фаъолияти онҳо вобаста мебошанд. Дарачаи қонеъгардии талабот ба қарзи имтиёзнок аз пешниҳоди захираҳои қарзӣ вобаста аст, ки ҳаҷми он дар навбати худ асосан бо сиёсати давлатии дар соҳаҳои молия ва кишоварзӣ роҳандозишаванда муайян мешавад. Ба андешаи мо, имрӯз бояд аз омӯзиши маҷмуи омилҳои бояд гуфт, ки талаботи соҳаи кишоварзиро ба қарзи имтиёзнок муайян мекунад, зеро зарурати қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити ноустувории молиявӣ маҳз аз ҳамин бармеояд. Ин омилҳо ба талаботи корхонаҳои кишоварзӣ ба манбаъҳои қарзӣ таъсири гуногун мерасонанд: баъзе аз онҳо ба талабот таъсири манфӣ мерасонанд (онро кам мекунад), омилҳои дигар ба талабот таъсири мусбат расонида, ҳаҷми онро баланд мекунад. Амсилаи таркиби омилҳои, ки ба талаботи қарз дар соҳаи кишоварзӣ таъсир мерасонанд, дар расми 1.3 тасвир шудааст.

Саҳми нисбатан муҳимро дар таъмини корхонаҳои кишоварзӣ бо захираҳои қарзӣ бонкҳои тичоратӣ мегузоранд. Вале сатҳи пасти даромаднокии истеҳсолоти кишоварзӣ, таъминоти сусти корхонаҳои кишоварзӣ бо воситаҳои асосӣ ва гардон, ноустувории молиявӣ ва фаъолияти зараровари онҳо ҷолибияти қарзии соҳаи кишоварзиро барои бонкҳои тичоратӣ коҳиш медиҳад. Гузашта аз ин, метавон дар бораи аҳамияти ташкилотҳои суғурта ҳамчун унсури муҳими инфрасохтори қарзи бонкӣ қайд кард. Ташкилотҳои суғурта метавонанд дар паст кардани сатҳи хавфҳои қарзӣ барои корхонаҳои кишоварзӣ саҳм гузоранд.

Расми 1.3. – Амсилаи таркиби омилҳои ба талаботи қарз таъсиррасон дар соҳаи кишоварзӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

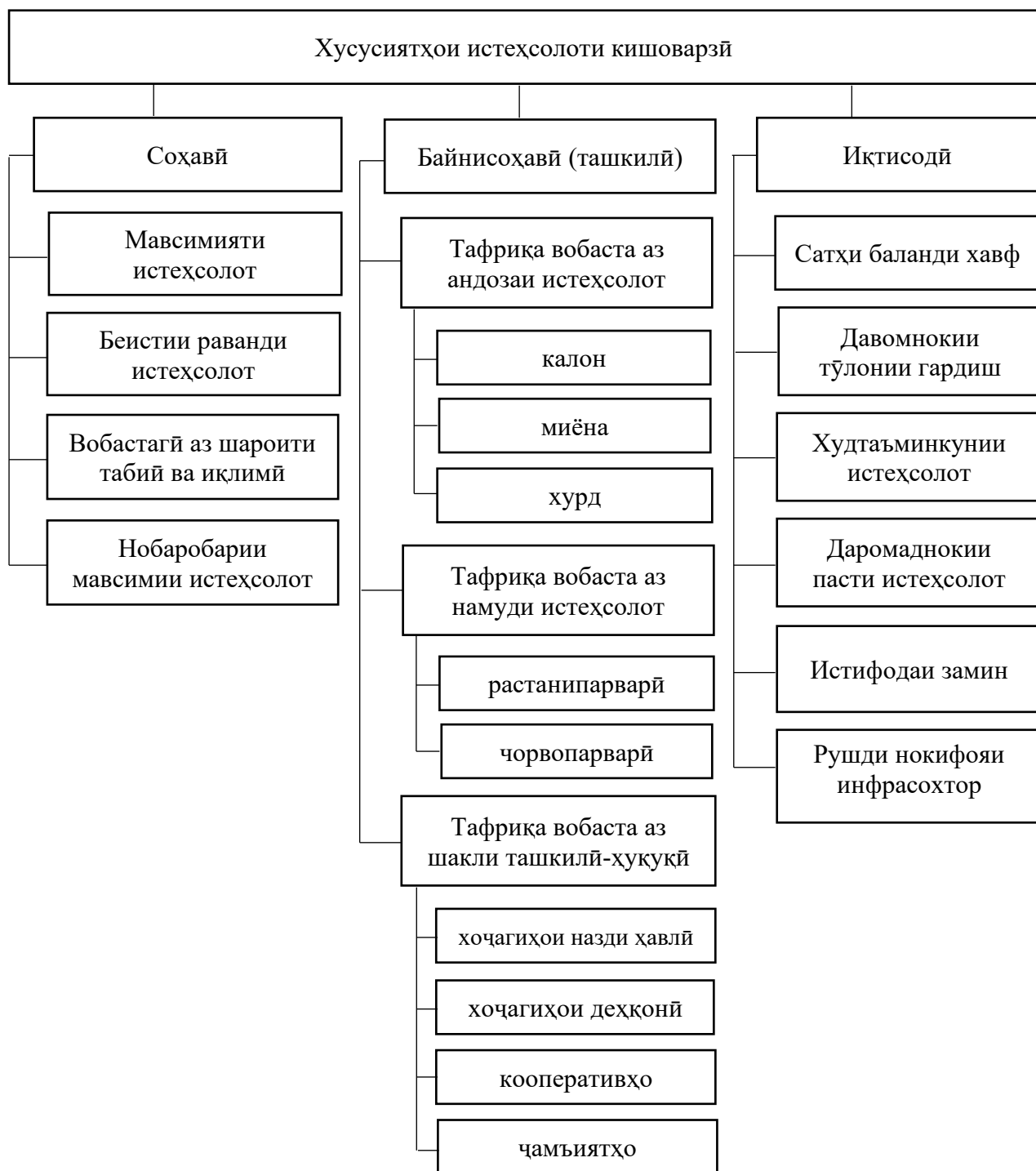
Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба мисли дигар соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ дар таҳти таъсири қонунҳои умумии иқтисодӣ қарор дорад. Ҳамчунин хусусиятҳои муҳити ташкилию иқтисодии фаъолияти субъектҳои соҳибқори кишоварзӣ ба раванди таъминоти молиявии онҳо таъсири хеле калон мерасонанд.

Азбаски кишоварзӣ яке аз соҳаҳои асосие мебошад, ки фаъолияти он пеш аз ҳама аз омилҳои табиӣю иқлимӣ вобаста аст, ба инобат гирифтани омилҳои аз хусусиятҳои он маншаъгиранда дар ташкили муносибати бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ бо корхонаҳои кишоварзӣ нақши муҳим дорад. Маҳз ҳамин омилҳо муносибати бонкҳоро бо корхонаҳои кишоварзӣ ҷиҳати ба онҳо пешниҳод намудани қарз ва ташкили раванди хизматрасонии он муайян мекунад.

Дар адабиёт хусусиятҳои соҳаи кишоварзӣ, ки ба ташкили механизми қарздиҳӣ ба субъектҳои соҳибқори кишоварзӣ таъсир мерасонанд, асосан ба се гурӯҳ чудо карда мешаванд [104, с. 11]: соҳавӣ (мавсимияти истеҳсолот; беистии раванди истеҳсолот; вобастагии зиёд аз шароити табиӣю иқлимӣ; нобаробарии ҳаҷмҳои истеҳсолот дар фаслҳои сол), байнисоҳавӣ - тафриқаи корхонаҳои кишоварзӣ вобаста аз андоза ва миқёси фаъолият, зерсоҳаҳои истеҳсолоти кишоварз, шакли ташкилию ҳуқуқии соҳибқори кишоварзӣ ва иқтисодӣ - сатҳи баланди ҳавфҳои иқтисодӣ; давомнокии тӯлонии гардиши воситаҳо ва ғайра; худтаъминкунии истеҳсолоти кишоварзӣ; сатҳи пасти ғойданокии истеҳсолоти кишоварзӣ; маҳдудиятҳои табиӣ ва ҳуқуқии истифодаи замин, ки ҳамзамон пардохтҳои иловагиро, аз қабилҳои хароҷот барои беҳгардонӣ ва дар шакли андозҳо талаб мекунад; рушди нокифояи инфрасохтор (расми 1.4).

Хусусиятҳои соҳавӣ асосан ба технологияи истеҳсолӣ, тақсимот ва истифодаи захираҳо, нишондиҳандаҳои техникую технологӣ, иқтисодӣ ва молиявии корхонаҳои кишоварзӣ таъсир мерасонанд. Хусусиятҳои байнисоҳавӣ асосан аз омилҳои ташкили истеҳсолот ва соҳибқорӣ дар соҳаи кишоварзӣ вобаста буда, ба андозаи қарзҳои пешниҳодшаванда (қарзҳои калон, миёна, хурд), муҳлатҳои қарз (дар растанипарварӣ аз давомнокии парвариши растаниҳо

муайян шуда, вобаста ба ин аз 3 то 6 моҳ мебошанд). Хусусиятҳои иқтисодӣ асосан боиси баланд шудани арзиши асли ва ҳамзамон паст шудани даромаднокии фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ мегарданд.

Расми 1.4. - Хусусиятҳои истеҳсолоти кишоварзӣ, ки ба қарзидиҳӣ таъсир мерасонанд

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [76; 64; 105]

Ҳамаи ин хусусиятҳо бо мушкилоти пардохти қарзҳои бонкӣ аз ҷониби субъектҳои соҳибкории кишоварзӣ алоқаманд мебошанд. Эҳтимоли дастрас шудани корхонаҳои кишоварзии дар шароити ноустувории молиявӣ қарордошта ба гирифтани қарзҳои бонкии бо шароит ва ғоизҳои муқаррарӣ пешниҳодшаванда паст аст. Бинобар ин, бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ бояд хусусиятҳои баррасишударо ҳангоми таҳияи барномаҳои қарздиҳӣ ва пешниҳоди маблағҳои қарз ба субъектҳои соҳибкории бахши кишоварзӣ ба инобат гиранд, то ки дараҷаи дастрасии кишоварзонро ба захираҳои қарзии арзон баланд карда, истифодаи маблағҳои қарзиро барои қонеъ намудани эҳтиёҷоти ғуногуни истеҳсолии онҳо мутобиқ гардонанд.

Аммо вазъи молиявии наҷандон устувори бисёр корхонаҳои кишоварзии мамлакат саривақт ва бо шартҳои мусоид гирифтани захираҳои қарзӣ ва баргардонидани онҳоро душвор мегардонад. Ҳамчунин истеҳсолоти кишоварзӣ, ки дар шароити ноустувории молиявӣ бо ҳавфи бештар алоқаманд аст, бонкҳои тижоратиро водор менамояд, ки ҳангоми пешниҳоди қарз ба субъектҳои соҳибкории кишоварзӣ меёриҳои нисбатан баландтари қарзро муқаррар кунанд, «худи раванди қарздиҳӣ тӯлонӣ ва душвор буда, раванди гирифтани қарзро мураккаб мегардонад. Чунин шароит хоҷагиҳои деҳқонӣ ва корхонаҳои кишоварзии хурдро дар вазъияти душвор меғузорад. Умуман, чунин хизматрасонӣ барои истеҳсолкунандагони оддии кишоварзӣ аслан дастнорас аст» [83, с. 651].

Мувофиқи маълумоти омили расмии Бонки миллии Тоҷикистон дар давоми соли 2023 ба соҳаҳои иқтисодиёти мамлакат аз ҷониби бонкҳо 29,82 млрд. сомонӣ қарз дода шудааст (ҷадвали 1.8), ки аз ин маблағ ҳамагӣ 3658,3 млн. сомонӣ (12,3%) ба соҳаи кишоварзӣ, 4682,5 млн. сомонӣ (15,7%) ба соҳаи саноат ва 3878 млн. сомонӣ (13,0%) ба бахши савдои хориҷӣ рост меояд. Ҳиссаи бештари қарзҳои додашударо дар соли 2023 қарзҳои истеъмоли ташкил медиҳанд (13001,1 млн. сомонӣ, ё 43,6%).

Чадвали 1.8. - Ҳаҷми қарздиҳии банкҳо ба соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ ва пардохти қарзҳо дар соли 2023, млн. сомонӣ

Соҳаҳо	Қарзҳои додашуда		Қарзҳои пардохташуда	
	млн. сомонӣ	вазни қиёсӣ, %	млн. сомонӣ	вазни қиёсӣ, %
Кишоварзӣ	3658,3	12,3	1072,0	10,0
Саноат	4682,5	15,7	1326,3	12,4
Сохтмон	1085,5	3,6	682,8	6,4
Нақлиёт	187,6	0,6	57,7	0,5
Ҳӯроки ҷамъиятӣ	28,0	0,1	7,3	0,1
Хизматрасонӣ	1919,4	6,5	595,0	5,5
Савдои хориҷӣ	3878,0	13,0	783,2	7,3
Миёнаравии молиявӣ	31,5	0,1	16,5	0,2
Истеъмолот	13001,1	43,6	5807,5	54,1
Дигар соҳаҳо	1345,3	4,5	382,7	3,5
Ҳамагӣ	29817,2	100,0	10731,0	100,0

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [19, с. 43-44]

Аз маълумоти дар чадвали 1.8 овардашуда мушоҳида мешавад, ки дар давоми соли 2023 маблағи қарзҳои, ки аз ҷониби банкҳо ба соҳаҳои кишоварзӣ дода шудаанд аз маблағи қарзҳои гирифтаи худ, ки субъектҳои соҳаҳои кишоварзӣ ба банкҳо пардохт кардаанд, ба андозаи 3,4 маротиба зиёд аст. Вазъи мазкур мушкилоти пардохти на танҳо саривақтӣ, балки инчунин хавфи умуман пардохт нашудани маблағи асосии қарз ва ҳам маблағи ғоизҳои қарзро ба миён меорад.

Ҳисобкуниҳои мо дар асоси маълумоти омории БМТ нишон медиҳанд, ки меъёри миёнаҳои ғоизҳои тамоми қарзҳо, ки банкҳо дар соли 2023 ба муштариёни худ пешниҳод кардаанд, 23,1%-ро ташкил додааст [19, с. 72]. Дар ин маврид афзоиши мутаносиби ғоизҳои қарз ҳамзамон бо зиёд шудани муҳлати қарз мушоҳида мешавад: дар соли 2023 қимати миёнаҳои ғоизҳо барои қарзҳои муҳлаташон аз 1 моҳ то 3 моҳ – 18,45% ва барои қарзҳои муҳлаташон аз 6 моҳ то 1 сол (одатан субъектҳои соҳибкорӣ кишоварзӣ бо ба инобат гирифтани муҳлати парвариши намудҳои асосии растаниҳо қарзхоро ба муҳлати аз 6 моҳ зиёд мегиранд) – 26,85%-ро ташкил додааст.

Албатта, чунин меъёри ғоизҳо агар барои соҳаҳои дигари иқтисодиёт - саноат, савдо, хизматрасонӣ, ки дорои хавфи нисбатан камтар мебошанд, ҳамчун

муътадил арзёбӣ шавад, барои соҳаи кишоварзӣ, ки бо таъсири шароити табию иқлимӣ ва дигар омилҳо дар он сатҳи хавф баландтар аст, мақбул нестанд. Бинобар ин, субъектҳои соҳибкорию кишоварзӣ ба гирифтани қарзҳои бонкӣ бо фоизҳои пасттар, яъне ба қарзи имтиёзнок ниёз доранд.

Таҳлили барномаҳои қарзии бонкҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар мамлакат низоми қарздиҳии имтиёзнок барои соҳаи кишоварзӣ умуман вучуд надорад. Ҳоло бонкҳои тичоратӣ ба соҳаи кишоварзӣ қарзҳои худро бо шароити муқаррарӣ пешниҳод мекунанд, субъектҳои соҳибкорию кишоварзӣ на аз ҷониби бонкҳои тичоратӣ ва на аз ҷониби бонкҳои бо иштироки давлат фаъолияткунанда ягон хел дастгирии молиявиро барои рушди истеҳсолоти худ ҳис намеkunанд. Баръакс, ҳолатҳои ба вазъи молиявии ногувор дучор шудани корхонаҳои кишоварзӣ пас аз гирифтани қарзҳои бонкӣ зиёд ба назар мерасанд. Муҳаққиқ Г.С. Латипова ҳолати имрӯзаи қарздиҳиро дар мамлакат арзёбӣ намуда, дуруст қайд мекунанд, ки «соҳаи кишоварзӣ дар шароити мушкilotи ҷаҳони имрӯза бо дарназардошти имкониятҳо ба ислоҳоти ҷиддӣ ниёз дорад, ки дар ин ислоҳот бояд, пеш аз ҳама, саҳми давлат, тамоми ташкилотҳои қарзӣ ва дигар вазорату идораҳои дахлдор зиёд бошад» [70, с. 158]. Албатта, ислоҳот бояд аз ҷониби давлат роҳандозӣ карда шавад ва яке аз самтҳои асосии он ба қарздиҳии имтиёзноки соҳаи кишоварзӣ ҷалб намудани таваҷҷуҳи бонкҳои тичоратии давлатӣ, аз қабили КВД БА ҚТ «Амонатбонк» ва бонкҳои тичоратии бахши хусусӣ бошад.

Қарздиҳии имтиёзноки бахши кишоварзӣ метавонад тавассути қисман ҷуброн кардани меъёри фоизи қарз аз ҳисоби маблағҳои бучети давлатӣ бо расонидани кумаки молиявӣ ба корхонаи кишоварзӣ барои қисман пӯшонидани фоизи қарз ё кумаки молиявӣ ба бонкҳо барои бо фоизи пасттар пешниҳод кардани қарз ба корхонаҳои кишоварзӣ амалӣ карда шавад.

Ҳамин тариқ, хусусиятҳои соҳаи кишоварзиро, ки бо хавфҳои истеҳсолӣ ва иқтисодӣ ҳамрадиф мебошанд, ба инобат гирифта, метавон хулоса баровард, ки бахши бонкии иқтисодиёти мамлакат мушкilotи қарздиҳии имтиёзноки субъектҳои соҳибкорию кишоварзиро наметавонад мустақилона ҳал кунад.

Бинобар ин, дастгирии давлат дар таъмини молиявии соҳаи кишоварзӣ бояд масъалаи мубрам ва муҳим дар сиёсати давлатии дастгирии истеҳсолоти кишоварзӣ бошад. Бе роҳандозии сиёсати давлатӣ дар самти дастгирии қарзӣ наметавон корхонаҳои кишоварзиро аз вазъи ноустувори молиявӣ берун баровард. Аз ин рӯ, зарур аст, ки механизми дастгирии молиявии давлатии бахши кишоварзӣ тавассути қорӣ намудани низоми қарздиҳии имтиёзнок бо иштироки бевоситаи давлат роҳандозӣ карда шавад.

Принсипи асосии қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ – қисман ҷуброн кардани меъёри фоизи амалкунанда аз ҳисоби маблағҳои буҷети давлатӣ мебошад. Таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки ин гуна ҷубронкунӣ бо чунин роҳҳо амалӣ карда мешавад:

- пешниҳоди кумаки молиявӣ ба корхонаи кишоварзӣ барои қисман пӯшонидани фоизи қарз;
- пешниҳоди кумаки молиявӣ ба ташкилотҳои қарзӣ, ба хотиरे ки онҳо ба корхонаҳои кишоварзӣ қарзхоро бо фоизи пасттар пешниҳод кунанд;
- иштироки давлат дар маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ бо шароити барои корхонаҳои кишоварзӣ муфид.

Механизми қарздиҳии имтиёзнок дар мамлакатҳои хориҷӣ якҷанд тарзхоро вобаста аз ҳассосияти андозаи меъёри имтиёзнок ва маблағи ҷуброни буҷетӣ ба тағйирёбии фоизи қарзи бонкро пешбинӣ менамояд: 1) андозаҳои меъёри имтиёзнок ва ҷуброни буҷетӣ дар вобастагии мустақим аз меъёри фоизи бонк қарор доранд; 2) меъёри имтиёзнок муқаррар аст ва меъёри бонк танҳо ба ҳаҷми ҷуброни буҷетӣ таъсир мерасонад; 3) андозаҳои меъёри имтиёзнок ва ҷуброни буҷетӣ устувор мебошанд [54, с. 4].

Омӯзиши низоми қарздиҳии фаъолияти соҳибкорӣ нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳҳо ва тарзҳои мазкури қарздиҳӣ ҳоло дар ягон соҳаи иқтисодиёт, аз ҷумла дар кишоварзӣ татбиқ намешаванд. Бонкҳо ба соҳаи кишоварзӣ қарзҳои худро бо шароити муқаррарӣ пешниҳод мекунанд, ки ҳосияти имтиёзнок надоранд ва корхонаҳои кишоварзӣ бо истифода аз онҳо ягон ҳел дастгириро барои рушди истеҳсолоти худ намебинанд. Баръакс, дар

мамлакат ҳолатҳои ба вазъи молиявии нугувор дучор шудани корхонаҳои кишоварзӣ пас аз гирифтани қарзҳои бонкӣ зиёд ба назар мерасанд.

Албатта, кори бонк бо қарзгирандагон, аз ҷумла бо истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба принципҳои умумии иқтисодии қарзҳои бонкӣ – баргардонидан, муҳлатнокӣ, пардохт, таъминот ва истифодаи ҳадафнок асос меёбад.

Принсипи баргардонидан дар зарурати пӯшонидани маблағи қарз ифода меёбад. Дар амал ин тавассути аз ҳисоби қарзгир ба ҳисоби бонк гузаронидани маблағҳои муайян анҷом дода мешавад.

Мувофиқи принсипи муҳлатнокӣ пӯшонидани маблағи қарз дар муҳлатҳои бо шартномаи қарз муқарраргардида ба ҷо оварда мешавад. Ҳоло дар амалияи қарздиҳии бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба корхонаҳои кишоварзӣ вобаста аз муҳтавои барномаи қарзӣ маблағи қарз бо чунин тарзҳо пӯшонидани мешавад:

- як маротиба ва пурра дар анҷоми муҳлати қарз (асосан дар ҳолатҳое, ки муҳлати баргардонидани қарз ба давраи ҷамъоварии ҳосили зироат рост меояд);

- бо ҳиссаҳои баробар дар давоми муҳлати қарз (аннуитет), ки барои корхонаҳои соҳаи чорводорӣ хос аст, зеро маблағи фурӯши маҳсулоти гӯшту шир дар давоми сол баробарандоза ворид мешавад;

- дар асоси ҷадвали бо қарзгир мувофиқашуда, масалан, муқаррар кардани муҳлати имтиёзӣ, ки дар давраи он танҳо фоизҳо пардохт карда мешаванд ва пардохтҳои давравии маблағи асосии қарз не.

Принсипи пардохт талаб мекунад, ки барои истифодаи қарзи пешниҳодшуда қарзгир фоизи муайяноро аз маблағи асосӣ ба бонк пардохт мекунад. Дар ин маврид меъёри фоиз, тартиби ҳисобузам ва пардохт кардани он дар шартномаи қарз муқаррар карда мешаванд. Меъёри фоизи қарзи бонк аз ҳадаф ва муҳлати қарз, вазъи молиявии қарзгир ва шароити бозор вобаста аст.

Принсипи таъминоти қарз дар зарурати таъмини ҳифзи манфиатҳои молиявии бонк ҳангоми аз ҷониби қарзгир вайрон шудани уҳдадорӣҳо ифода меёбад. Барои дучор нашудан бо чунин ҳолатҳо бонк қарзро бо гарави амволи қарзгир ё кафолати молиявии ҷониби сеюм медиҳад. Дар ин маврид ҳангоми

нотавонии молиявии қарзгир барои баргардонидани маблағи қарз, шахси кафолатдода (кафил) ё зомин барои баргардонидани қарз уҳдадор мебошад.

Мувофиқи принципи истифодаи ҳадафнок ҳама қарзҳои бонк ба мизочон барои ҳадафҳои муайян пешниҳод карда мешаванд. Яъне дар шартномаи қарз ҳадафи истифодаи он нишон дода мешавад ва қарзгир пас аз гирифтани қарз ба бонк дар бораи истифодабарии маблағҳои он ҳисобот (супоришномаи пардохтӣ барои гузаронидани маблағ, шартномаи хариду фурӯш, борхат) пешниҳод мекунад. Истифодаи маблағҳои қарз бо дигар самтҳои ғайриҳадафӣ метавонад барои бозхонди пеш аз муҳлати қарз ё нисбат ба қарзгир татбиқ кардани фоизи ҷаримаӣ ба бонк асос шавад. Ҳамин тавр, бонкҳо ҳамчун иштирокчиҳои муносибатҳои бозорӣ ба рушди иқтисодии қарзгирандагони худ – корхонаҳои кишоварзӣ, аз ҷумла тавассути қарзҳои ҳадафнок манфиатдор мебошанд.

Бо ташаккул ва корбурди механизми қарзи имтиёзнок метавонад бозори қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ фаъол гардад ва таваҷҷуҳи бонкҳои тижоратӣ ба сармоягузорӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ бештар шавад. Ҳамзамон бояд қайд кард, ки дар мавриди идоракунии номуносиби механизми қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ дар мамлакат маблағҳои барои рушди соҳаи кишоварзӣ пешбинишуда (аз ҷумла маблағҳои кумак ва мусоидати молиявии бучетӣ), ки тавассути бонкҳои тижоратӣ бо меъёрҳои фоизи паст тақсим карда мешаванд, метавонанд ба дигар соҳаҳо сафарбар карда шаванд. Ин боиси таҳриф шудани шароити рақобат дар бозори хизматрасониҳои молиявӣ мегардад, «зеро шумораи бонкҳое, ки бо истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ кор мекунанд, аксаран бо он бонкҳое маҳдуд мешавад, ки ба захираҳои бучетӣ дастрасӣ доранд» [120, с. 80]. Вобаста ба ин, корбурди чунин механизми ҷуброни маблағи қарз мақбул аст. Давлат маблағҳои аз ҳисоби бучет ҷудогардидаро на ба бонк, балки бевосита ба истеҳсолкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ медиҳад, ки аз бонк қарзро бо меъёри фоизи бозорӣ гирифтааст. Дар ин ҳолат ҷуброни қарз на дар оғози муҳлати қарзӣ, балки дар анҷоми он ба ҷо оварда мешавад, ки ба сода ва осон намудани назорати раванди истифодаи ҳадафмандонаи маблағҳои қарзӣ мусоидат карда метавонад. Гузашта аз ин, бо корбурди чунин равиш ба

қарздиҳии кишоварзӣ ҳамбастагии пешниҳоди давлатии кумакҳои молиявӣ барои қарз бо иштироки корхонаи кишоварзӣ дар доираи барномаи афзалиятноки барои давлат зарурӣ имконпазир мегардад. Бояд механизми мавҷудаи кумаки молиявӣ барои меъёри фоизи қарз ва ҳиссаи ҳуди маблағи қарз тавассути корбурди механизми кафолати қисман ё пурраи давлатии баргардонидани қарз такмил дода шавад. Тарзи қисман пешниҳод кардани кафолати қарзҳои бонкии кишоварзӣ асосан вақте лозим аст, ки истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ барои таъминоти қарзи гирифташуда гавари басанда надоранд.

Бо корбурди низоми кафолат давлат ҷаҳд мекунад, ки якбора якчанд мушкилотро ҳал кунад: қисман пешниҳод кардани таъминоти қарз; ба соҳаи қарзи кишоварзӣ ҷалб кардани ниҳодҳои молиявӣ бо қабул намудани уҳдадорӣ ҷиҳати бурдани масъулияти ҳиссаи хавфҳои тижоратии вобаста ба пешниҳоди қарзи кишоварзӣ пайдошуда; кам кардани андозаи маблағҳои буҷетие, ки барои қарздиҳӣ сарф карда мешаванд. Бинобар ин, низоми кафолатҳо нисбат ба низоми бевосита ҷудо кардани маблағҳои буҷети давлатӣ мусоидтар аст, зеро бонкҳо ва дигар ниҳодҳои бозорӣ қодиранд, ки бо қарзгир беҳтар кор кунанд, пардохтпазирӣ ва қарзпардохткунӣ онро арзёбӣ кунанд ва баргардонидани қарзро таъмин кунанд. Гузариш ба чунин низоми қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ имкон медиҳад, ки шумораи бонкҳои бо корхонаҳои кишоварзӣ коркунанда зиёд карда шавад, манфиатнокии бонкҳоро барои таҳлили амиқтари вазъи молиявии қарзгир баланд карда шавад, ҳиссаи маблағҳои буҷетӣ барои ҷуброни фарқи меъёри фоизӣ озод гардад. Дар натиҷа низоми қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ таҳрифи бозори қарзи кишоварзиро маҳдуд мекунад ва ба ташаккули муҳити рақибона дар бозори хизматрасониҳои молиявӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, зарурати қарздиҳии имтиёзнок ба корхонаҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз маҷмуи омилҳои иқтисодӣ, сохторӣ ва институтсионалӣ бармеояд. Дар амал, бахши кишоварзӣ ба тағйирёбии нархҳо, меъёрҳои фоизӣ ва дастрасии захираҳои молиявӣ махсусан ҳассос аст: ҳар як афзоиши фоизӣ дар меъёрҳои бозор хароҷоти қарзгирии корхонаҳоро дар

саросари бахш хеле зиёд мекунад, ки мустақиман даромаднокӣ ва фаъолияти сармоягузорию коҳиш медиҳад. Монеаи иловагӣ дастрасии пасти арзиши гарави бозоргир аст: ҳиссаи миёнаи дороиҳои мувофиқ барои гарав аз 20-25% зиёд нест, ки гирифтани қарзро бо шартҳои бозорӣ ба таври назаррас душвор мегардонад. Шиддати пасти фарогирии сармояи худӣ корхонаҳоро маҷбур мекунад, ки сармоягузорию барои навсозии таҷҳизот, таҷҳизоти обёрӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди маҳсулот кам кунанд, ки ин, дар навбати худ, ба устувории истеҳсолот ва амнияти озуқавории мамлакат таъсири манфӣ мерасонад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ тасдиқ мекунад, ки рушди устувори кишоварзӣ бидуни механизмҳои молиявӣ қарзии имтиёзнок ғайриимкон аст. Масалан, дар Иттиҳоди Аврупо то 40% лоиҳаҳои сармоягузорию кишоварзӣ бо меъёрҳои субсидияшуда маблағгузорӣ мешаванд ва фондҳои кафолати давлатӣ то 70-80% хавфҳои марбут ба қарзҳо ба деҳқонон ва корхонаҳои кишоварзиро фаро мегиранд. Дар Туркия, низоми қарзҳои имтиёзноки кишоварзӣ зиёда аз 30 самти дастгирӣ – аз хариди таҷҳизот то рушди боғдориро фаро мегирад ва ба корхонаҳои кишоварзӣ имкон медиҳад, ки қарзҳоро бо меъёрҳои хеле пасттар аз меъёрҳои бозорӣ ба даст оранд. Дар Қазоқистон, муассисаҳои махсуси рушд ба корхонаҳои кишоварзӣ қарзҳои дарозмуҳлатро бо меъёри 4-6%-и солана медиҳанд ва фарқияти меъёри бозор аз буҷети давлатӣ ҷуброн карда мешавад. Ин амсилаҳо нишон медиҳанд, ки дастрасии воситаҳои қарздиҳии имтиёзнок омили асосӣ дар баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти кишоварзӣ, густариши сармоягузорӣ ва коҳиш додани хавфҳои молиявии корхонаҳои кишоварзӣ мебошад.

Бо назардошти талаботи баланди сармоягузорию истеҳсолоти кишоварзӣ, дастрасии маҳдуди захираҳои дарозмуҳлат ва хавфҳои сохторӣ дар бахши кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷорӣ намудани низоми муассири қарздиҳии имтиёзнок зарурати воқеъбинона мебошад. Ин устувории корхонаҳои кишоварзиро дар шароити ноустувории молиявӣ таъмин мекунад, иқтидори сармоягузорию онҳоро афзоиш медиҳад ва шароитро барои навсозии соҳа дар асоси технологияҳои муосири истеҳсолӣ ва идоракунӣ фароҳам меорад.

БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ ҚАРЗДИҲИИ ИМТИЁЗНОКИ КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

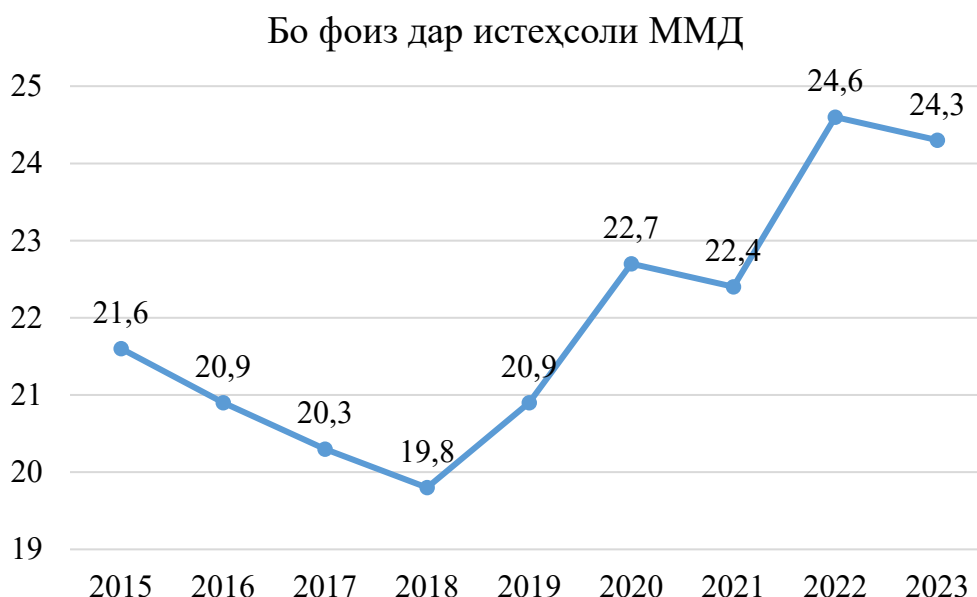
2.1. Хусусиятҳои механизми амалкунандаи қарздиҳии имтиёзнокӣ корхонаҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Кишоварзӣ имрӯз соҳаи муҳимтарин ва афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ буда, саҳми он дар таъмини аҳолии мамлакат бо маҳсулоти хӯрока ва амнияти озуқаворӣ назаррас аст. Корхонаҳои кишоварзӣ ҳамчун истеҳсолкунандаи ҳиссаи бештари неъматҳои моддӣ ба баланд шудани сатҳи зиндагии ҷомеа мусоидат карда, ҳамзамон корхонаҳои саноати коркардро бо ашёи хом таъмин мекунанд. Маҳсулоти тайёри кишоварзӣ ва маҳсулоти саноатӣ, ки аз ашёи хоми кишоварзӣ истеҳсол мешаванд, ҳиссаи аз ҳама зиёди бозори молҳои истеъмолиро дар мамлакат ташаккул медиҳанд.

Нақши муҳими кишоварзиро дар рушди иқтисодии мамлакат ба назар гирифта, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба парламенти мамлакат 26 январи соли 2021 таъкид намуданд, ки «минбаъд афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бисёр муҳим буда, истифодаи самараноки обу заминҳои қорам, технологияҳои инноватсионӣ ва агротехникаи пешрафта, аз ҷумла бунёди боғҳои интенсивӣ бояд таъмин карда шавад» [95]. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёми навбатии худ, ки 21 декабри соли 2021 ироа гардид, қайд намуданд, ки бо истифодаи захираҳои бузурги ашёи хоми ватанӣ тавассути коркарди маҳсулоти кишоварзӣ соҳаҳои саноати сабук ва хӯрокворӣ рушд намуда, ҳамзамон бо рушди соҳаҳои дигари саноати коркард метавонад «ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти содиротӣ ва ивазкунандаи воридот афзоиш ёбад ва саноатикунони босуръати мамлакат таъмин карда шавад» [96].

Дар гардиши чаканаи молҳо дар соли 2023, ки 48518,5 миллион сомониرو ташкил додааст, ҳиссаи маҳсулоти озуқаи дар корхонаҳои кишоварзӣ ва саноати коркарди ашёи хоми кишоварзӣ истеҳсолшуда 49,9% (24210,7 млн. сомонӣ)

мебошад [95, с. 355]. Саҳми кишоварзӣ дар истеҳсоли маводи ғайриозуқа низ назаррас аст. Ҳамчунин дар соли 2023 саҳми баҳши кишоварзӣ ва соҳаҳои бо он алоқаманд (кишоварзӣ, шикор, хочагии ҷангал, моҳипарварӣ) дар истеҳсоли ММД 24,3%-ро ташкил додааст (расми 2.1).

Расми 2.1. – Саҳми баҳши кишоварзӣ дар истеҳсоли ММД

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [95, с. 219]

Рушди соҳаи кишоварзӣ, афзоиши минбаъдаи саҳми он дар иқтисодиёти миллӣ, беҳтар намудани таъминоти аҳолии мамлакат бо озуқаворӣ ва фаъолияти самараноки корхонаҳои саноати коркард аз вазъи молиявӣ ва фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ, таъмин будани онҳо бо воситаҳои асосӣ ва таҷҳизоти истеҳсоли вобаста аст. Низомии бонкӣ дар таъмини корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ бо воситаҳои асосӣ ва таҷҳизоти истеҳсоли бо истифода аз усулҳои пешқадам ва самараноки қарздиҳӣ ва дастгирии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ нақши муҳим дорад.

Фаъолияти кишоварзӣ мисли ҳама гуна дигар намудҳои соҳибкорӣ дар шароити хавф сурат мегирад, вале дараҷаи хавф дар он нисбат ба дигар соҳаҳои тиҷорат баландтар аст. Хавфҳои маъмултарин дар соҳаи кишоварзӣ хавфҳои марбут бо шароити обу ҳаво ва иқлим, рақобат дар бозор, хавфҳои молиявӣ, технологӣ, хавфи ба фурӯш нарафтани маҳсулот ва дигарҳо мебошанд. Аз ин лиҳоз, рушди истеҳсолоти кишоварзӣ танҳо тавассути пурзӯр кардани танзими

давлатӣ ва дастгирии молиявӣ фаъолияти корхонаҳои соҳа тавассути ба онҳо пешниҳод кардани қарзҳои имтиёзнок имконпазир аст.

Ҳадафи асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи агросаноатӣ таъмини амнияти озуқаворӣ ва устуворӣ дар бозор аст. Барои расидан ба ин ҳадаф ва ташаккули низомҳои пурмахсули соҳибкории кишоварзӣ бо истифодаи усулҳои навин ва таъмини рушди инфрасохтори муҳими иҷтимоӣ ва муҳандисии ҷомеа диққат дода мешавад. Ҳамчунин, тадбирҳои махсус барои дастгирии фаъолияти истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва саноати коркарди маҳсулот ба роҳ монда мешаванд. Дар ин замина, беҳбуди қарздиҳии имтиёзнок ва тақсимои кумаки молиявӣ ба соҳаҳои калидии агросаноатӣ муҳим аст. Қарзҳои имтиёзнок бо истифодаи маблағҳои буҷети давлатӣ ва созмонҳои байналмилалӣ қарзӣ таъмин карда мешаванд. Ҳамчунин дастгирии давлатии соҳаҳои мазкур тавассути ҷалби сармоя ва кумаки бебозгашти дохилию хориҷӣ амалӣ карда мешавад. Дар асоси талаботи моддаи 7 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ», танзим ва дастгирии соҳаи кишоварзӣ ва соҳаҳои марбут ба он (комплекси агросаноатӣ) тавассути якҷанд механизмҳои амалӣ мешавад. Аз ҷумла, роҳандозии низоми қарздиҳии соҳаҳои афзалиятноки комплекси агросаноатӣ, тақсимои кумаки молиявӣ махсус (субсидия), таъсиси механизми нархҳои устувор барои маҳсулоти хӯроквории асосии аҳоли, хариди маҳсулоти кишоварзӣ бо нархҳои кафолатӣ, танзими содирот ва воридот дар соҳаҳои марбута, таъсиси сармоягузориҳо барои рушди инфрасохтори муҳандисӣ, инчунин амалисозии механизмҳои буҷетӣ, андозбандӣ, гумрукӣ ва дигар чораҳои дастгирии фаъолияти истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ, ҳамчунин ба субъектҳои кишоварзӣ имконияти ҷалб кардани маблағгузорӣ барои корҳои илмӣ таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ мебошад.

Яке аз самтҳои асосии маблағгузорию хароҷот аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ, ки моддаи 16 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар кардааст, ин маблағгузорию барномаҳои умумидавлатӣ оид ба рушди кишоварзӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ мебошад. Ҳамчунин моддаи 19 қонуни мазкур маблағгузорию

хароҷоти якҷояро барои дастгирии соҳаи кишоварзӣ аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ муқаррар кардааст [67].

Ҳамчунин мувофиқи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ», ҳукумати мамлакат дар доираи дастгирии ин соҳаҳо барномаҳои давлатиро барои рушд ва кумаки молиявӣ ба соҳаҳои комплекси агросаноатӣ қабул менамояд ва барои ба ин мақсад ҷудо кардани маблағҳо аз ҳисоби буҷети давлатӣ низ шартҳо ва тартиби махсусро тасдиқ кардааст [66]. Дар сиёсати дастгирии кишоварзӣ бештар ба ҳифзи манфиатҳои иқтисодии истеҳсолкунандагони ватанӣ маҳсулоти кишоварзӣ тавачҷуҳ зоҳир шуда, маблағи умумии кумаки молиявӣ ва ҳадафҳои истифодабарии он бо назардошти афзалиятҳои рушди соҳа муайян шудаанд.

Маълумот дар бораи хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи кишоварзӣ дар солҳои 2020-2023 дар ҷадвали 2.1 оварда шудааст. Ба хотири муқоиса кардан, дар ҷадвал ҳамчунин маълумот дар бораи хароҷот ба баъзе соҳаҳои дигари иқтисодиёт низ оварда шудааст.

Дар асоси маълумоти дар ҷадвали 2.1 манзургардида, ба назар мерасад, ки бештар маблағгузориҳои буҷетӣ ба соҳаҳои муҳими энергетикӣ, сӯзишворӣ, нақлиёт ва коммуникатсия, хоҷагии манзилию коммуналӣ, инчунин экология ва ҷангал равона шудааст. Бо вучуди нисбатан кам будани ҳаҷми маблағгузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ, тамоюли зиёдшавии он дар давраи таҳлилӣ ба назар мерасад. Дар соли 2023 ҳаҷми воқеии ин нишондиҳанда дар муқоиса бо соли 2017 ба ҳисоби 2,4 маротиба афзоиш ёфтааст. Бо дарназардошти таҳлил дар давраи мазкур, маблағгузориҳои буҷетӣ дар соҳаҳои гуногун дар ин муддат ба ҳамин тариқ рушд кардааст: комплекси сӯзишворӣ, энергетикӣ – 1,2 маротиба бештар; нақлиёт ва коммуникатсия – 3,7 маротиба афзоиш ёфтааст; хоҷагии манзилию коммуналӣ, экология ва ҷангал – 2,4 маротиба; саноат ва сохтмон – 1,9 маротиба; фарҳанг ва варзиш – 2 маротиба бештар гардидааст.

Чадвали 2.1. - Харочоти бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаҳо, млн. сомонӣ

Ба ҳолати охири сол	Комплекси сӯзишворию энергетикӣ			Нақлиёт ва коммуникатсия			Хоҷагии манзилию коммуналӣ, экология ва ҷангал			Кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор			Саноат ва сохтмон			Фарҳанг ва варзиш		
	нақша	ичро	%-ичро	нақша	ичро	%-ичро	нақша	ичро	%-ичро	нақша	ичро	%-ичро	нақша	ичро	%-ичро	нақша	ичро	%-ичро
2017	6897	6280	91	1268	1075	85	1166	923	79	638	689	108	188	158	84	989	753	76
2018	5928	4691	79	204	166	81	67	66	99	155	143	92	139	134	96	270	264	98
2019	4137	3572	86	219	199	91	81	77	95	158	156	99	171	168	98	347	336	97
2020	4654	4977	107	1131	1045	92	1523	1426	94	700	618	88	176	172	97	1061	988	93
2021	4413	4649	105	1777	1796	101	1735	1684	97	768	668	87	247	240	97	1198	1164	97
2022	6900	6492	94	2268	2418	107	2038	1775	87	1046	1034	99	290	288	99	1193	1081	91
2023	8366	7270	87	2648	3974	150	2360	2242	95	2127	1635	77	298	296	99	1629	1472	90

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [91, с. 451; 92, с. 462; 93, с. 479; 132; 133; 134]

Бояд гуфт, ки ҳаҷми маблағгузории буҷетӣ ба соҳаи кишоварзӣ, ки дар давраи таҳлилӣ мушоҳида мешавад, барои рушди босамари истеҳсолоти кишоварзӣ дар мамлакат басанда нест. Дар баробари ин, боздеҳии воқеии маблағҳои буҷетии барои рушди соҳаи кишоварзӣ ҷудошуда ва таъсири онҳо ба рушди истеҳсолоти кишоварзӣ паст аст, ки сабаби ин пеш аз ҳама истифодаи ғайриҳадафнок ва ноқилонаи онҳо мебошад. Ҳаҷмҳои зиёди маблағҳои аз буҷет барои рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ҷудошуда дар самтҳои берун аз таъиноти худ харч мешаванд.

Дар буҷети давлатӣ барои соли 2024 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳои мушаххас барои ҳимояи соҳаи кишоварзӣ дар назар гирифта шудаанд. Ба ин ҳисоб, тадбирҳои муайян шомили озод кардани баъзе намуди маҳсулот аз андоз аз арзиши иловашуда ба миқдори 50% ва пурра озод кардан аз бочи гумрукӣ муқарраршуда мебошанд. Дар ин маврид хоҷагиҳои соҳаи кишоварзӣ ҳангоми воридоти маҳсулот, ба мисли тухмии суперэлит, элита ва тухмии репродуксияи яқум барои зироатҳо, тухмии хушсифати кирмаки пилла, гулу буттаҳои ороишӣ, дарахтҳои ороишӣ ва мевадиханда, чорвои зотӣ ва гӯштӣ, инчунин хӯроки чорво аз чунин имтиёзҳо баҳра мебаранд [65].

Ҳамчунин, барои соҳаҳои асосии комплекси агросаноатӣ пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок дар назар гирифта шудааст, ки онҳо асосан барои дастгирии инфрасохтори соҳаҳои кишоварзӣ, лизинг, хариди таҷҳизот ва техникаи соҳаҳои кишоварзӣ ва саноати коркарди маҳсулот равона карда мешаванд.

Дастгирии давлатии молиявӣ бояд на танҳо бевосита ба корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ додани маблағҳо аз буҷети давлатӣ, балки инчунин чорабиниҳои ба рушди босамари истеҳсолоти кишоварзӣ нигаронидашуда, яъне тадбирҳои дастгирии ғайримустақимро низ дар бар гирад. Ҳамин тавр, дастгирии давлатии молиявии кишоварзӣ низоми тадбирҳои муҳофизатии аз ҳисоби буҷети давлатӣ роҳандозишуда мебошад, ки ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ ва сатҳи даромаднокии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ нигаронида шудаанд ва дар ниҳоят рушди босуботи соҳаи кишоварзиро дар мамлакат таъмин мекунанд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста ба рушди соҳаи кишоварзӣ таваҷҷуҳ зоҳир мекунад. Ҳоло дар соҳаи кишоварзӣ якчанд барномаҳои давлатӣ амал мекунад, ки тафсири онҳо дар ҷадвали 2.2 оварда шудааст. Дар доираи иҷрои барномаҳои мазкур якчанд лоиҳаҳои сармоягузорию асосан аз ҳисоби ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ дар шакли грантҳо маблағгузоришаванда амалӣ мешаванд.

Ҷадвали 2.2. – Барномаҳои давлатии амалкунанда дар соҳаи кишоварзӣ

Номи барномаи соҳавӣ	Ҳадафи барномаи соҳавӣ
1	2
1. Барномаи амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.05.2020, № 386)	Ноил шудан ба яке аз ҳадафҳои стратегии мамлакат, таъмини амнияти озуқавории дар асоси омӯзиши мушкilot, арзёбӣ ва ҳалли масъалаҳо чиҳати муваффақ гаштан ба меъёрҳои таъмини озуқаворӣ дар шароити ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ дар асоси рушди устувори соҳаи кишоварзӣ.
2. Барномаи фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷорӣ намудани таҷрибаи муносиби кишоварзӣ дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.10.2020, № 567)	Рушди ҳамаҷонибаи соҳаи кишоварзӣ, ҷорӣ намудани усулҳои нави идоракунии инноватсионӣ ва технологӣ дар соҳаи кишоварзӣ, зиёд намудани ҳаҷми содироти маҳсулоти кишоварзӣ.
3. Барномаи рушди соҳаҳои кирмакпарварӣ ва коркарди пилла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 2020, № 388)	Фароҳам овардани шароит ва замина барои рушди босуботи соҳаҳои кирмакпарварӣ ва коркарди пилла дар асоси коркарди ашёи хоми маҳаллӣ, таъмини шуғли аҳоли, таҳияи механизмҳои иқтисодӣ ва омилҳои ҳавасмандгардонӣ барои ҷалби сармоягузорию бевосита ба соҳа.
4. Барномаи маҷмуавии рушди соҳаи ҷорводорӣ, парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва занбӯриасалпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.03.2023, № 52)	Таъмини рушд ва пешрафти соҳаҳои ҷорводорӣ, парандапарварӣ, моҳипарварӣ, занбӯриасалпарварӣ ва биотехнологияҳои марбут ба ҳайвонот, барои афзоиш ва беҳтар намудани маҳсулноки, зиёд кардани миқдори ҷорво ва баланд бардоштани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот дар ин соҳаҳо, ба монанди гӯшт, шир, тухм, моҳӣ ва асал барои таъмини эҳтиёҷоти озуқавории аҳоли.
5. Барномаи рушди соҳаи тухмипарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.04.2021, № 117)	Баланд бардоштани ҳосилнокии зироати кишоварзӣ ва зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот аз навъҳои парваришбанда, ҳамчунин маводи тухмӣ ва шинонидашаванда.

Идомаи чадвали 2.2

1	2
6. Барномаи рушди соҳаи харгӯшпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.03.2022, № 150)	Рушди минбаъдаи соҳаи харгӯшпарварӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ, афзоиши истеҳсоли гӯшти парҳезӣ ва пӯсти гаронбаҳои харгӯш
7. Барномаи рушди чарогоҳҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.11.2022, № 579)	Афзун гардонидани захираи алафҳои табиӣ чарогоҳҳо бо истифода аз технологияҳои муосир ва баланд бардоштани ҳосилнокии он
8. Барномаи рушди низоми агроозуқаворӣ ва кишоварзии устувор барои давраи то соли 2030 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.03.2023, № 54)	Таҳкими ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ, ташкили низоми тобовар ба тағйирёбии иқлим, фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди кишоварзӣ, баланд бардоштани маҳсулноки, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани некуаҳволии аҳоли ва таъмини амнияти озуқаворӣ
9. Барномаи бехатарии маҳсулоти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2024-2028 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.04.2024, № 224)	Таъмини устувор ва рушди бехатарии озуқаворӣ, таҳия ва тақмили равандҳои идоракунии ва танзими давлатӣ дар соҳаи содирот ва воридоти маҳсулоти озуқаворӣ, ҳимояи бозори дохилӣ аз таъсири омилҳои номатлуби хориҷӣ, мутобиксозии мизони сифати озуқаворӣ бо стандартҳои байналмилалӣ, муҳофизат аз хатарҳои биологӣ, аз ҷумла зараррасонҳои растанӣ ва бемориҳои сироятӣ, тавсеаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот ва баланд бардоштани самаранокии соҳаи озуқаворӣ бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ва ҳалли масъалаҳои ташаккули малакаҳои касбӣ ва донишҳои мутахассисон дар ин соҳа.
10. Барномаи рушди соҳаи боғу тоқпарварӣ ва ситруспарварии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025-2029 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.10.2024, № 521)	Идома додани рушди соҳаи боғу тоқпарварӣ ва таъмини аҳоли бо маҳсулоти ғизоӣ, корхонаҳои коркард бо ашёи хом, рушди содиротии мамлакат, коҳиш додани вобастагии бозори истеъмолӣ аз молҳои воридотӣ, таъсис додани ҷойҳои нави корӣ, татбиқи иқтисоди сабз, сабззоркунӣ, ҳалли мушкилоти экологӣ, пешгирии гармшавии иқлим, таназзулҳои заминҳои кишоварзӣ ва кам кардани партовҳои газҳои гулхонагӣ ба ҳавои атмосфера.
11. Барномаи рушди соҳаи механиконики инноватсионии кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.11.2024, № 624)	Муҳайё намудани заминаи асосии рушди устувори механиконики соҳаи кишоварзӣ, муайян кардани роҳҳои механиконики ҷорабиниҳои агротехникии парвариши растанӣҳо ва ҷорводории муосири кишоварзӣ, аз ҷумла тавассути инноватсия ва истифодаи техникаи муштаракӣ кишоварзӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти сомонӣ расмӣ Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Яке аз чунин лоиҳаҳои грантӣ лоиҳаи «Баланд бардоштани устувори кишоварзӣ» мебошад, ки аз ҳисоби яке аз сохторҳои Бонки Ҷаҳонӣ - Ассотсиатсияи Байналмилалӣ Рушд (дар асоси созишномаҳои грантии асосӣ аз 21 январи соли 2021 ва иловагӣ аз 18 январи соли 2023) ба маблағи 108 млн. доллари ИМА дар давраи солҳои 2021-2027 амалӣ карда мешавад. Ҳадафи асосии лоиҳа тақвияти заминаи бахши устувори соҳаи кишоварзӣ тавассути зиёд кардани дастрасӣ ба тухмии хушсифат, ниҳолҳои ба иқлим тобовар, беҳтар намудани дастрасӣ ба хизматрасонии агрологистикии деҳқонон ва корхонаҳои кишоварзӣ, таҳкими ниҳодҳои давлатии идоракунии соҳаи кишоварзӣ мебошад. Дар доираи амалисозии лоиҳаи мазкур дар атрофи шаҳри Душанбе, вилоятҳои Хатлон, Суғд ва ВМКБ марказҳои агрологистикии кишоварзӣ сохта мешаванд. Лоиҳа аз чор қисмат иборат аст, ки дар доираи онҳо чунин маблағгузорӣ амалӣ карда мешавад: қисмати 1: тақмили низомҳои марбут ба тухмипарварӣ, истеҳсоли ниҳолҳо ва маводи ниҳолшинонӣ – 53,4 млн. доллари ИМА (аз ҳисоби маблағгузори асосӣ – 27,7 млн. доллар; аз ҳисоби маблағгузори иловагӣ – 25,7 млн. доллар); қисмати 2: дастгирии сармоягузорӣ ба марказҳои агрологистикӣ барои беҳтар кардани занҷираҳои арзиш дар бахши боғдорӣ – 25 млн. доллари ИМА (аз ҳисоби маблағгузори асосӣ – 14,0 млн. доллар, аз ҳисоби маблағгузори иловагӣ – 11 млн. доллар); қисмати 3: баланд бардоштани иқтидори ниҳодҳои давлатӣ барои пешгирӣ ва идоракунии ҳолатҳои бӯхронӣ – 25,6 млн. доллари ИМА (аз ҳисоби маблағгузори асосӣ – 13,3 млн. доллар, аз ҳисоби маблағгузори иловагӣ – 12,3 млн. доллар); қисмати 4: идоракунии ва ҷамоҳангсозии лоиҳа – 4,0 млн. доллари ИМА (аз ҳисоби маблағгузори асосӣ – 3 млн. доллар, аз ҳисоби маблағгузори иловагӣ – 1 млн. доллар). Маблағҳои грантии мазкур бе иштироки бонкҳо, тавассути хариди таҷҳизот, техника ва маводи кишоварзӣ, инчунин иҷрои корҳои сохтмонӣ созидагӣ барои соҳаи кишоварзӣ тавассути МД «Рушди соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ» азхуд карда мешаванд.

Бояд қайд кард, ки пештар дар солҳои 2015-2021 тавассути МД «Рушди соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ» ва МД Маркази татбиқи лоиҳаҳои «Дастрасӣ

ба маблағгузории сабз ва маблағҳои рушди деҳот»-и назди Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаи «Тиҷоратикунонии соҳаи кишоварзӣ» аз ҳисоби маблағҳои грантии Ассотсиатсияи Байналмилалии Рушд (22 млн. доллари ИМА) анҷом ёфта буд. Тақсимои маблағҳо дар доираи қисмати дуёми лоиҳа – «Дастрасӣ ба маблағгузории сабз ва маблағҳои рушди деҳот» сафарбаршаванда (8 млн. долл. ИМА) аз ҷониби МД Маркази татбиқи лоиҳаҳои «Дастрасӣ ба маблағгузории сабз ва маблағҳои рушди деҳот» бо ҷалби ниҳодҳои молиявӣ сурат гирифт. Ҳамин тариқ, маблағҳои қарзи имтиёзнок (бо 24%-и солана) тавассути барномаи қарзи имтиёзнок аз ҷониби ҚСП ТАҚХ «Хумо», ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл», ҚСП Бонки «Арванд», ҚСК «Бонки Эсхата» ва дигар ташкилотҳои қарзӣ ба хоҷагиҳои деҳқонӣ ва корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ барои баланд бардоштани малакаи соҳибкории кишоварзӣ тавассути беҳтар намудани занҷираи арзиши иловашудаи маҳсулот расонида шуданд.

Ҳоло (ба ҳолати 1 январи соли 2024) дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон 14 адад бонкҳои анъанавӣ, 1 адад бонки исломӣ, инчунин шумораи зиёди ташкилотҳои амонатии қарзии хурд ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ фаъолият мекунанд [19, с. 19]. Ҳамчунин ба бозори қарзии мамлакат намояндаи Бонки кишоварзии Чин ворид шудааст. Вале бо вучуди гуногуншаклии хизматрасониҳои қарздиҳӣ шумораи ками бонкҳо истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзиро дастгирӣ мекунанд.

Мувофиқи маълумоти омили расмӣ аз ҳаҷми тамоми маблағгузории қарзии бонкҳо дар соли 2022, ки 9795,6 млн. сомонӣ мебошад, танҳо 479,6 млн. сомонӣ (4,9%) ба корхонаҳои кишоварзӣ рост меояд (мувофиқи маълумоти дар ҷадвали 1.4 овардашуда). Ин қимати нишондиҳанда барои рушди муносиби истеҳсолоти кишоварзӣ басанда нест. Дар баробари ин ҳиссаи зиёди қарзҳои бонкии ба корхонаҳои кишоварзӣ пешниҳодшуда, қарзҳои кӯтоҳмуҳлат мебошанд, ки маблағҳои онҳо асосан барои хариди дорониҳои гардон (тухмӣ, нуриҳои маъданӣ, сӯзишворӣ) ва пардохти меҳнат истифода мешаванд. Ҳиссаи қарзҳои дарозмуҳлат, ки барои хариди воситаҳои асосӣ (техника ва таҷҳизот) ва сохтмони иншооти техникӣ (анборҳо, гармхонаҳо, яхдонҳо) ҷалб карда

мешаванд, назаррас нест. Аз ҷумла, дар соли 2022 қарзҳои дарозмуҳлати бонкӣ, ки корхонаҳои кишоварзӣ гирифтаанд, ҳамагӣ 19,2 млн. сомонӣ мебошанд, ки ин 4,0%-и ҳаҷми умумии қарзҳои бонкии ба корхонаҳои кишоварзӣ додашударо ташкил медиҳад.

Бояд қайд кард, ки якҷанд бонкҳои тиҷоратии мамлакат ҳоло қарзҳои махсуси кишоварзиро ҷорӣ намудаанд, ки ба қавли кормандони худӣ бонкҳо ба қарзҳои имтиёзнок мансуб мебошанд. Ин гуна қарзҳои имтиёзнок, ки барои рушди соҳаи кишоварзӣ равона гардидаанд, ҳоло дар аксари бонкҳои тиҷоратӣ дар доираи барномаҳои махсуси қарзӣ ба муштариён пешниҳод карда мешаванд. Чунин қарзҳои имтиёзнокро аз ҷумла бонки тиҷоратии давлатӣ - КВД БА ҚТ «Амонатбонк» ба хоҳири саҳмгузори дар рушди соҳаи кишоварзӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳолии деҳоти мамлакат ба хоҷагиҳои деҳқонӣ, корхонаҳои кишоварзӣ ва соҳибкорони инфиродии дар соҳаи кишоварзӣ фаъолияткунанда бо шартҳои муайян пешниҳод менамояд. Бонк дар доираи барномаҳои қарзии «Қарз ба соҳаи кишоварзӣ» (барои шахсони ҳуқуқӣ) ва «Кишоварз» (барои шахсони воқеӣ) ба истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ қарзҳоро бо меъёри фоизи солонаи 19% - бо асъори миллӣ ва 12% - бо доллари ИМА (ба муҳлати то 2 сол), 20% - бо асъори миллӣ ва 12% - бо доллари ИМА (ба муҳлати то 3 сол), 21% - бо асъори миллӣ ва 12% - бо доллари ИМА (ба муҳлати то 5 сол) пешниҳод мекунад. Бояд қайд кард, ки бонк ҳамин гуна қарзҳоро ба муҳлати то 48 моҳ барои рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ бо меъёри фоизи солонаи 18% - бо асъори миллӣ ва 12% - бо доллари ИМА, саноат ва сохтмон бо меъёри 20% - бо асъори миллӣ ва 12% - бо доллари ИМА пешниҳод мекунад.

Ҳамин тариқ, ҚСП ТАҚХ «Имон Интернешнл» дар доираи барномаи қарзии «Кишоварз» қарзҳоро ба истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ бо меъёри солонаи 27-33% (ба муҳлати 2-60 моҳ ва маблағи то 250000 сомонӣ) пешниҳод мекунад. Ҳамчунин бонки мазкур дар доираи барномаи қарзии «Занҷири устувор» қарзҳоро барои ҳадафҳои рушди корхонаҳои кишоварзӣ, ки ба талаботи лоиҳаи «Маблағгузори занҷираҳои арзиши иловашудаи соҳаи

кишоварзӣ» ҷавобгӯ мебошанд, бо меъёри фоизи солонаи 19% бо асъори миллӣ ба муҳлати то 60 моҳ ва давраи имтиёзноки то 9 моҳ ба маблағи аз 50000 сомонӣ то 500000 сомонӣ пешниҳод мекунад. ҚСП «Бонки байналмилалӣи Тоҷикистон» дар доираи барномаи қарзии «Қарз барои рушди кишоварзӣ ва соҳибкорӣ» қарзхоро бо меъёри фоизи солонаи 24% (ба муҳлати то 36 моҳ ва маблағи то 500000 сомонӣ) пешниҳод мекунад.

Таҳқиқи фаъолияти қарздихӣ ба корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки аксарияти корхонаҳои кишоварзӣ қарзҳои кӯтоҳмуҳлат аз бонкхоро асосан барои пӯшонидани хароҷоти мавсимии худ истифода мебаранд. Онҳо мушкилоти ҷорӣ худро ҳал намуда, барои гирифтани қарзи дарозмуҳлат ҷуръат намекунанд, гарчанде эҳтиёҷашон ба ин намуди қарз зиёд аст. Сабаби асосии чунин ҳолат ин аст, ки корхонаҳои кишоварзӣ дар раванди қарзгирӣ, баргардонидани маблағи қарз ва фоизҳои он бо сабаби мавҷуд будани хавфҳои қарзӣ ба мушкилоти зиёд дучор мешаванд. Пеш аз ҳама, мушкилот дар пешниҳод намудани гарав ба миён меоянд. Арзиши амволи ғайриманқул, ки ҳамчун объекти гарав барои гирифтани қарз аз ҷониби бонкҳои тижоратӣ талаб карда мешавад, дар маҳаллҳои деҳот, ки корхонаҳои кишоварзӣ онро ҷойгир мебошанд ва фаъолият мекунанд, нисбат ба арзиши объектҳои ғайриманқули дар шаҳрҳо ҷойгирбуда пасттар аст. Бинобар ин, аксари корхонаҳои кишоварзӣ барои ба бонк супоридани гарави бозоргир, ки маблағи дархостшавандаи қарзро таъмин карда тавонад, қодир нестанд.

Мушкилоти дигар – сатҳи баланди меъёрҳои фоизи қарзи бонкӣ мебошад. Бонкҳои тижоратӣ қарзхоро ба субъектҳои хоҷагидорӣ, аз ҷумла ба корхонаҳои кишоварзӣ бо фоизҳои хеле баланд пешниҳод мекунанд. Маълумоти омории шаҳодат медиҳад, ки дар моҳҳои январ-декабри соли 2023 андозаи миёнаи фоизи қарзҳои бонкӣ бо пули миллӣ 23,09% ва бо асъори хориҷӣ 12,09%-ро ташкил додааст (ҷадвали 2.3).

Чадвали 2.3. – Меъёри фоизи қарзҳои бонкӣ дар моҳҳои январ-декабри соли 2023

Қарзҳои бонкӣ	Меъёри фоиз											
	январ	феврал	март	апрел	май	июн	июл	август	сентябр	октябр	ноябр	декабр
Ҳамаи қарзҳо бо пули милли	22,33	22,71	22,93	23,13	23,29	23,10	23,23	23,22	23,27	23,35	23,29	23,20
То 1 моҳ	18,66	18,92	19,28	19,38	19,52	19,57	19,67	18,45	18,12	18,16	18,24	17,54
Зиёда аз 1 моҳ то 3 моҳ	26,28	11,85	13,68	14,90	16,11	17,28	18,29	19,37	20,24	21,00	21,67	20,72
Зиёда аз 3 моҳ то 6 моҳ	19,77	21,38	20,64	21,12	22,07	22,49	22,99	23,04	23,35	23,41	23,48	22,92
Зиёда аз 6 моҳ то 1 сол	23,14	25,90	26,49	26,95	27,28	27,22	27,40	27,51	27,60	27,66	27,66	27,42
Зиёда аз 1 сол	24,46	23,98	23,90	23,98	24,05	23,87	23,98	23,92	23,91	23,06	23,11	23,07
Қарзҳои дигар	19,74	18,79	18,53	18,12	17,75	17,81	17,66	17,76	17,87	17,95	17,98	18,12
Ҳамаи қарзҳо бо асъори хориҷӣ	12,78	11,83	11,98	12,30	12,21	12,18	12,09	12,05	12,00	11,98	11,94	11,81
То 1 моҳ	11,40	3,92	3,63	8,88	8,65	8,71	8,49	8,25	8,07	7,91	7,82	7,91
Зиёда аз 1 моҳ то 3 моҳ	13,02	11,40	11,58	11,59	11,85	11,87	11,92	11,93	12,56	12,44	11,96	11,94
Зиёда аз 3 моҳ то 6 моҳ	14,25	14,02	14,23	14,20	14,36	13,91	13,43	13,14	12,78	12,03	11,98	11,82
Зиёда аз 6 моҳ то 1 сол	13,81	13,79	13,61	13,44	12,75	12,73	12,62	12,74	12,61	12,64	12,35	12,19
Зиёда аз 1 сол	13,58	12,27	12,36	13,06	12,82	12,72	12,59	12,59	12,50	12,49	12,48	12,25
Қарзҳои дигар	5,20	5,41	5,59	5,60	6,16	6,25	6,51	7,11	7,31	7,55	7,80	8,05

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти оморӣ [19, с. 72]

Корхонаҳои кишоварзӣ вобаста ба хусусиятҳои фаъолияти истеҳсолии худ, махсусан бо назардошти даври истеҳсолии тӯлонӣ қарзҳои бонкиро ба муҳлати камтарини беш аз 6 моҳ (асосан аз 6 то 12 моҳ) мегиранд. Онҳо қарзро бештар дар мавсими қорҳои баҳорӣ (кишт), дар моҳҳои феврал-март гирифта, пас аз чамъоварии ҳосили зироат ва гирифтани даромад аз фурӯши он, метавонанд маблағи қарзро ба бонк баргардонанд. Лекин корхонаҳои кишоварзӣ дар давоми давраи нашъунамои зироат имконияти супоридани фоизҳои қарзро надоранд. Бинобар ин, бонкҳои тижоратӣ аксаран дар муҳлати то 6 моҳи аввали давраи қарз ба корхонаҳои кишоварзӣ барои насупоридани фоизҳо имтиёз медиҳанд, вале қайд бояд кард, ки фоизҳои ба ин давра ростянда ба уҳдадорҳои қарзгир зам шуда, сарбории зиёдтарро барои қарзадокунӣ ба миён меоранд.

Тавре аз ҷадвали 2.3 мушоҳида мешавад, бонкҳои тижоратӣ меъёри баландтарини фоизи солонаро барои қарзҳои бо пули миллий пешниҳодшаванда, ки муҳлаташон аз 6 моҳ то 1 сол аст, талаб мекунанд (дар соли 2023 ба ҳисоби миёна 26,85%), барои қарзҳо бо пули миллий, ки муҳлаташон аз 1 сол зиёд аст, меъёри фоизи миёнаи солони 23,77% мебошад. Чунин фоизҳои баланд ба он хотир талаб карда мешаванд, ки ҷуноне пештар қайд кардем, барои корхонаҳои кишоварзии дар соҳаи растанипарварӣ фаъолияткунанда ин муҳлати муносибтарин барои қарзгирӣ мебошад. Фоизҳо бо пули миллий барои қарзҳои муҳлаташон то 1 моҳ бо меъёри миёнаи 18,79%, аз 1 моҳ то 3 моҳ – 18,45% ва аз 3 моҳ то 6 моҳ - 22,22% солони пешниҳод карда мешаванд. Аз чунин вазъи мушоҳидашуда хулоса бароварда мешавад, ки бонкҳои тижоратӣ ҳангоми қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ танҳо манфиатҳои тижоратии худро ба ҳисоб мегиранд ва бо зиёд шудани талаботи мавсимӣ ба қарз, фоизи онро баланд мебардоранд. Мақсади таъмин кардани соҳаи кишоварзӣ бо маблағҳои қарзӣ бояд ба рушди босуръат ва устувори он мусоидат кунад, аммо низоми имрӯзаи қарздиҳии бонкҳои тижоратӣ барои корхонаҳои кишоварзӣ ҳеҷ гуна манфиат ё имтиёзҳои махсус намедиҳад.

ҚСП «Бонки сармоягузорӣ ва қарзии Тоҷикистон» (собиқ «Аввалин Бонки Молиявии Хурд») дар доираи барномаи «Қарзҳо барои рушди соҳаи кишоварзӣ» ба корхонаҳои кишоварзӣ, ки дар соҳаҳои растанипарварӣ ва чорвопарварӣ фаъолият мекунанд, барои хариди воситаҳои асосии истеҳсолӣ, воситаҳои гардон, коркарди ҳосил, рушди фаъолият ва зиёд намудани иқтидори истеҳсолӣ қарзи махсуси кишоварзиро, ки маблағи он то як миллион сомонӣ мебошад, ба муҳлати то 48 моҳ ва фоизи солонаи 21% пешниҳод мекунад. Бо вучуди зиёд будани маблағи қарзи мазкур, бонк барои гирандаи қарз расмиёти мураккаби вобаста ба таъминоти қарз (гарав), доштани зомин ва 30% пешпардохтро талаб мекунад [113]. ҚСП Бонки «Арванд» барои хариди таҷҳизот ва техникаи кишоварзӣ ва мусоидат ба рушди соҳаи кишоварзӣ ба маблағи то як миллион сомонӣ, муҳлати то 36 моҳ, меёри фоизи солонаи 25% ва гарав (амволи манқул ва ғайриманқул, таҷҳизот ва техникаи харидашаванда) қарз пешниҳод менамояд [112].

Ана ҳамин маълумоте, ки мо ин ҷо дар бораи шароити қарздиҳӣ овардем, шаҳодат медиҳанд, ки қарзҳое, ки бонкҳои тиҷоратии мамлакат ба субъектҳои соҳибкории соҳаи кишоварзӣ пешниҳод мекунанд, ягон хел имтиёзнок нестанд. Онҳо ба он хотир қарзҳои имтиёзнок ном доранд, ки ба қарзгир танҳо як намуди имтиёз – имтиёз оид ба муҳлати баргардонидани қарз пешниҳод карда мешавад, на имтиёзи бо фоизҳои паст алоқаманд. Дар ин маврид, ки баргардонидани маблағи асосии қарз ва пардохти фоизҳо асосан бо тартиби аннуитет роҳандозӣ мешавад, дар давраҳои аввалии муҳлати қарз (масалан, 3 моҳ ё 6 моҳ) бонк аз муштарӣ баргардонидани танҳо ҳиссаи маблағи асосии қарзро талаб мекунад, пардохти фоизҳо ба таъхир андохта мешавад. Дар асл, аз ҷиҳати иқтисодӣ ин ҷо ягон хел имтиёз вучуд надорад, зеро маблағҳои пардохтнашудаи фоизҳои ба давраи имтиёзнок ростоянда ба маблағи асосии қарз зам карда мешаванд. Аз ин ҳисоб ҳаҷми уҳдадориҳои ҳам қарзӣ ва ҳам фоизии муштарӣ зиёд шуда, барои ӯ дар давраҳои минбаъда ҳаҷми бештари сарбориро ҷиҳати баргардонидани маблағи асосии қарз ва пардохти фоизҳо ба миён меорад.

Ба андешаи мо, қарз он гоҳ барои муштарӣ, аз ҷумла барои субъектҳои соҳибкорӣ соҳаи кишоварзӣ бояд ҳамчун имтиёзнок эътироф карда шавад, ки ғоизи истифодабарии он ақаллан аз сатҳи миёнаи ғоизҳои қарзи бонкӣ хеле пасттар бошад. Вале, ғоизҳои қарзҳои ба соҳаи кишоварзӣ пешниҳодшаванда, ки ба қавли кормандони худӣ бонкҳои тичоратӣ имтиёзнок ном доранд ва дар ҳудуди 19-21%-и солона мебошанд, аз андозаҳои миёнаи меъёри ғоизҳои солонаи дар низоми бонкии мамлакат муқарраршуда (18,45-26,85%) ҷандон паст нестанд. Тавре мо пештар қайд карда будем, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёри ғоизи миёнаи солонаи қарзҳои бонкӣ барои қарзҳои муҳлаташон аз 1 моҳ то 3 моҳ – 18,45%, аз 3 моҳ то 6 моҳ – 22,22%, аз 6 моҳ то 1 сол – 26,85% ва аз 1 сол зиёд - 23,77 мебошад (соли 2023).

Ҳамчунин ҳангоми таҳлили меъёрҳои ғоизи қарзҳои бонкии ба соҳаи кишоварзӣ пешниҳодшаванда мо ошкор карда будем, ки вобаства ба хусусиятҳои истеҳсолоти кишоварзӣ муҳлате, ки бештар барои хоҷагиҳои кишоварзӣ барои қарзгирӣ муносиб аст, аз 6 моҳ то 1 сол мебошад. Вале, тавре омӯзиши мо нишон медиҳад, меъёрҳои ғоизи нисбатан баландтар (26,85%) аз ҷониби бонкҳои тичоратӣ маҳз барои ҳамин гурӯҳи қарзҳои кӯтоҳмуҳлат (қарзҳои муҳлаташон аз 6 моҳ то 1 сол) муқаррар карда мешаванд ва ин ҳулосаи моро дар бораи он ки бонкҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ягон ҳел қарзҳои имтиёзноро барои соҳаи кишоварзӣ пешниҳод намеkunанд, боз ҳам асосноктар мекунад.

Таҷрибаи қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ дар мамлакат нишон медиҳад, ки бо чунин ғоизҳои баланди қарзҳои бонкҳои тичоратӣ ҳангоми паст будани даромаднокии истеҳсолоти кишоварзӣ баргардонидани қарз аз ҷониби корхонаҳои кишоварзӣ таъмин намегарад. Ҳамчунин, ошкор гардид, ки бонкҳои тичоратӣ барои қарздиҳии корхонаҳои кишоварзӣ манфиатдор нестанд, зеро соҳаи кишоварзӣ дорои хавфҳои зиёди қарзӣ мебошад. Мавҷудияти хавфҳои махсуси қарзҳои кишоварзӣ омили ҷиддии маҳдудкунандаи қарздиҳӣ ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Ба ин гуна хавфҳои махсус аз ҷумла мансуб мебошанд:

- ноустувории баланди вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзӣ бо сабаби даромаднокии пасти соҳа;
- мувофиқат накардани талаботи дарозмуҳлати истеҳсолоти кишоварзӣ ба муҳлатҳои кӯтоҳи пешниҳоди қарзҳои бонкӣ;
- хусусиятҳои мавсимии истеҳсолоти кишоварзӣ, вобастагии он аз шароити табиӣ-иқлимӣ;
- душвориро ҳангоми фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ;
- мавҷуд набудани амволи ғайриманкули бозоргир барои таъминоти қарз (гарав);
- набудани имтиёзҳо барои қарзҳои соҳаи кишоварзӣ.

2.2. Таҳлил ва арзёбии мушкилоти асосии қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ

Мо дар қисматҳои пешини таҳқиқоти худ собит кардем, ки хусусиятҳои истеҳсолоти кишоварзӣ, ки бештар бо хавф ҳамради аст, инчунин тӯлонӣ будани даври истеҳсоли зарурати фароҳам овардани шароити махсусро барои қарздиҳӣ ба корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ ба миён меоварад. Дар натиҷа бонкҳои тиҷоратӣ водор мешаванд, ки барои қарзҳои ба соҳаи кишоварзӣ сафарбаршавандаи худ меъёрҳои баланди фоизро пешниҳод кунанд, ҳуди раванди қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ тӯлонӣ ва душвор буда, барои қарзгиранда мушкилиҳои зиёд ба миён меорад. Вобаста ба ин, бонкҳои тиҷоратӣ ба қарздиҳии субъектҳои соҳибкории соҳаи кишоварзӣ таваҷҷуҳи зиёд надоранд. Иттилооте, ки мо дар таҳқиқоти худ пешниҳод кардем, ба як мушкилоти ҷиддии соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ишора мекунад - яъне дастрасии пасти кишоварзон ва хоҷагиҳои деҳқонӣ ба қарзҳои бонкӣ. Вале ба назар мерасад, ки дар ин самт баъзе кӯшишҳо роҳандозӣ мешаванд, ки барои бештар кардани вазъ кумак мекунанд. Масалан, вақтҳои охир дар санадҳои стратегии мамлакат, аз ҷумла дар барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои солҳои 2021-2025 тарҳрезӣ шудааст, кӯшиш карда шудааст, ки монеаҳо

дар роҳи дастрасии кишоварзон ба маблағҳои молиявӣ ва кумакҳои буҷетӣ бартараф карда шаванд [9, с. 62]. Ин пешниҳодҳо барои рушди соҳаи кишоварзӣ муҳим мебошанд, зеро бе дастрасии молиявӣ рушди босубот ва таъсирбахши ҳоҷагҳои кишоварзӣ ба мушкилот рӯ ба рӯ мешавад. Барои бартараф намудани ин мушкилот дар мамлакат ташкили низоми комили пешниҳоди қарз ба субъектҳои соҳибкории соҳаи кишоварзӣ, ки ба талаботи муносири иқтисодиёти бозорӣ ҷавобгӯ бошад, зарур аст.

Бонкҳои тичоратии алоҳида дар фаъолияти қарздиҳии худ ба субъектҳои иқтисодӣ баъзе барномаҳои махсуси қарзиро татбиқ кардаанд, ки тавре мо пештар қайд карда будем, аз ҷониби худӣ бонкҳо онҳо ҳамчун қарзҳои имтиёзнок муаррифӣ карда мешаванд. Вале, ба андешаи мо, дар асл онҳо имтиёзнок нестанд ва ин ҳулосаи худро мо дар параграфи пешини таҳқиқот асоснок карда будем. Гузашта аз ин, ҷиҳатҳои методологии дар доираи амалисозии барномаҳои қарзии мазкур таҳия ва истифодашаванда хусусиятҳои хоси истеҳсолоти кишоварзиро ба инобат намегиранд, ҳамчунин масъалаи баланд бардоштани сатҳи дастрасии захираҳои қарзӣ ба корхонаҳои соҳибкории хурд, миёна ва бузург ҳанӯз пурра таҳқиқ нашудаанд ва ҳалли таъҷилии худро талаб мекунанд. Хусусан масъалаи таъмини дастрасии субъектҳои бахши соҳибкории хурди кишоварзӣ, ки нуфузи онҳо дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан зиёд аст, имрӯз барои давлат, низоми бонкӣ, кормандони масъули сиёсати рушди кишоварзӣ, кормандони маъмурии корхонаҳои кишоварзӣ ва муҳаққиқон муҳимии махсус касб кардааст. Бо вучуди ҳама кӯшишҳои ҷонибҳои мазкур ин масъала ҳанӯз роҳи муносиби ҳалли худро дарёфт карда натавонистааст, дастрасии субъектҳои соҳибкории бахши кишоварзӣ нисбат субъектҳои соҳибкории соҳаҳои дигар ба захираҳои қарзӣ мушкилтар аст.

Омилҳои асосие, ки қарздиҳии субъектҳои соҳибкории соҳаи кишоварзиро маҳдуд мекунанд, аз хавфҳои ба истеҳсолоти кишоварзӣ хос бармеоянд, аз қабилӣ:

- хусусиятҳои вижаи истеҳсолоти кишоварзӣ, ки барои онҳо таъсиррасонии зиёд аз шароити табиӣ ва иқлимӣ, инчунин ҳолати обу ҳаво аҳамияти калон дорад;

- дараҷаи нисбатан баландтари ноустуворӣ дар вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзӣ, ки барои гирифтани қарз ба муассисаҳои молиявӣ муроҷиат меkunанд;

- мувофиқат накардани дархостҳои қарзии корхонаҳои кишоварзӣ дар робита бо муҳлати қарз, ки аксар вақт барои қарзҳои дарозмуҳлат талаботдоранд, дар ҳоле ки захираҳои қарзии кӯтоҳмуҳлати бонкҳо барои онҳо мувофиқ нестанд;

- аз ҷониби субъектҳои соҳибкории кишоварзӣ пешниҳод шуда натавонистани таъминоти бозоргири қарз;

- пойгоҳи nobасандаи меъёрию ҳуқуқии қарздиҳии кишоварзӣ.

Сатҳи пасти таваҷҷуҳи бонкҳои тичоратӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ инчунин аз дигар омилҳо асос мегирад, ба мисли:

- хароҷоти зиёди бонкҳои таҷоратӣ барои ташкил ва нигоҳдории филиалҳои худ дар маҳаллҳои деҳот;

- масофаи дури маҳаллҳои аҳолинишини деҳот аз шаҳрҳо (макони асосии ҷойгиршавӣ ва фаъолияти бонкҳо) ва воситаҳои иртибот;

- сатҳи баланди камбизоатии аҳолии деҳот;

- манфиати ками бонкҳои тичоратӣ аз кор бо қарзгинадагони хурд;

- набудани объектҳои бозоргири гарав дар деҳот.

Дар асоси таҳлилҳои мо, дар баробари омилҳои номбаршуда омили муҳимтарини ба қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ таваҷҷуҳи камтар кардани бонкҳои тичоратӣ, ин сатҳи пасти даромаднокии корхонаҳои кишоварзӣ мебошад.

Аз ҳолати нгувори натиҷаҳои молиявии корхонаҳои кишоварзӣ маълумоти дар ҷадвали 2.4 овардашуда гувоҳӣ медиҳад. Дар ҷадвали мазкур ба хотири қиёспазирӣ маълумот дар бораи сатҳи даромаднокии корхонаҳои соҳаҳои дигари иқтисодиёт низ оварда шудааст.

Чадвали 2.4. – Натиҷаи молиявӣ (+ фоида, - зарар)-и корхонаҳои соҳаҳои иқтисодиёт, млн. сомонӣ

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Кишоварзӣ	-25,0	-1,9	-64,1	-51,7	-21,4	3,3	1,8	43,7
Саноат	-760,4	-711,8	572,4	1137,4	-3807,6	5525,9	8351,1	983,4
Сохтмон	100,3	126,9	949,0	149,3	-47,3	262,0	-40,0	232,0
Савдо	120,1	183,9	413,6	633,8	358,0	638,3	773,5	1040,3
Нақлиёт ва алоқа	41,6	100,8	-263,8	191,6	-69,2	491,8	1110,8	725,9
Дигар соҳаҳо	12,57	140,4	163,2	-71,5	261,5	270,9	750,6	868,0

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [80, с. 304; 81, с. 83]

Тавре аз чадвали 2.4 ба назар мерасад, дар давраи таҳлилӣ, ки солҳои 2016-2023-ро дар бар мегирад, натиҷаҳои молиявии корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ нисбат ба натиҷаҳои молиявии корхонаҳои соҳаҳои дигари иқтисодиёт номатлубтар мебошанд. Фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ дар умум аз соли 2016 то соли 2020 асосан зараровар буда, онҳо танҳо дар солҳои 2021-2023 фоида ба даст овардаанд. Корхонаҳои соҳаҳои иқтисодиёти миллий, ки дар давраи таҳлилӣ танҳо ба натиҷаҳои мусбат (гирифтани фоида) ноил гардидаанд, ба соҳаи савдо мансуб мебошанд. Корхонаҳои сохтмонӣ ба истиснои солҳои 2020 ва 2022, корхонаҳои нақлиёт ва алоқа ба истиснои солҳои 2018 ва 2020, корхонаҳои саноатӣ ба истиснои солҳои 2016, 2017 ва 2020 дар тамоми солҳои давраи таҳлилӣ аз натиҷаи фаъолияти худ фоида гирифтаанд.

Таҳқиқоти мо нишон дод, ки сабаби асосии зараровар будани фаъолияти кишоварзӣ ин нарасидани маблағҳои зарурии барои рушди соҳа сафарбаршаванда мебошад. Зеро тавре дар бобҳои аввали таҳқиқот қайд карда будем, раванди гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ, нооромии сиёсии дар солҳои аввали ин гузариш рухдода, бесарусомониҳо дар ҳаёти иқтисодии мамлакат ва дигар омилҳо асари иқтисодии худро ба деҳот ва фаъолияти кишоварзӣ гузоштаанд. Дар марҳилаи аввалии гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ амволи аксари хоҷагҳои кишоварзӣ тороч гардид, бо сабаби беқурбшавии пул арзиши воқеии маблағҳои дар суратҳисобҳои бонкии онҳо ҷойдошта низ паст шуд.

Ҳамин тариқ, таъсири ҳамаи ин омилҳо дар бадшавии вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзӣ зоҳир меёфт.

Тасаввуроти нодуруст дар бораи худтанзимкунии бозор, ки даҳлати давлатро гуё талаб намекунад, дар давраи гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ, инчунин амалҳои кормандони масъули сиёсати идоракунии соҳаи кишоварзӣ ба он овард, ки корхонаҳои кишоварзӣ тамоман аз дастгирии давлат дур монданд. Дар натиҷа амнияти озуқавории мамлакат зери хавф гузошта шуд. Дар чунин шароит зарурати бозбинии сиёсати давлатӣ ва стратегияи идоракунии соҳаи кишоварзӣ дар мамлакат бо дарназардошти таҷрибаи хориҷии роҳандозӣ намудани муносибатҳои давлат бо бахши кишоварзӣ, расонидани захираҳои молиявӣ қарзии давлатӣ ва хусусӣ ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба миён омадааст. Барои раҳой ёфтан аз мушкилоти дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ бо роҳи сафарбаркунии маблағҳои буҷетӣ ва пешниҳоди қарзи буҷетӣ тавассути банкҳои тижоратӣ, инчунин кумаки молиявии давлат ба банкҳои тижоратӣ барои пешниҳод қардани қарзҳои имтиёзнок ба корхонаҳои кишоварзӣ зарур аст. Бояд қайд кард, ки механизми дастгирии давлатии соҳибкории бахши кишоварзӣ дар аксари мамлакатҳои ҷаҳон ба роҳ монда шуда, барои рушди соҳаи кишоварзӣ дар ин мамлакатҳо саҳми намоён дорад ва истифодаи ин таҷриба барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ муфид аст. Манфиатнокии баррасии таҷрибаи мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешқадам дар самти дастгирии қарзии соҳаи кишоварзӣ бо мавҷуд будани низомҳои мукаммали танзими давлатӣ ва дастгирии молиявӣ қарзии истеҳсолоти кишоварзӣ дар онҳо тасдиқ мешавад. Вале мо дар ин параграфи таҳқиқоти худ мушкилоти қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзиро ошкор карда, роҳҳои ҳалли онҳоро бояд муайян кунем. Дар мавриди муайян қардани роҳҳои муносиби ҳалли мушкилоти дар амалияи қарздиҳии кишоварзӣ дар мамлакат ҷойдошта ба инобат гирифтани таҷрибаи дар амалияи байналмилалӣ пойдоршуда ва аз ҷониби муҳаққиқон ҳамчун самарабахш эътирофшуда масъалаи мубрам аст, ки муҳтавои асосии параграфи ояндаи таҳқиқотро муайян хоҳад кард.

Акнун таҳқиқ мекунем, ки маблағҳои қарзии аз ҷониби бонкҳо сафарбаршуда ба соҳаҳои иқтисодиёти миллий чӣ гуна тақсим шудаанд. Ба ин хотир, маълумот дар бораи тақсими маблағҳои қарзии бонкҳо ба соҳаҳои иқтисодиёт дар ҷадвали 2.5 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.5. – Тақсими қарзҳои бонкӣ ба соҳаҳо (бақия дар интиҳон давра), млн. сомонӣ

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Кишоварзӣ	1036,8	832,4	770,8	154,3	764,4	83,3	84,7	113,3
Саноат	2424,8	2613,5	2530,0	6705,6	2997,0	97,8	92,3	171,3
Сохтмон	1037,1	639,6	529,8	350,2	1313,9	107,7	67,1	49,9
Нақлиёт	509,3	233,1	276,4	73,0	227,2	2,3	129,8	11,6
Хуроки ҷамъиятӣ	22,9	16,1	16,0	2,4	34,9	0,3	1,0	1,0
Хизматрасонӣ	251,5	220,6	233,4	57,5	343,5	141,5	46,2	67,6
Савдои хориҷӣ	1562,8	1221,3	1231,1	150,1	1373,0	144,9	58,7	264,7
Миёнаравии молиявӣ	130,3	134,1	146,6	4,6	3,8	-	-	-
Истеъмолот	846,0	795,4	863,2	67,6	1686,2	485,9	556,0	630,6
Дигар соҳаҳо	408,8	207,0	103,5	99,3	159,6	111,1	19,4	300,8
Ҷамағӣ, қарзҳои бонкӣ ба соҳаҳо	8230,3	6913,1	6700,8	7664,6	8903,5	1174,8	1055,2	1610,8

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [12, с. 46; 13, с. 46; 14, с. 42; 15, с. 45; 16, с. 41; 17, с. 40; 18, с. 41; 19, с. 43]

Аз ҷадвали 2.5 мушоҳида мешавад, ки дар давраи таҳлилӣ (солҳои 2016-2023) қарзҳои бонкӣ бештар ба соҳаҳои саноат, сохтмон, кишоварзӣ, савдои хориҷӣ, истеъмолот ва нақлиёт сафарбар карда шудаанд. Дар солҳои аввали давраи таҳлилӣ, аниқтараш дар солҳои 2016-2018 ҳиссаи соҳаи кишоварзӣ дар сохтори қарзҳои бонкӣ ба соҳаҳои иқтисодиёт сафарбаршуда нисбатан бештар аст: дар соли 2016 – 12,6%, соли 2017 – 12,0% ва соли 2018 – 11,5%. Вале дар солҳои минбаъда ин нишондиҳанда паст шуда, дар соли 2022 – 8,0% ва дар соли 2023 – 7,0%-ро ташкил додааст. Қариб ҳамин ҳел тамоюл дар вазъи қарздиҳӣ ба тамоми дигар соҳаҳои иқтисодиёт низ мушоҳида мешавад: ҷамъи тамоми қарзҳои ба соҳаҳои иқтисодиёт сафарбаршуда дар соли 2023 нисбат ба соли 2016

ба андозаи зиёда аз 5 маротиба кам шудааст. Ин вазъ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар пасманзари пастшавии умумии қарздиҳӣ ба соҳаҳои иқтисодиёт таваҷҷуҳи бонкҳои тижоратӣ барои қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ тамоюл ба камшавӣ дорад.

Ба андешаи мо, сабаби чунин таваҷҷуҳи ками бонкҳои тижоратӣ ба соҳаи кишоварзӣ, дар баробари вазъи молиявии ногувори корхонаҳои соҳа инчунин надоштани таъминоти муносиби қарз - амволи ғайриманқули дорои арзиши назаррас мебошад. Зеро шартҳои асосие, ки бонкҳои тижоратӣ барои гирифтани қарз ба муштариён пешниҳод мекунанд, ин доштани гарав ва замонат мебошад. Бе доштани гарав ва замонат ягон бонки тижоратӣ ба муштарӣ қарз намедиҳад. Ҳамчунин пойгоҳи ҳуқуқии тасдиқкунандаи ҳуқуқи моликият ба амвол, усулҳои асосноккунӣ ва арзёбии арзиши он номукамал мебошанд. Хавфи ҳангоми минбаъд бад шудани вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзӣ, ки қарз мегиранд, баргардонида натавонистани маблағҳои қарзӣ бонкҳои тижоратиро водор мекунад, ки шартҳои барои онҳо вазнин муқаррар кунанд. Дар ҷадвали 2.6 намунаи шартҳои ба муштариёни барномаҳои қарзии кишоварзӣ пешниҳодшавандаи баъзе бонкҳои тижоратии мамлакат оварда шудааст.

Мушоҳидаи маълумоти ҷадвали 2.6 якчанд аломати қарзи кишоварзии имрӯз аз ҷониби бонкҳо пешниҳодшавандаро ошкор менамояд. Пеш аз ҳама ба назар мерасад, ки бо зиёд шудани муҳлати қарз мутаносибан меъёри фоизҳои қарз низ меафзояд, яъне маълум мешавад, ки барои бонкҳои тижоратӣ хавфҳои пешниҳоди қарзҳои дарозмуҳлат ба корхонаҳои кишоварзӣ бештар мебошанд. Бинобар ин, бонкҳо кӯшиш мекунанд, ки бо зиёд кардани меъёри фоизҳо ин хавфҳоро каме ҳам бошад, ҷуброн намоянд. Аломати дуюм ин аст, ки фоизҳои қарз, ки бонкҳои тижоратӣ ба соҳаи кишоварзӣ пешниҳод мекунанд, қариб баробари меъёри миёнаи қарзҳои ба соҳаҳои иқтисодиёт пешниҳодшаванда мебошанд, бинобар ин дар онҳо ягон хел хусусияти имтиёзӣ дида намешавад. Аломати сеюм – талаботи қатъии бонкҳои тижоратӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ барои таъминоти қарз – доштани гарав (амволи манқул ё ғайриманқул) мебошад, ки аксаран бояд арзиши он аз арзиши маблағи қарз бештар бошад.

Чадвали 2.6. – Шартҳои асосии банкҳои тиҷоратӣ барои пешниҳоди қарзи кишоварзӣ

Банки тиҷоратӣ	Шартҳои пешниҳоди қарзи кишоварзӣ								
	Мухлати қарз	Меъёри фоизи солона		Ҳадафи қарз	Маҳдудияти маблағи қарз	Таъминоти қарз	Мухлати имтиёз барои пардохти қарзи асосӣ	Мухлати имтиёз барои пардохти фоизҳо	Комиссия
		бо сомонӣ	бо дол. ИМА						
КВД БА ҚТ «Амонатбанк»	то 60 моҳ то 36 моҳ то 24 моҳ	21% 20% 19%	12% 12% 12%	Рушди зироаткорӣ, хариди тухмӣ, нуриҳои маъданӣ, обёрӣ, коркарди замин, боғпарварӣ, чорводорӣ, парандапарварӣ, занбӯрпарварӣ ва ғ.	Маҳдудият нест, худуди қарз вобаста ба зарурати мизоҷ ва пардохтпазирии он муайян карда мешавад	Амволи манқул ва ғайриманқул, зомин	то 6 моҳ	нест	нест
ҚСҚ «Банки Эсхата»	то 60 моҳ	23%+	нест	Рушди истеҳсолоти кишоварзӣ, дастгирии ҳама соҳаҳои кишоварзӣ	то 3000000 сомонӣ	Таҷҳизот, амволи ғайриманқул, молҳо дар гардиш, ҷавохирот	6 моҳ	нест	нест
ҚСП «Банки байналмилалӣ Тоҷикистон	то 36 моҳ	24%+	нест	Рушди фаъолияти кишоварзӣ ва соҳибкорӣ	то 500000 сомонӣ	Амволи манқул ва ғайриманқул	нест	нест	нест

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти банкҳои тиҷоратӣ

Инчунин баъзе бонкҳо бар иловаи гарав боз доштани зоминро аз қарзгир талаб мекунанд. аломати дигар – ба назар нарасидани талабот оид ба суғуртаи қарз аз ҷониби бонкҳо мебошад. Азбаски имрӯз бозори суғурта дар мамлакат рушд накардааст, қарзгирон ба суғуртаи маблағҳои қарзи бонкӣ эътимод надоранд ва ҳангоми бастанӣ шартномаи қарзӣ онҳо аз ин намуди суғурта, ки ихтиёрӣ аст, даст мекашанд.

Ҳамаи ин аломатҳои раванди пешниҳоди қарз аз ҷониби бонкҳои тижоратӣ дастрасии корхонаҳои кишоварзиро ба захираҳои қарзӣ, пеш аз ҳама ба қарзи дарозмуҳлат маҳдуд мекунанд. Ҳатто дар қарзхое, ки бонки давлатӣ – КВД БА ҚТ «Амонатбонк» ба корхонаҳои кишоварзӣ пешниҳод мекунад, ин аломатҳо зоҳир мешаванд. Бинобар ин, метавон тасдиқ кард, ки таъсири давлат ба ташкили раванди қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ хеле суст аст. Ҳамаи ин аломатҳо дар якҷоягӣ бо вазъи молиявии номатлуби корхонаҳои кишоварзӣ зарурати даҳлати давлатро ба дастгирии қарзии корхонаҳои кишоварзӣ ба миён меорад. Бинобар ин, роҳандозӣ намудани тадбирҳо барои мукаммаслсозии низоми қарздиҳии кишоварзӣ ва ҷорӣ намудани қарзи имтиёзнок ба ин соҳаи ҳаётан муҳими иқтисодиёти миллӣ зарур аст. Таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ дар қарздиҳии кишоварзӣ низ шаҳодат медиҳад, ки ҳангоми дастнорас будани қарзи бонкҳои тижоратӣ сарчашмаи муҳими маблағгузорию рушди корхонаҳои кишоварзӣ ин маблағгузорию буҷетӣ ва ҷорӣ намудани низоми қарздиҳии имтиёзнок ба онҳо мебошад.

Бояд қайд кард, ки дар соли 2025 тибқи нақшаи хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2025» омадааст, барои соҳаи кишоварзӣ (якҷоя бо соҳаҳои моҳидорӣ ва шикор) маблағи хароҷот ба андозаи 1426896 ҳазор сомонӣ муқаррар гардидааст, ки ин 2,8%-и маблағи умумии хароҷоти пешбинишудаи буҷети давлатӣ (51591423 ҳазор сомонӣ)-ро ташкил медиҳад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорию буҷетӣ аз ҳисоби маблағҳои буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ татбиқ шуда метавонад. Маблағҳои

буҷетӣ дар доираи барномаҳои давлатии дар соҳаи кишоварзӣ татбиқшаванда ба корхонаҳои кишоварзии дорои аҳамияти стратегӣ чудо карда мешаванд. Барои татбиқ намудани низоми қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ мукамалсозии механизми ин гуна қарздиҳӣ зарур аст. Ба андешаи мо, барои мукамалсозии механизми қарздиҳии кишоварзӣ ва ташаккули низоми қарздиҳии имтиёзнок ба корхонаҳои кишоварзӣ тадбирҳои муайяни ташкилӣ-иқтисодиро роҳандозӣ бояд кард.

Пеш аз ҳама, қарзи бонкӣ бояд барои тамоми корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ дастрас бошад. Ба ин хотир, бояд низоми қарзӣ-молиявӣ ва муомилоти пулӣ дар мамлакат муътадил гардонида шавад. Бинобар ин, бояд дар сатҳи давлатӣ қарорҳои дахлдор ҷиҳати ташаккул ва ҷорӣ намудани қарздиҳии имтиёзноки соҳаи кишоварзӣ қабул карда шаванд. Вазифаи таъмин намудани қарзҳои дарозмуҳлат барои корхонаҳои кишоварзӣ бояд ба зиммаи давлат гузошта шавад, ки барои он бояд шартҳои фоизии мусоиди қарзҳо пешниҳод намояд. Зеро, бо таваҷҷуҳ ба вазъи кунунии бонкҳои тижоратӣ, ки худ ба далели мушкilotи молиявӣ дар шароити номуносиб қарор доранд, онҳо имкони пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ва махсусан қарзҳоеро, ки муҳлаташон аз як сол бештар аст, барои дастгирии соҳаи кишоварзӣ надоранд. Ҳамчунин давлат бояд усулҳои босамари қарздиҳии лизингӣ ва қарздиҳӣ дар шакли молиро барои корхонаҳои кишоварзӣ ба кор барад. Барои фаъол гардонидани қарздиҳии кишоварзӣ ва ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба гирифтани қарз, зарур аст, ки меъёри фоиизи қарзи бонкӣ барои соҳаи кишоварзӣ аз меъёри миёнаи фоидаи корхонаҳои кишоварзӣ хеле паст бошад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки қарздиҳии имтиёзнок ба бахши кишоварзӣ танҳо аз ҷониби бонкҳои тижоратӣ самаранок таъмин карда намешавад, зеро кишоварзӣ бо дараҷаи баланди хавф, даври тӯлонии истеҳсолот ва бозоргирии пасти дороиҳои корхонаҳо тавсиф мешавад. Аз ин рӯ, дар аксари мамлакатҳо ҳукумат дар таҳияи механизмҳои дастгирии корхонаҳои кишоварзӣ тавассути ҷуброни як қисми меъёрҳои фоизии бонкҳо, пешниҳоди субсидияҳои буҷетӣ, кафолатҳои давлатӣ ё таъсиси муассисаҳои махсуси молиявӣ нақши

калидӣ мебозад. Масалан, дар Иттиҳоди Аврупо, қарзҳои имтиёзнок дар доираи Сиёсати Умумии Кишоварзӣ (Common Agricultural Policy) пешниҳод карда мешаванд, ки дар он қисми назарраси субсидияҳо барои кам кардани арзиши қарз барои хоҷагиҳои кишоварзӣ истифода мешавад. Ба ҳамин монанд, дар ИМА Низоми қарзи хоҷагиҳои деҳқонӣ – шабакаи муассисаҳои молиявии кооперативӣ (Farm Credit System), ки аз ҷониби ҳукумати федералӣ махсус барои маблағгузори кишоварзӣ бо шартҳои имтиёзнок таъсис дода шудаанд, амал мекунад.

Дар мамлакатҳои рӯ ба рушд низ дастгирии давлатӣ омили муайянкунандаи дастрасии қарз барои бахши кишоварзӣ мебошад. Дар Туркия, бонки давлатии Ziraat Bankasi қарзҳои имтиёзноро бо меъёрҳои пасткардашуда аз ҳисоби ҷуброни буҷетӣ пешниҳод мекунад, ки қарзҳоро барои истеҳсолкунандагони кишоварзӣ ҳатто дар бозорҳои ноустувор дастрас мегардонад. Дар Чин бонкҳои давлатии кишоварзӣ – Бонки кишоварзии Чин ва Бонки рушди кишоварзии Чин (Agricultural Bank of China, Agricultural Development Bank of China) барномаҳои қарздиҳии дарозмуҳлати субсидияшударо амалӣ мекунанд, ки ба навсозии кишоварзӣ ва рушди минтақаҳои деҳот нигаронида шудаанд. Дар Қазоқистон низ чунин равиш истифода мешавад, ки дар он ниҳодҳои рушди давлатӣ – Корпоратсияи қарзии аграрӣ ва КазАгроФинанс – ба корхонаҳои кишоварзӣ қарзҳои дарозмуҳлат ва имтиёзноро бо меъёрҳои пасти Ҷазбӣ, ки дар бозори тижоратӣ дастрас нестанд, пешниҳод мекунанд. Ин мисолҳо тасдиқ мекунанд, ки давлат ҳамчун кафили маблағгузори устувори бахши кишоварзӣ амал мекунад, зеро танҳо он метавонад хавфҳои баландро ҷуброн кунад ва қарздиҳии дарозмуҳлатро, ки барои рушди кишоварзӣ зарур аст, таъмин намояд.

Ҳамин тариқ, бо дарназардошти аҳамияти бузурги бахши кишоварзӣ дар иқтисодиёт ва саҳми он дар таъмини амнияти озуқаворӣ, қариб дар ҳамаи мамлакатҳои рушдёфта бонкҳои тижоратӣ бо дастгирии давлат ба соҳаи кишоварзӣ қарзҳои имтиёзнок пешниҳод мекунанд. Дар ин маврид, шакли асосии таъмини қарзи имтиёзноки кишоварзӣ ҳамчун гарав истифода бурдани

маҳсулоти истеҳсолкардаи худи корхонаҳои кишоварзии қарзгир мебошад. Ин ба корхонаҳои кишоварзии қарзгир имкон медиҳад, ки фоидаҳои қарзро саривақт ва бе мушкилии молиявӣ пардохт кунанд. Ҳамзамон чунин пастшавии арзиши сармояи қарзӣ метавонад ба рушди иқтисодии умумии соҳаи кишоварзӣ боис шавад.

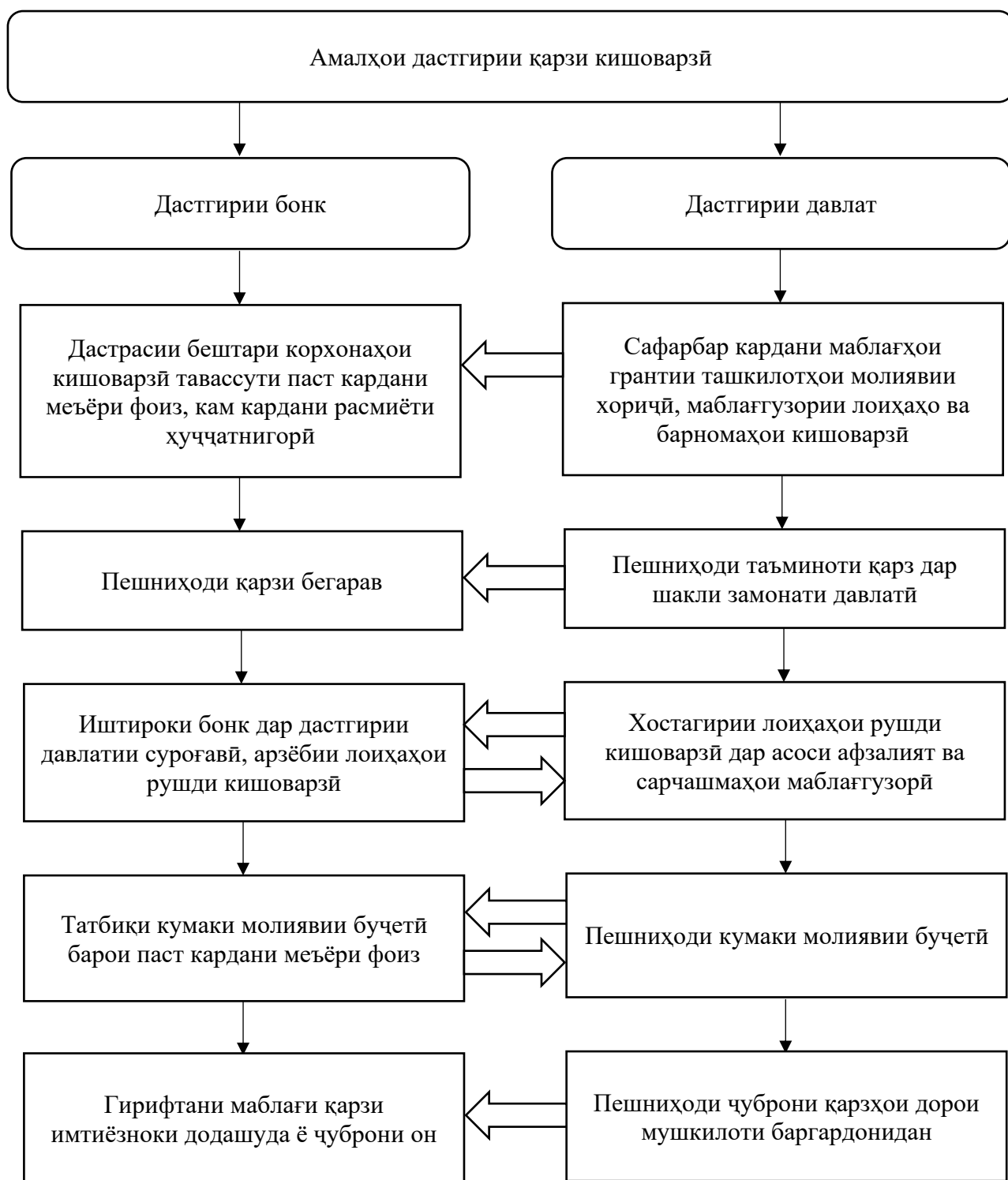
Имрӯз қарздиҳии имтиёзноки яке аз манбаъҳои муҳимтарини таъмини пойгоҳи моддию техникӣ ва асоси рушди инноватсионии истеҳсолоти кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Аммо дар натиҷаи таҳқиқот ва таҳлили вазъи ғайриқонунии қарз, мушкилоти бузург дар раванди пешниҳоди он аз ҷониби банкҳо пайдо мешаванд. Аксарияти ин мушкилот ба он вобаста аст, ки қарзҳои қарзгир ба қарзҳои қарзгир наметавонанд гарави мувофиқ пешниҳод кунанд, ки ин шарт асосии қарзгирӣ мебошад. Аксаран қарзгир татбиқи гарави душвориҳо ба миён меоянд, чун «ҳуҷҷатҳои номувофиқ ё нодуруст имзо кардашуда, ҳуҷҷатҳои қарзгирӣ шудаанд, банкҳо бо қаллобӣ дучор мешаванд...» [129, с. 8].

Барои рушди қарздиҳии имтиёзноки банкҳои тижоратӣ ба соҳаи кишоварзӣ дар мамлакат роҳандозӣ намудани механизми қарздиҳие зарур аст, ки пешниҳоди қарзро ба қарзҳои қарзгир бо меъёри солонаи ақаллан 12-15% таъмин кунад. Дар ин маврид ҷабри норасоии даромади банкҳо, ки мувофиқи вазъи имрӯзаи бозор 10-12%-ро ташкил медиҳад, бояд аз ҷониби буҷети давлатӣ тавассути пешниҳоди кумаки молиявӣ амалӣ карда шавад. Лекин бояд қайд кард, ки вазифаҳои давлат қарзгирӣ дастгирии қарзгирӣ кишоварзӣ аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ пеш аз ҳама бояд дар назорати қатъии истифодаи ҳадафҳои маблағҳои қарзгирӣ қарзгирӣ кишоварзӣ зоҳир ёбад. Ҳамзамон бо таҳкими назорати давлатӣ (буҷетӣ) бояд масъулияти ҷонибҳо – банкҳои тижоратӣ ҳамчун миёнарав ва худи қарзгирӣ кишоварзӣ қарзгир баланд бардошта шавад. Ҳамаи ин масъулият бояд дар доираи шартномаи қарзгирӣ пешбинӣ шуда ва ба танзим дароварда шавад. Қарзгирӣ риоя нашудани шартҳои мазкур давлат набояд масъулияти қарзгирро ба зиммаи худ гирад ва маблағи пардохтнакардаи онро аз

ҳисоби маблағҳои буҷетӣ ҷуброн кунад, дар ин ҳолат тамоми масъулият ба уҳдаи ҳуди қарзгир мемонад.

Барои татбиқи механизми қарздиҳии имтиёзноки ба соҳаи кишоварзӣ дар мамлакат қабул кардани барномаи қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ тавсия дода мешавад. Инчунин таъсиси бонки тижоратии махсусгардонидашуда барои қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ бо иштироки давлат зарур аст. Вобаста ба ин метавон фаъолияти бонки дар раванди муфлисшавӣ қарордоштаи ҶСК «Агроинвестбанк»-ро бо дастгирии давлатӣ барқарор карда, ба зиммаи он вазифаҳои бонки тижоратии махсусгардонидашудаи қарздиҳии кишоварзиро вогузор кард. Зеро дар шароити имрӯзаи низоми қарздиҳӣ, инчунин бо назардошти хавфҳои мавҷудаи низоми қарздиҳии кишоварзӣ ба бахши хусусӣ таъя намудан ғайриимкон аст. Таҷрибаи пешини ҳолатҳои қарздиҳӣ ба корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ, ки дар аксари мавридҳо корхонаҳо қарзро баргардонидани натавониста, ба бадшавии ҳолати молиявии бонкҳо боис мешуданд, инро тасдиқ мекунад. Бинобар ин, танҳо бо дастгирии давлатӣ ва сафарбар кардани сармояи давлатӣ таъсиси бонки тижоратии махсус барои қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ имкон дорад. Амалкунии чунин ниҳоди молиявӣ имконпазир аст, агар хавфҳои эҳтимоли дуруст муайян карда шаванд ва стратегияи муносиби идоракунии онҳо аз ҷониби низоми менеҷмент ва роҳбарияти бонк интиҳоб карда шавад. Дар ин маврид, ҷорӣ намудани қарзи имтиёзнок ба соҳаи кишоварзӣ аз амалҳои дастгирии бонки махсусгардонидашудаи қарзи кишоварзӣ ва давлат вобаста аст, ки тарҳи он дар расми 2.2 тасвир шудааст.

Тарҳи пешниҳодшудаи қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ бо истифодаи бонки тижоратии махсусгардонидашудаи қарзди кишоварзӣ имкон медиҳад, ки дар асоси тадбирҳои вобаста ба ҳамкориҳои он бо давлат роҳандозидашуда ва дар доираи лоиҳаҳою барномаҳои рушди кишоварзӣ дастрасии бештари корхонаҳои кишоварзиро ба қарзҳои имтиёзнок таъмин кард. Чунин тарзи ташкили қарздиҳӣ ба ташкили беисти раванди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мусоидат менамояд.

Расми 2.2. – Намудҳои дастгирии бонкӣ ва давлатӣ дар фаъолияти бонки махсусгадонидашудаи қарзи кишоварзӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар шароити муносири иқтисодиёти миллӣ, аз ҷумла барои рушди воқеии соҳаи кишоварзӣ яке аз намудҳои муҳимтарини қарзи бонкӣ ин қарз барои харид ё сохтмони воситаҳои асосӣ мебошад. Имрӯз «мубрамии ҷустуҷӯи самтҳои

самарабахши дастгирии давлатии таҷдиди пойгоҳи моддию техникии соҳаҳои истеҳсолоти кишоварзӣ дар асоси инноватсияҳо тавассути иваз кардани техникаи аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва маънавӣ куҳнашуда бо мошинҳои муосири дорои сатҳи баланди эътимодноӣ, ҳосилноӣ, сарфаи сӯзишворӣ, хусусиятҳои эргономикӣ ва экологӣ афзун мешавад» [127, с. 131].

Лекин, тавре пештар қайд кардем, бонкҳои тичоратӣ, аз ҷумла бонки давлатии КВД БА ҚТ «Амонатбонк» низ ба қарздиҳии дарозмӯҳлати соҳаи кишоварзӣ тавачҷуҳ надоранд. Дар корхонаҳои кишоварзӣ маблағҳои худӣ барои сохтмони бино ва иншооти истеҳсолӣ, харид ва насби техника ва технологияи кишоварзӣ намерасад, аз ҷониби давлат низ маблағгузорӣ ба сохтмони асосии соҳаи кишоварзӣ назаррас нест. Ҳамаи ин омилҳо боиси паст рафтани фаъолият дар бахши сармоягузорӣ ба охтмони асосӣ дар соҳаи кишоварзӣ мегарданд. Ба фикри мо, сабаби асосии паст будани ин фаъолият дар соҳаи кишоварзӣ, мушкилот дар дастрасии корхонаҳои кишоварзӣ ба манбаъҳои қарзи дарозмӯҳлат аст. Бо вучуди он ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир тадбирҳои зиёдеро дар самти рушди соҳаи кишоварзӣ ба хотири истеҳсоли маҳсулоти содиротивазкунанда роҳандозӣ кардааст, дар соҳаи кишоварзӣ фаъолияти сармоягузорӣ суст аст, ки инро маълумоти дар ҷадвали 2.7 овардашуда тасдиқ мекунад.

Тавре аз ҷадвали 2.7 ба назар мерасад, дар солҳои охир ҳиссаи кишоварзӣ дар ҳаҷмҳои умумии нишондиҳандаҳои маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ ва ба қор даровардани воситаҳои асосӣ хеле кам аст, аз ҷумла дар солҳои: 2015 – 0,7% ва 0,8%; 2016 – 0,7% ва 0,6%; 2017 – 0,9% ва 1,3%; 2018 – 0,2 ва 1,1%; 2019 – 0,3% ва 0,2%; 2020 – 0,1 ва 0,2%; 2021 – 0,1 ва 0,2%; 2022 – 0,6% ва 0,4%. Бояд қайд кард, ки бузургии ин ду нишондиҳандаи тавсифдиҳандаи фаъолнокии сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ дар солҳои аввали давраи таҳлилӣ нисбатан баландтар буд, аз ҷумла дар соли 1991 - 18,2% ва 22,2%, 2000 - 8,2% ва 1,5%, 2005 - 4,1% ва 6,1% ва 2010 – 1,3% ва 1,9%.

Чадвали 2.7. – Сармоягузорӣ ва ба кор даровардани воситаҳои асосӣ дар соҳаҳои иқтисодиёт, млн. сомонӣ (бо нархҳои амалкунанда)

	1991	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ, ҳамагӣ аз ҷумла дар соҳаҳои:	2,2	108,6	682,5	4669,4	9749,9	11179,7	11371,6	13361,0	12517,8	11755,6	15124,9	16655,2	20699,8
саноат	0,6	38,6	130,2	1923,3	4482,0	5673,1	5991,6	7974,2	6119,7	5683,5	5649,5	5732,1	8382,1
кишоварзӣ	0,4	8,9	28,3	58,4	73,0	73,5	98,7	23,1	33,2	12,7	15,3	104,5	126,3
нақлиёт	0,1	29,7	145,1	646,3	1019,1	1507,3	1202,7	1152,1	1049,3	1084,9	1612,2	1971,3	2912,2
дигар соҳаҳо	1,1	31,4	378,9	2041,4	4175,8	3925,8	4078,6	4211,6	5315,6	4974,5	7847,9	8847,3	9279,2
Ба кор даровардани воситаҳои асосӣ, ҳамагӣ аз ҷумла дар соҳаҳои:	0,9	71,4	323,5	1405,9	4129,5	5406,6	6678,5	4859,3	7033,3	7266,8	5561,3	5803,4	6860,5
саноат	0,2	12,9	82,0	480,7	825,0	1212,5	1649,4	1410,1	1685,7	1278,9	599,0	729,9	513,5
кишоварзӣ	0,2	1,1	19,7	26,1	34,3	32,0	88,6	52,4	13,4	11,7	8,4	25,8	116,7
нақлиёт	0,07	37,6	6,6	16,3	244,6	460,1	1336,0	350,1	1134,7	1319,8	268,5	247,0	453,4
дигар соҳаҳо	0,404	19,8	215,2	882,8	3025,6	3702,0	3604,5	3046,7	4199,5	4656,4	4685,4	4800,7	5776,9

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [95, с. 287, 296]

Маблағгузории бонкҳо барои мучаҳҳазсозии истехсолот ва такмили техника, таҷҳизот ва технологияҳои кишоварзӣ, таъсиси фермаҳои нав барои соҳаи чорводорӣ, ташкили коргоҳҳо барои коркарди маҳсулоти аввалии кишоварзӣ, сохтмони гармхонаҳо, анборҳо, яхдонҳо ва дигар иншооти техникий инфрасохтори кишоварзӣ самаранокии иқтисодии фаъолияти корхонаҳои кишоварзиро хеле баланд мебардорад, арзиши аслии маҳсулоти кишоварзиро паст карда, ба афзоиши ҳаҷми истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва даромаднокии он мусоидат мекунад. Имрӯз қарздиҳӣ ба лоиҳаҳои сармоягузории дар доираи барномаҳои рушди соҳаи кишоварзӣ татбиқшаванда бояд ба яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти қарздиҳии бонкҳои тижоратӣ мубаддал гардад.

Таҳлил нишон дод, ки якчанд мушкилоти муҳим, ки ба самаранокии низоми қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ таъсири назаррас мерасонанд, қаблан дар адабиёти илмӣ ё амалияи қарздиҳӣ ба қадри кофӣ баррасӣ нашуда буданд. Ин мушкилот ҳам бо хусусиятҳои хоси корхонаҳои кишоварзӣ ва ҳам бо камбудҳои дар пойгоҳи ташкилию методологии муассисаҳои қарзӣ ва низоми давлатии танзими баҳши кишоварзӣ алоқаманд мебошанд.

Ба хотири ба низом даровардани ин мушкилот ва таҳияи роҳҳои ҳалли ҳадафноки онҳо, зарур мешуморем, ки онҳоро дар ҷадвали ҷамъбасти, ки монеаҳо ва воситаҳои асосиро барои ҳалли онҳо дар доираи тадбирҳои навсозии низоми қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ инъикос мекунад, пешниҳод кунем (ҷадвали 2.8).

Ҳамин тавр, бо вучуди таваҷҷуҳи зиёди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди соҳаи кишоварзӣ ва роҳандозӣ намудани тадбирҳои дастгирии фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ, маблағгузории қарзии бонкҳо бо истифода аз имконияти пешниҳод кардани қарзҳои имтиёзнок барои рушди истехсолоти кишоварзӣ мушкил аст.

Чадвали 2.8. – Таҳлили амиқи мушкилоти қарздиҳии корхонаҳои кишоварзӣ ва роҳҳои ҳалли онҳо

Мушкилот	Мухтавои мухтасари мушкилот	Роҳҳои ҳалли пешниҳодшаванда
1. Номукамал будани низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ	Ҳисоботи нопурра, мавҷуд набудани дастурамалҳо ва методикаҳои соҳавии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва оmodасозии ҳисоботи молиявӣ.	– баланд бардоштани касбияти кормандони муҳосибот; – таҳияи стандартҳои соҳавии баҳисобгирии муҳосибӣ; – рақамикунонии ботадричи баҳисобгирии муҳосибӣ.
2. Норасоии кормандони соҳибхтисоси кишоварзӣ	Норасоии мутахассисони соҳаи кишоварзӣ ва молия, хатоҳо дар низоми банақшагирӣ.	– омӯзиш ва бозомӯзии кормандон; – таъсиси хадамоти машваратӣ барои дастгирии мутахассисони соҳаи кишоварзӣ.
3. Сатҳи пасти маърифати молиявӣ	Хатоҳо ҳангоми интиҳоби қарз, банақшагирии сусти чараёнҳои пулӣ.	– барномаҳои омӯзишии кӯтоҳмуддат; – маводи иттилоотӣ ҳангоми пешниҳоди қарзҳо.
4. Тахассуси нокифояи бонкҳо дар самти қарзи кишоварзӣ	Сатҳи баланди талабот ба гарав, заифии экспертизаи қарзии кишоварзӣ.	– ҷалби мушовирони кишоварзӣ; – махсусгардониҳои шӯъбаҳои алоҳидаи бонкҳо доир ба қарзи кишоварзӣ.
5. Сатҳи пасти рақамикунонӣ	Дастрасии маҳдуд ба маълумот, шаффофияти пасти равандҳои қарздиҳӣ.	– субсидиякунонии технологияҳои рақамӣ; – ҷорӣ намудани платформаҳои онлайнии қарздиҳии кишоварзӣ.
6. Мушкилоти таъмини барқ	Ноустувории истеҳсолот ва нигоҳдорӣ дар мавсими гармо ва сармо.	– дастгирии манбаъҳои алтернативии энергия; – тарифҳои имтиёзнok барои хоҷагиҳои энергияталаб.
7. Камбудии дар низоми андозбандӣ	Афзоиши хароҷот, ҷолибияти пасти сармоягузорӣ.	– имтиёзҳои мавсимии андозӣ; – механизмҳои истеҳлоки бошиддат.
8. Набудани бонки махсуси қарзи кишоварзӣ	Набудани қарзи дарозмӯҳлати имтиёзнok.	Таъсиси бонки давлатии қарздиҳии кишоварзӣ.

Сарчашма: таҳияи муалиф

Ба андешаи мо, сабабҳо ва омилҳои асосии ба миён омадани чунин мушкилот инҳо мебошанд:

- фаъолияти молиявии ноустувори корхонаҳои кишоварзӣ азбोиси зараровар будани он, паст шудани ҳосилнокии растаниҳо, талаф ёфтани зироат ва ҳосили онҳо дар натиҷаи офатҳои табиӣ, душвориҳо дар раванди фурӯш ва ба бозор ҳавола додани маҳсулоти кишоварзӣ;

- набудани гавари басанда барои таъмини қарзи бонкӣ;

- сатҳи пасти дониш ва кордонии кормандон ва мутахассисони корхонаҳои кишоварзӣ барои татбиқи технологияҳои муосири истеҳсолоти кишоварзӣ ва таъмини маблағгузори босамари фаъолияти истеҳсоли ва тиҷорати онҳо;

- сатҳи беасос баланди меёри фоизҳои қарзи бонкӣ;

- дараҷаи баланди хавфҳои гуногун дар фаъолияти соҳибкории кишоварзӣ ва дигар омилҳо.

Бо дарназардошти таъсири омилҳои мазкур, имрӯз низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон қодир нест, ки худ мустақилона, бе дастгирии давлатӣ мушкилоти таъмини молиявии фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои кишоварзиро бартараф кунад. Барои ноил шудан ба фаъолияти даромадоваранда ва вазъи молиявии устувори корхонаҳои кишоварзӣ, инчунин таъмин кардан ва нигоҳ доштани вазъи молиявии мусоид, ба андешаи мо, дастгирии бештари давлатӣ ва танзими низоми қарздиҳии имтиёзнок ба соҳаи кишоварзӣ зарур аст. Барои дастгирии давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ ва таъмини он бо қарз, пеш аз ҳама давлат бояд ҳамкориро бо бонкҳои тиҷоратӣ ба роҳ монад.

Дар чунин шароит, гузариш аз амсилаи анъанавии пешниҳоди қарзи кишоварзӣ ба ташаккули низоми ҳамгирои идоракунии қарздиҳии имтиёзнок, ки ба принципҳои маблағгузори ба хавф нигаронидашуда, рақамикунонии равандҳои арзёбии вазъи молиявии қарзгирандагон ва васеъ кардани масъулияти институтсионалии иштирокчиёни муносибатҳои қарзӣ асос ёфтааст, зарур аст. Чунин равиш на танҳо хавфҳои қарзии бонкҳоро коҳиш медиҳад, балки дастрасии захираҳои имтиёзнокро барои корхонаҳои кишоварзӣ тавассути арзёбии дақиқтар ва воқеъбинонаи иқтисодии истеҳсолии онҳо афзоиш медиҳад.

Якум, пешниҳод карда мешавад, ки платформаи ягонаи рақамии қарздиҳии кишоварзӣ таҳия ва амалӣ карда шавад, ки бонкҳо, ниҳодҳои давлатӣ, ширкатҳои суғурта, сохторҳои лизинг ва корхонаҳои кишоварзиро муттаҳид мекунад. Ин платформа бояд ҷамъовариҳои автоматикунонидашудаи маълумотро дар бораи нишондиҳандаҳои молиявӣ ва истеҳсолии корхонаҳои кишоварзӣ, мониторинги замин бо истифода аз технологияҳои геопозиционӣ, пайгирии риояи шартҳои қарз ва арзёбии хавфҳоро бо истифода аз алгоритмҳои омӯзиши машинӣ таъмин намояд. Истифодаи чунин воситаҳо ба бонкҳо имкон медиҳад, ки намои қарзии воқеъбинонаи қарзгирандагонро таҳия кунанд ва давлат истифодаи мақсадноки маблағҳои имтиёзнокро самаранок назорат кунад.

Дуюм, барои коҳиш додани сатҳи умумии хавфҳо пешниҳод карда мешавад, ки Фонди кафолати давлатӣ барои қарздиҳии устувори кишоварзӣ таъсис дода шавад, ки ҳангоми маблағгузориҳои лоиҳаҳои афзалиятноки кишоварзӣ қисман хавфҳои қарзии бонкҳои тижоратиро мепӯшонад. Дар тафовут аз механизмҳои мавҷуда, фонди мазкур дар асоси низомии тафриқавии кафолат фаъолият хоҳад кард: сатҳи кафолати баландтар барои лоиҳаҳои инноватсионӣ, ба содирот нигаронидашуда ва аз ҷиҳати экологӣ муҳим ва сатҳи пасттар – барои барномаҳои стандартӣ истеҳсолӣ. Ин механизм бахши бонкиро барои афзоиши фаъолияти қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ бидуни афзоиши сарборӣ ба буҷети давлатӣ ангежа мебахшад.

Сеюм, гузариш ба амсилаҳои қарздиҳии имтиёзноки марбут ба татбиқи технологияҳои нав, ки шартҳои қарзро бо сатҳи навсозии технологияи корхонаи кишоварзии қарзгир ҳамбаста мекунад, зарур аст, маасалан, паст кардани меъёри фоизи қарз ва дароз кардани муҳлати қарз ҳангоми татбиқи низомии обёрии сарфакунандаи об бо илова кардани ғизо ва воситаҳои ҳифзи растаниҳо (аз ҷумла обёрии қатрагӣ), технологияҳои рақамии идоракунии ҳосилнокии зироатҳо ва низомҳои сертификатсияшудаи нигоҳдорӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ. Ин ба давлат имкон медиҳад, ки захираҳоро на танҳо барои нигоҳ доштани сатҳи кунунии истеҳсолот, балки барои ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ дар хоҷагиҳои кишоварзӣ низ равона кунад.

Чорум, унсури муҳими баланд бардоштани самаранокии қарздиҳии имтиёзнок рушди суғуртаи кишоварзӣ мебошад, ки бояд ҷузъи ҳатмии бастаи қарзҳо гардад. Ҷорӣ намудани ҳаққи суғуртаи субсидияшуда, истифодаи маҳсулоти суғуртаи индексатсияшуда (масалан, суғурта дар асоси индексҳои обу ҳаво) ва мониторинги рақамии ҳодисаҳои суғурташуда хавфҳои низомро ба таври назаррас коҳиш дода, тавачҷуҳи бонкҳоро ба маблағгузории кишоварзӣ афзоиш медиҳад.

Ҳамин тариқ, тақмили низоми қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ гузаришро аз тадбирҳои қисман ва пароканда ба амсилаи ҳамаҷонибаи институтсионалӣ, ки рақамикунонӣ, кафолатҳои давлатӣ, навсозии технологӣ ва низоми рушди суғуртаи кишоварзиро муттаҳид мекунад, дар назар дорад. Татбиқи механизмҳои пешниҳодшуда вазъи устувори молиявии корхонаҳои кишоварзиро таъмин мекунад, самаранокии захираҳои буҷетиро афзоиш медиҳад ва шароити мусоидро барои рушди дарозмуддати бахши кишоварзии мамлакат фароҳам меорад.

2.3. Истифодаи имконияти ҳамгирӣ бо низомҳои ҷаҳонии қарзӣ дар қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ

Дар давраҳои охир ҳамгироии иқтисодӣ дар арсаи байналмилалӣ ба унсури асосии муносибатҳои байни мамлакатҳо, ки дар сатҳҳои гуногуни рушд қарор доранд, табдил ёфтааст. Ҳамгирӣ боиси тадриҷан омезиш ёфтани иқтисодиёти миллӣ ва муносибатҳои иқтисодии байни давлатҳо гардида, истеҳсолотро дар сатҳи байналмилалӣ тавассути аз ҷониби ҳукуматҳои давлатҳои иштирокчӣ танзим шудани равандҳои тақсимои байниҳамдигарии меҳнат ва ҳамкориҳои истеҳсолии байналмилалӣ муттаҳид мекунад. Мақсади аслии таҳкими ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушди ҳамгирӣ дар ҳар як мамлакат баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва ташаккули сохтори муносиб дар иқтисоди миллӣ мебошад. Дар натиҷаи ҳамгирӣ низомҳои мукаммали иқтисодӣ бо доштани мақомоти миллӣ ва байнидавлатии идоракуни ташаккул меёбанд, ки

фарогири тамоми соҳаҳои истеҳсолот ва инфрасохтори он мебошанд. Мо метавонем гӯем, ки кумакҳо ва дастгириҳои молиявӣ, ки аз ҷониби ташкилотҳои молиявӣ байналмилалӣ барои дастгирии субъектҳои иқтисодӣ дар мамлакатҳои рӯ ба рушд пешниҳод мешавад, дар баробари рушди ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ, нақши муҳим ва махсуси муносибатҳои молиявӣ ва қарзиро таъкид мекунанд. Барномаҳои маблағгузорию грантӣ ва қарзӣ, ки аз ҷониби ин ташкилотҳо барои рушди соҳаҳои гуногуни истеҳсолот ба мамлакатҳои рушдбанда сафарбар карда мешаванд, асоси муносибатҳои молиявӣ қарзиро дар доираи ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ ташкил медиҳанд.

Натиҷаи ҳамгироии байналмилалӣ дар асоси таҳкими ҳамкорӣ миёни давлатҳо дар сатҳҳои гуногун ва соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт ба назар мерасад. Дар ин ҷода, бахши кишоварзӣ, ки барои иқтисодиёти аксарияти мамлакатҳо аҳамияти калидӣ дорад, беш аз пеш дар ҷараёни ҳамгироии иқтисодии ҷаҳонӣ ҳиссаи бештаре мегузорад. Ҳамзамон ташаккули механизми самарабахши қарздиҳии имтиёзнок барои бахши кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки имрӯз дар он сарбории гарони қарзӣ, норасоии воситаҳои асосӣ ва гардон барои корхонаҳои кишоварзӣ зоҳир мешавад, хеле муҳим мебошад. Дохил шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони умумиҷаҳонии савдо (СУС) дар соли 2012 корхонаҳои соҳаи кишоварзии мамлакатро ба шароити рақобати шадидтар овард, зеро ин ташкилот барои ҳар як узви худ иҷрои меъёрҳо ва риояи қоидаҳои махсусро дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ талаб мекунад. Узвият дар СУС барои корхонаҳои кишоварзӣ имконияти иловагии истифода аз хизматрасониҳои молиявӣ ташкилотҳои қарзӣ ва молиявӣ мамлакатҳои дигари аъзои ин созмонро фароҳам меорад. Бинобар ин, вобаста ба талаботи СУС дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бозбинии тадбирҳо ҷиҳати дастгирии молиявӣ давлатии корхонаҳои кишоварзӣ амалӣ шудааст. Албатта, ҳамаи ин ба зарурати омӯзиши таҷрибаи байналмилалӣ низомҳои қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ ва арзёбии имконияти қарзбурди ҷиҳатҳои мақбули он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ташаккули заминаҳои ҳамгирӣ бо низомҳои ҷаҳонии қарзӣ дар

карздиҳии имтиёзноки корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ боис мешавад. Дар ин маврид бояд стратегияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба рушди соҳаи кишоварзӣ бо дарназардошти ҷиҳатҳои барои низоми дар мамлакат амалкунандаи карздиҳии кишоварзӣ мақбули таҷрибаи ҷаҳонии ташкили муносибатҳои давлат бо соҳаи кишоварзӣ, дастрасии хоҷагиҳои кишоварзӣ ба захираҳои молиявӣ қарзӣ бозбинӣ карда шавад.

Вазъи имрӯзаи рушди соҳаи кишоварзӣ дар шароити тағйирёбандаи муҳити рақобат ва нотаъволии молиявии корхонаҳои кишоварзӣ талаб мекунад, ки барои ба эътидол овардани нишондиҳандаҳои молиявии тавсифдиҳандаи бахши кишоварзӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ ва рушди устувори соҳаҳои кишоварзӣ ва коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ ҷустуҷӯ ва корбурди равишҳо, усулҳо ва шаклҳои нави идоракунии истеҳсолоти кишоварзӣ ба роҳ монда шавад. Дар рафти ислоҳоти кишоварзӣ ва таҳкими муносибатҳои бозорӣ барои корхонаҳои кишоварзӣ фароҳам овардани шароите зарур аст, ки раванди беист ва устувори тақрористеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро тавассути истифодаи олооти молиявии муносиб ва дастрас таъмин кунад. Бинобар ин, имрӯз масъалаи илмӣ ҷустуҷӯ ва дарёфти шаклҳои самарабахши дастгирии молиявии бахши кишоварзӣ иқтисодиёт таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ ва арзёбии имконияти онро барои истифода дар соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон талаб мекунад.

Истеҳсолоти кишоварзӣ ба мисли тамоми дигар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ ва ҳам низоми ҷаҳонии кишоварзӣ озуқаворӣ ҳарчӣ бештар ба тамоюлоти ҷаҳонишавӣ дучор мешавад, ки ин шароити рақобатро дар фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ аз ҳисоби ворид шудани маҳсулоти истеҳсоли хориҷӣ ба бозори дохилӣ мураккаб мекунад. Ҳамчунин ҳолатҳои зуд-зуд рухдиҳандаи бӯҳронҳои молиявӣ ба равандҳои иқтисодӣ дар соҳаи кишоварзӣ таъсир мерасонанд ва вобастагии соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз тамоюлот ва равандҳои ҷаҳонишавӣ боз ҳам бештар мекунанд. Бинобар ин, дар шароити муносири иқтисодӣ барои мамлакат мушкилоти таъмини амнияти кишоварзӣ дар мадди аввали сиёсати иқтисодӣ меистад. Дар асоси омилҳои

иқлимию табиӣ ва зиёдшавии нархҳои ашёи хом ва маҳсулоти асосии озуқа, масъалаи амнияти озуқаворӣ ба таври назаррас мураккабтар ва ҷиддитар мегардад.

Мусаллам аст, ки дар бештари мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта унсури муҳими сиёсати кишоварзӣ ин дастгирии давлатии ҳавасмандкунандаи истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ буда, ба онҳо пешниҳод кардани ҳар гуна кумақҳои молиявӣ, мусоидати молиявӣ ва имтиёзҳои андозию қарзиро дар бар мегирад. Шаклҳои асосии пешниҳоди имтиёзҳо ба кишоварзон пардохтҳои ҷубронӣ, ҷуброни талафот аз офатҳои табиӣ, танзими нархии бозори маҳсулоти кишоварзӣ, сиёсати гумрукӣ, ҷудо кардани маблағҳо барои рушди инфрасохтори соҳаи кишоварзӣ, лизинги воситаҳои асосии кишоварзӣ (агролизинг), қарзи имтиёзнок мебошанд. Корбурди шаклҳои мазкури дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо бо зиёд намудани ҳаҷми маблағҳои буҷетии ба соҳаи кишоварзӣ сафарбаршаванда ҳам бо бузургии мутлақ ва ҳам нисбат ба ММД имконпазир аст.

Дар баъзе мамлакатҳо маблағгузориҳои давлатии ба соҳаи кишоварзӣ равонагардида нисбат ба арзиши бозории маҳсулоти кишоварзии аз ҷониби хоҷагиҳои кишоварзӣ истеҳсолшуда ба андозаи 1,5-2 маротиба зиёд мебошад. Аз ҷумла, тадбирҳои дар доираи сиёсати аграрӣ роҳандозишуда доир ба дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ ва соҳаҳои саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо, ИМА ва Канада ба баланд шудани ҳаҷмҳои истеҳсолоти кишоварзӣ овард, ки аз ҳамин ҳисоб онҳо имрӯз содиркунандагони асосии маҳсулоти озуқа дар ҷаҳон мебошанд.

Иттиҳоди Иврупо сохтори ҳамгироие мебошад, ки дар он зиёда аз 60 сол боз сиёсати кишоварзии ягона ва хеле самарабахш роҳандозӣ мешавад. Дар давраи амали ин сиёсат (аз соли 1962 то ба ин ҷониб) сатҳи амнияти озуқавории мамлакатҳои аъзои иттиҳод хеле баланд гардидааст, зеро аз оғози равандҳои ҳамгирӣ дар Аврупо бахши кишоварзии иқтисодиёти умумӣ самти муҳимтарини афзалияти иқтисодӣ мебошад, ки дар мақоми аввалии дастгирии молиявии давлатӣ қарор дорад.

Сиёсати кишоварзии Иттиҳоди Аврупо якчанд ислохотро аз саргузарондааст. Ҳадафи асосии он дар давраҳои аввал зиёд кардани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ буд. Ба хотири ҳавасмандгардонии кишоварзон ба истеҳсоли маҳсулоти бештар, давлат ба онҳо кумакҳои молиявии содиротӣ дод, ки дар навбати худ онҳо бо роҳи маҳдуд кардани воридот ва муқаррар кардани нархҳои баланд барои хариди давлатӣ нархи маҳсулоти асосии кишоварзиро кафолат меоданд. Минбаъд бо расидан ба ҳадафи худ (таъмини дараҷаи баланди амнияти озуқаворӣ) мубрамии чунин сиёсат коҳиш ёфт ва ҳатто боиси истеҳсоли аз ҳад зиёди маҳсулоти кишоварзӣ, махсусан ғалла ва шир гардид. Дар натиҷа ҳадафҳои нав – «баланд бардоштани рақобат, ҳифзи муҳити зист, рушди деҳот ба миён омаданд ва мушкилоти амнияти озуқаворӣ дар пасманзар қарор гирифтанд» [52, с. 3].

Дар мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо кумакҳои молиявӣ ба соҳаи кишоварзӣ дар ҳаҷми умумии тамоми кумакҳои молиявии ба соҳаҳои иқтисодиёт сафарбаршуда ба ҳисоби миёна 49%-ро ташкил медиҳанд. Ин ҳисса дар Норвегия – 77%, Финляндия – 71% ва дар Шветсия – 59% мебошад [53, с. 19]. Дар давраи солҳои 2021-2027 буҷети Иттиҳоди Аврупо 1,21 трл. евроро ташкил медиҳад, ки ҳиссаи кумакҳои молиявӣ ба соҳаи кишоварзӣ дар он 400 млрд. евро (33%) мебошад [144]. Дар давраи солҳои 2023-2027 дар доираи сиёсати кишоварзии Иттиҳоди Аврупо 264 млрд. евро барои рушди соҳаи кишоварзӣ ҷудо карда мешавад. Ин маблағҳо асосан ба ду намуди фаъолият сафарбар карда мешаванд: барои дастгирии даромадҳо, пардохтҳои бевосита ба кишоварзон -189,2 млрд. евро; барои рушди ноҳияҳои қафомондаи деҳот, ба хотири ҳалли мушкилоти камбизоатӣ – 66 млрд. евро. Дар ин маврид, пардохтҳои бевосита ба кишоварзон бо миқдори ҳосили ҷамъоваринамудаи хоҷагиҳои кишоварзӣ алоқаманд нест, онҳо вобаста аз ҳаҷми гектарҳои заминҳои истифодашаванда, инчунин риояи қоидаҳои гуногуншаклии биологӣ, солимии чорво тақсим карда мешаванд.

Хусусияти гирдгардиши воситаҳои асосӣ ва гардон дар корхонаҳои кишоварзӣ, ки бо хусусияти баръалои мавсимияти истеҳсолот алоқаманд аст ва дар ҷой доштани фосилаҳои тӯлонии гардиши пардохтҳо, нобаробарии

истифодаи қувваи меҳнат ва техника, ҳамзамон гирифтани якчанд намудҳои маҳсулот, воридшавии маблағи фурӯши маҳсулот дар давоми муддати кӯтоҳи вақт зоҳир мешавад, аҳамияти калони қарзи бонкӣ ва дигар манбаъҳои қарзиро дар таъмини шароити мусоид барои такрористеҳсоли маҳсулот дар соҳаи кишоварзӣ тасдиқ мекунад.

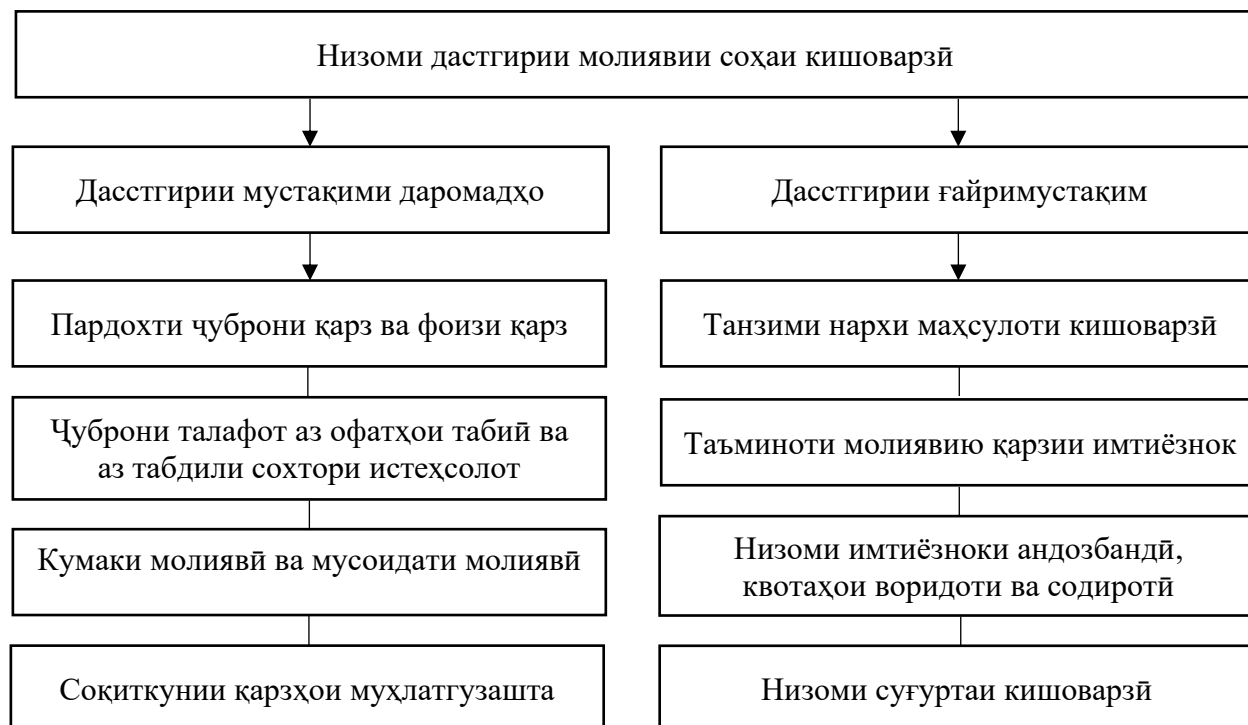
Таҳлили интишороти илмӣ ва оморӣ инъикоскунандаи рушди соҳаи кишоварзӣ дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта нишон медиҳад, ки иштироки давлат дар танзими бозорҳои озуқаворӣ дар даҳсолаҳои охир ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Дар ин мамлакатҳо кишоварзӣ ҳамчун як бахши махсусан осебпазир баррасӣ мешавад, ки фаъолияти он дар шароити номуайянии бозор танҳо бо механизмҳои бозорӣ таъмин карда намешавад. Дар натиҷа, қисми назарраси захираҳои молиявӣ, ки аз ҷониби давлат барои дастгирии кишоварзӣ чудо карда мешаванд, вазифаи ҷубронкунандаро иҷро намуда, ба истеҳсолкунанда талафоти аз тағйирёбии нархҳо, шароити номусоиди обу ҳаво ва дигар омилҳои хавф ба вучуд омадаро ҷуброн мекунад.

Дар якчанд мамлакатҳо, сатҳи дастгирии давлатӣ хеле баланд аст: субсидияҳо ва пардохтҳои ҷубронӣ метавонанд то ду се ҳиссаи хароҷоти истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро пӯшонанд. Чораҳои дастгирии махсусан васеъмиқёс дар мамлакатҳое, ки шароити табиӣю иқлимӣ маҳдуд барои рушди кишоварзӣ доранд, ба монанди Норвегия, Ҷопон ва Ҷумҳурии Корея, хос мебошанд.

Сатҳи баланди фарогирии қарз барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ низ мушоҳида мешавад. Дар иқтисодиёти Британияи Кабир, Олмон, Фаронса, Италия, Белгия ва кишварҳои Скандинавия сатҳи қарзҳо дар сохтори сармояи корхонаҳои кишоварзӣ аз сатҳи миёнаи ҷаҳонӣ ба таври назаррас баландтар аст. Ин аз мавҷудияти низоми рушдёфтаи ниҳодҳои молиявӣ кишоварзӣ, пойгоҳи мусоиди танзим ва иштироки фаъоли давлат дар таҳияи механизмҳои қарздиҳии дарозмуҳлат ва имтиёзнок ба бахши кишоварзӣ вобаста аст. Маблағҳои қарзӣ барои соҳаи кишоварзӣ дар ин мамлакатҳо асосан аз ҳисоби ташкилотҳои қарзии давлатӣ ва

кооперативӣ пешниҳод карда мешаванд ва танҳо дар баъзе мамлакатҳо дар қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ банкҳои хусусии тижоратӣ нуфузи бештар доранд. Дар ин маврид ҳаҷми дастгирии давлатӣ бевосита аз сатҳи даромаднокии иқтисодиёти ҳар як мамлакат вобаста мебошад. Масалан, андозаи дастгирии давлатӣ дар ММД дар ИМА – наздики 1%, дар мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо – 1,3%, дар Япония – 1,4%-ро ташкил медиҳад [62, с. 29]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 ба соҳаи кишоварзӣ аз ҷониби давлат 1 млрд. 62 млн. сомонӣ маблағҳои буҷетӣ сафарбар карда шудааст, ки ин 1,4%-и ММД-ро ташкил медиҳад.

Манфиатнокии баррасии таҷрибаи мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, ИМА, Канада ва Осиёи Шарқӣ бо мавҷуд будани низомҳои пайдоршуда ва мукаммали танзим, ҳавасмандгардонӣ ва дастгирии давлатии таъминоти молиявӣ қарзии соҳаи кишоварзӣ алоқаманд аст. Дар ин мамлакатҳо ба таври умумӣ низомии дастгирии молиявии давлатии соҳаи кишоварзӣ тадбирҳои дастгирии мустақим ва ғайримустақимро дар бар мегирад (расми 2.3).

Расми 2.3. – Таркиби низомии давлатии дастгирии молиявии кишоварзӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёт [20; 53; 62; 77; 138]

Афзоиши қарздиҳии кишоварзӣ дар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ барои чамъоварии бошиддати сармояи кишоварзӣ ва дар асос роҳандозӣ намудани ислоҳоти саноатии истеҳсолоти кишоварзӣ заминаҳои муносиб фароҳам овард. Асоси чунин афзоиш пеш аз ҳама меъёрҳои пасти ғоизи қарз нисбат ба сатҳи даромаднокии истеҳсолоти кишоварзӣ буданд. Корбурди меъёрҳои пасти ғоизи қарз «дар бисёр ҳолатҳо бо роҳи танзими давлатии қарздиҳии бахши кишоварзӣ ё иштироки бевоситаи давлат дар ташкили қарздиҳии кишоварзӣ таъмин гардидааст» [44, с. 38].

Омӯзиш нишон дод, ки маблағҳои қарзи кишоварзӣ дар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ аз ҷумла мамлакатҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо, асосан аз ҷониби давлат ва ташкилотҳои қарзии дар асосҳои кооперативӣ таъсисёфта пешниҳод карда мешаванд. Омори бонкии Иттиҳоди Аврупо нишон медиҳад, ки ҳиссаи бонкҳои кооперативӣ дар қарздиҳии кишоварзӣ масалан, дар Фаронса 75%, дар Олмон 44% ва дар ИМА 26%-ро ташкил медиҳад [143]. Бонкҳои кооперативӣ тамоми намудҳои қарзи кӯтоҳмуҳлат ва дарозмуҳлатро ба муштариёни худ пешниҳод мекунанд.

Кооператсияи қарзии кишоварзӣ яке аз шаклҳои нисбатан маъмули кооператсия буда, таърихи зиёда аз 150 сола дорад. Тибқи таҳқиқот, кооперативҳои қарзии кишоварзӣ аксари мушкilotи молиявии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла хоҷагиҳои кишоварзии хурд, миёна ва бузургро бомуваффақ ҳал намуда, ба рушди кооператсияи истеҳсоли дар маҳалҳои деҳоти аксари мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта мусоидат кардаанд. Арзишноки ва самаранокии низоми қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ дар мавриди ташкили кооперативи қарзӣ асосан аз ҳисоби ду омил таъмин мегардад: ягонагии муносибатҳои моликияти кооперативӣ аз поён то боло ва ягонагии низоми робитаҳои вазифавӣ. Солҳои охир дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ на он қадар рушдёфта ва мамлакатҳои рӯ ба рушд масъалаи омӯзиши таҷрибаи кори ин шакли ташкилотҳои қарзӣ мубрам гардидааст. Аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ метавон ғайрияти кооперативҳои қарзии кишоварзиро ба роҳ монд.

Хусусияти муҳими сиёсати кишоварзӣ дар мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо маҳдудиятҳои нисбати ҳукуки моликият ба заминҳои кишоварзӣ барои иштирокчиёни алоҳидаи бозор мебошад. Ташкилотҳои молиявӣ аз имконияти харидан ё фурӯштани қитъаҳои заминҳои таъиноти кишоварзӣ дошта маҳрум мебошанд. Ба ин васила давлат ба камшавии хавфи истифодаи ғайриҳадафмандонаи заминҳои кишоварзӣ ғайрифаъолони дахлат мекунад. Чунин тадбирҳо метавонанд воридшавии сармояро ба соҳаи кишоварзӣ ҳавасманд намуда, бозори сармоягузорию ғайрифаъол гардонанд.

Иттиҳоди Аврупо низоми дузинавии кумаки молиявии кишоварзиро ба кор мебарад. Як ҳиссаи маблағҳо барои дастгирии хоҷагиҳои кишоварзӣ дар доираи сиёсати умумии хоҷагидорӣ Иттиҳоди Аврупо, яъне аз ҳисоби буҷети иттиҳод ҷудо карда мешавад. Ғайр аз ин, дастгирии бахши кишоварзӣ моддаи асосии хароҷоти буҷети иттиҳод маҳсуб меёбад. Ҳамасола ба мамлакатҳои аъзои иттиҳод қариб 60 млрд. евро ҳамчун кумаки молиявии кишоварзӣ тақсим карда мешавад. Аз ин ҳисоб, масалан Олмон ҳамасола 6 млн. евро мегирад. Маблағгузориҳои хоҷагиҳои кишоварзӣ дар Иттиҳоди Аврупо асосан аз ду манбаъ ба ҷо оварда мешавад: Фонди аврупоии қарзҳои кишоварзӣ – пардохтҳои бевосита ба кишоварзон ва Фонди аврупоии кишоварзии рушди ноҳияҳои деҳот. Илова бар ин, як ҳиссаи маблағҳо барои дастгирии хоҷагиҳои кишоварзӣ аз буҷетҳои мамлакатҳои алоҳидаи аъзои иттиҳод ҷудо карда мешавад.

Ҳиссаи бонкҳои тижоратӣ низ дар қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ дар мамлакатҳои хориҷӣ назаррас аст. Масалан, ин ҳисса дар ИМА зиёда аз 30%, дар Олмон то 8% ва дар Фаронса каме бештар аз 2%-ро ташкил медиҳад. Бонкҳои тижоратӣ низ тамоми партави амалиёти қарздиҳиро барои корхонаҳои кишоварзӣ пешниҳод менамоянд. Бо вучуди он ки бонкҳои тижоратӣ қарзро нисбат ба кооперативҳои қарзии кишоварзӣ бо меъёри фоизи баландтар пешниҳод меkunанд, онҳо дар таъмини корхонаҳои кишоварзӣ бо қарзҳои кӯтоҳмуҳлат ва миёнамуҳлат саҳми муҳим доранд. Барои соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи фаъолияти Бонки давлатии кишоварзии Олмон мароқи калон дошта метавонад, зеро таъсис ва кори он ба шароити имрӯз қарордоштаи

ҳам низоми қарзӣ ва ҳам истеҳсолоти кишоварзии мамлакати мо монанд мебошад.

Таҳқиқи адабиёт нишон медиҳад, ки барномаҳои махсуси қарзии Бонки давлатии кишоварзӣ дар давоми чандин солҳо барои низоми қарзи кишоварзии Олмон ҳамчун намуна эътироф мешуданд [7; 36]. Агар бонкҳои кишоварзӣ хоҳанд, ки қарзхоро ба соҳаи кишоварзӣ аз ҳисоби маблағҳои худ бозтамвил кунанд, меъёрҳои фоизии барномаҳои махсуси қарздиҳии кишоварзӣ ҳангоми бастанӣ шартномаҳои қарзӣ байни хоҷагиҳои кишоварзӣ ва бонки бозътимод ҳамчун дастур в ароҳнамои муҳим хизмат карда метавонанд. Бо вучуди ин, ҳиссаи зиёди қарзҳо (44,1%) ба соҳаи кишоварзии Олмон аз ҷониби бонкҳои кооперативӣ дода мешавад ва фоиизи солонаи қарз дар доираи 6,8-7,3% нисбатан устувор нигоҳ дошта мешавад [11, с. 108]. Амалиёти қарздиҳии дарозмуҳлати Бонки давлатии кишоварзии Олмон бештар аз робитаи зич бо низоми дастгирии давлатии сармоягузорӣ барои соҳаи кишоварзӣ ва маҳаллҳои деҳот муайян мегардад. Шумораи зиёди барномаҳои кишоварзӣ бо супориши Вазорати федералии озуқаворӣ, соҳаи кишоварзӣ ва хоҷагии ҷангал таҳия ва иҷро шудааст.

Хусусияти сиёсати дастгирии давлатии баҳши кишоварзӣ дар Олмон нигарониши он ба бартараф кардани нобаробарии байни ноҳияҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ суст ва қавӣ мебошад. Ба ноҳияҳои дорои иқтисодиёти суст ба хоҳири баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии маҳаллӣ дар доираи барномаҳои афзалиятноки давлатӣ маблағгузориҳои имтиёзнок сафарбар карда мешаванд. Ҳамчун намунаи татбиқи чунин сиёсат қайд мекунем, ки дар ноҳияҳои ҷануби мамлакат кишоварзон барои 1 гектар замини худ 260 евро, дар шимол – 650 евро мегиранд, ки чунин тафовут ба ҳосилнокии заминҳо вобаста аст. Дар қисми ғарбии мамлакат 90%-и ҳаҷми дастгирии молиявӣ бевосита ба худи кишоварзон дода мешавад ва 10%-и он барои рушди инфрасохтори маҳаллҳои деҳот сафарбар мешавад. Ин таносуб дар шарқи мамлакат баръакс аст, - 90% барои рушди инфрасохтори деҳот, 10% - бевосита ба кишоварзон дода мешавад [71].

Дар Британияи кабир шакли қарздиҳии кишоварзӣ бо истифодаи қарзи ипотекаӣ тавассути ба гарав гузоштани замин маъмул аст. Корпоратсияи ипотекаи

кишоварзӣ, ки ҳанӯз аз соли 1928 фаъолият мекунад, аз давлат барои қарздиҳӣ ба хоҷагиҳои кишоварзӣ кумаки молиявӣ дар намуди фоизи паст мегирад. Муҳлати қарз аз 5 то 40 сол мебошад, андозаи имконии баландтарини гарав аз се як ҳиссаи амвол мебошад [138, с. 342].

Дар Финляндия дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ тавассути Фонди кишоварзӣ, ки аз ҳисоби ҳиссачудокуниҳои давлатии фоизҳо барои қарзҳо ва андозҳои замин ташаккул меёбад, ба ҷо оварда мешавад. Фонди мазкур ба хоҷагиҳои кишоварзӣ қарзҳоро барои сохтмони бино ва иншоот, харидани таҷҳизот ва техникаи кишоварзӣ, коркард ва ободонии замин, бунёди рама ва подаи маҳсулдеҳ бо меъёри фоизи солонаи 4-7% вобаста аз минтақаҳо пешниҳод мекунад.

Дар Фаронса то соли 1990 Бонки кишоварзии Фаронса ҳамчун ягона бонки тижоратии мамлакат доир ба қарздиҳии кишоварзӣ фаъолият карда, то 90%-и ҳаҷми қарзи кишоварзиро таъмин менамуд. Акнун қарздиҳӣ ба хоҷагиҳои кишоварзӣ асосан аз ҷониби бонкҳои кооперативӣ сурат мегирад. Рақобат дар байни бонкҳои кооперативӣ ҷиҳати хизматрасонии беҳтарин ба кишоварзон аз ҷониби давлат ҳавасманд карда мешавад ва бо ин ба ҷой доштани инҳисор роҳ дода намешавад. Танҳо он бонке барои хизматрасонии қарзӣ ба соҳаи кишоварзӣ аз мақомоти давлатӣ иҷозатнома гирифта метавонад, ки ба хоҷагиҳои кишоварзӣ қарзро бо меъёри фоизи пасттарини имтиёзнок пешниҳод мекунад. Дар Фаронса зиёда аз 70% ҳаҷми умумии қарзҳои имтиёзнок ба мучаҳҳазсозӣ ва навкунии хоҷагиҳои кишоварзӣ сафарбар карда мешавад. Дар ин маврид, давлат шароити пешниҳод кардани қарзи имтиёзнокро мутобиқи талаботи ҷорӣ сиёсати иқтисодии дар мамлакат роҳандозишуда тағйир медиҳад. Низомии махсуси имтиёзноки қарздиҳӣ барои хоҷагиҳои кишоварзии навтаъсис ва хоҷагиҳое, ки навовариҳоро дар соҳаи кишоварзӣ ҷорӣ мекунанд, амалӣ карда мешавад.

Хусусияти асосии низомии идоракунии соҳаи кишоварзӣ дар Фаронса ин аст, ки мақоми назаррас дар он ба ташкилотҳои гуногуни касбии кишоварзӣ тааллуқ дорад. Ду иттиҳодия дар ташаккули сиёсати кишоварзӣ дар мамлакат нуфузи бештар доранд – низомии палатаҳои кишоварзӣ ва шабакаи иттифокҳои

касаба. Онҳо анъанаҳои маҳаллии кишоварзиро рамзгузорӣ ва меъёрҳои фурӯши маҳсулоти кишоварзиро паҳн мекунанд. Бучети палатаҳои кишоварзӣ аз ҳисоби кумакҳои молиявӣ, қарзҳо, андозҳо аз соҳибони замин ташаккул меёбад.

Дар ИМА ҳаҷми хароҷоти бучети давлатӣ ба соҳаи кишоварзӣ аз вазъи иқтисодӣ вобаста аст. Дар давраҳои бухронӣ сатҳи кумаки молиявӣ ба соҳа хеле зиёд шуда, дар давраҳои муътадили иқтисодӣ ба таври назаррас кам мешавад. Сарчашмаи асосии маблағгузори соҳаи кишоварзӣ бучети федералӣ - моддаи «Кишоварзӣ»-и он мебошад. Аммо ба хоҷагиҳои кишоварзӣ аз рӯи дигар моддаҳои бучет - «Муҳити зист», «Қарзи тичоратӣ ва оилавӣ» ва ғайра низ маблағҳои калон ҷудо карда мешаванд. Андозаҳои тамоми кумакҳои молиявии кишоварзӣ вобаста аз нархҳои бозорӣ муайян карда мешаванд. Пардохтҳои бевосита ро танҳо хоҷагӣҳои гирифта метавонанд, ки ба истеҳсоли гурӯҳи маҳсулоти кишоварзии муҳофизатшаванда – гандум, ҷуворимакка, ҷав, пахта, биринҷ, соя, зироатҳои рағанӣ машғул мебошанд. Агар нархҳои бозорӣ аз нархҳои ҳадафӣ паст бошанд, даромадҳои кишоварзон тавассути пардохтҳои зиддидавравӣ ба эътидол оварда мешаванд. Ин пардохтҳо бо дарназардошти андозаҳои масоҳати замини кишт анҷом дода мешаванд ва бо сатҳи ҷорӣ истеҳсолот алоқаманд нестанд. Меъёри пардохтҳои мазкур аз вазъи бозор вобаста аст.

Дар ИМА ба содироти маҳсулоти кишоварзӣ аҳамияти зиёд дода мешавад. Вазорати кишоварзӣ хоҷагиҳои кишоварзиро барои фурӯши маҳсулоти истеҳсолнамудаашон кумак мекунад, кооперативҳои фурӯши маҳсулоти кишоварзиро дастгирӣ мекунад, рақобатпазиро дар бозори маҳсулоти кишоварзӣ кафолат медиҳад, ба онҳо дар бораи стандартҳо ва нархҳо маълумоти мукамалро дастрас мекунад. Илова бар ин, дар ИМА таҷрибаи ба корхонаҳои содиркунандаи маҳсулоти кишоварзӣ пардохт кардани фарқияти байни нархҳо дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ амалӣ мешавад. Унсурҳои муҳими дар ИМА истифодашавандаи механизми танзим ва ҳавасмандгардонии давлатии соҳаи кишоварзӣ сиёсати андозбандӣ мебошад.

Яке аз чихатҳои барои Ҷумҳурии Тоҷикистон мақбули дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ дар ИМА ин барномаи қарздиҳии имтиёзнок барои рушди иншооти нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ (анборҳо, яхдонҳо, маҳсулотхушкунакҳо) мебошад, ки дар доираи он қарзҳо бо меъёри фоизи паст пешниҳод карда мешаванд, то хоҷагиҳои кишоварзӣ тавонанд, ки иншооти нигоҳдории маҳсулотро созанд ё мучахҳаз кунанд. Дар доираи маблағгузории барнома харидани иншоот ва таҷҳизоти истифодашуда низ иҷозат дода мешавад, ки ин барои хоҷагиҳои кишоварзии наватъсис хеле муҳим аст. Аз лаҳзаи таъсиси барнома дар соли 2000 то ин ҷониб зиёда аз 33 ҳазор қарзҳо ҷудо карда шудаанд, ки ҳаҷми нигоҳдории маҳсулоти кишоварзиро ба 32,7 млн. метри мукааб таъмин кардааст. Муҳлати қарз аз 3 сол то 12 сол буда, маблағи баландтарини қарз барои анборҳо – 500 ҳазор доллар ва барои нигоҳдорӣ ва корҳои боркунию холикунӣ – 100 ҳазор доллар аст. Меъёрҳои фоиз ба ҳолати моҳи январи соли 2023 чунин буданд: - 4,125% барои муҳлати 3 сол; - 3,750% барои муҳлати 5 сол ва 7 сол; - 3,625% барои муҳлати 10 сол ва 12 сол.

Дар Япония ниҳоди молиявии асосӣ, ки соҳаи кишоварзиро бо қарз таъмин мекунад, Бонки марказии кооперативӣ мебошад. Азбаски ҳадафи фаъолияти қарздиҳии кооперативӣ маблағгузории ҳамдигарии аъзои кооператив мебошад, қарзҳои кооперативӣ асосан ба муҳлати кӯтоҳ дода мешаванд. Қарздиҳии дарозмуҳлати хоҷагиҳои кишоварзӣ асосан дар доираи барномаҳои маблағгузории дарозмуҳлат аз ҷониби давлат тавассути корпоратсияи давлатии маблағгузории соҳаҳои кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва моҳипарварӣ роҳандозӣ карда мешавад.

Дар Чин маблағҳо барои сармоягузории соҳаи кишоварзӣ аз чор манбаъ ворид мешаванд: аз буҷети давлатӣ, дар шакли қарз тавассути бонкҳои давлатӣ, дар шакли маблағҳои ташкилотҳои коллективии хоҷагидории кишоварзӣ ва аз хоҷагиҳои деҳқонӣ. Субъектҳои асосии сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ хоҷагиҳои коллективӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (оилавӣ) ба ҳисоб мераванд. Дар ин маврид зиёда аз нисфи тамоми маблағгузориҳо ба хоҷагиҳои деҳқонӣ рост меояд.

Мувофиқи ҳисобкуниҳои иқтисодчиёни чинӣ барои таъмини афзоиши истеҳсолоти кишоварзӣ дар сатҳи 4% солона зарур аст, ки ҳиссаи сармоягузориҳо ба сохтмони асосии деҳот на кам аз 10%-и маблағгузориҳои асосии буҷетӣ ва 25%-и хароҷоти буҷетҳои маҳаллиро ташкил диҳад [63, с. 91]. Бинобар ин, диққати муҳим ба азнавтақсимкунии даромади миллӣ равона карда мешавад. Вазифаи асосии сиёсати кишоварзӣ ва сармоягузорӣ – ҳавасманд кардани кишоварзон, мақомоти идоракунии ҳокимияти маҳаллӣ барои афзоиши сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ мебошад. Давлат, дар навбати худ сармоягузориҳоро ба соҳаҳои саноат, ки хизматрасонии соҳаи кишоварзиро анҷом медиҳанд, зиёд мекунад. Ҳамин тариқ, ба назар мерасад, ки вазифаи давлат мебошад, ки манфиати тамоми аҳолиро дар назар дошта, механизми идоракуниро дар соҳаҳои муҳим ва стратегӣ, ки дар баробари таъмини амнияти озуқаворӣ, рушди устувори иқтисодӣ ва болоравии соҳаҳои асосӣ, махсусан кишоварзӣ, кумак мерасонад, ба зиммаи худ гирад. Ин ҳамчунин кумак мекунад, ки иқтисодиёт дар маҷмӯъ дар роҳи муътадил ва устувор ба пеш ҳаракат кунад.

Дар Чин усули нисбатан маъмули танзими давлатии соҳаи кишоварзӣ ин тасҳеҳи сиёсатҳои молиявӣ буҷетӣ, молиявӣ қарзӣ, нархгузорӣ, андозбандӣ ва савдои хориҷӣ мебошад. Аз оғози ворид шудани мамлакат ба СУС (соли 2001) ҳукумати мамлакат ҳамасола ҳаҷми маблағҳои молиявии барои рушди соҳаи кишоварзӣ ва афзоиши даромади аҳолии деҳот чудошавандаро зиёд мекунад. Дар солҳои охир ҳиссаи назарраси маблағҳои ба рушди соҳаи кишоварзӣ сафарбаршаванда барои сохтмони объектҳои обёрӣ ва обанборҳо истифода шудаанд. Манбаъҳои молиявӣ, ки ҳамчун ёрии молиявии мустақим дар доираи сиёсати давлатӣ истифода мешаванд, асосан барои таҳкими бахшҳои ғаллапарварӣ, бехтар кардани инфрасохтори деҳот ва соҳаҳои иҷтимоӣ, дастгирии соҳаи маориф дар деҳот, инчунин барои амалӣ намудани лоиҳаҳои экологӣ ва мубориза бо офатҳои табиӣ равона мегарданд.

Танзими молиявӣ қарзии соҳаи кишоварзӣ дар Чин аз ҷониби Бонки рушди кишоварзӣ, Бонки давлатии рушд ва Бонки кишоварзӣ сурат мегирад. Ин муассисаҳои молиявӣ барои харид, нигоҳдорӣ ва коркарди маҳсулоти

кишоварзӣ, инчунин барои кумак ба аҳолии ноҳияҳои камбағал чиҳати азхудкунии захираҳои маблағҳои қарзи имтиёзнок чудо мекунад. Танзими нарҳӣ дар бозори маҳсулоти кишоварзӣ тавассути қорӣ намудани нарҳҳои кафолатдодашуда ва ислоҳоти низоми фармоишҳои давлатӣ роҳандозӣ карда мешавад, ки ин ба таъмини баробарии байни нарҳҳои маҳсулоти кишоварзӣ ва воситаҳои истеҳсолот мусоидат мекунад. Бинобар ин, дар Чин падидаи номутаносибии байни нарҳи маҳсулоти кишоварзӣ ва маҳсулоти саноатӣ вучуд надорад.

Дар Федератсияи Россия самти ягонаи ҳавасмандгардонии воридшавии сармоя ба соҳаи кишоварзӣ ин чудо кардани кумаки молиявӣ барои ҷуброни меъёрҳои ғоизии қарзҳо мебошад. Ҳамчун камбудии аслии механизм, мувофиқи мафҳуми кумаки молиявӣ, он ба муқоиса бо меъёри бозтамвилӣ муқаррарӣ, ки аз ҷониби Бонки марказии Россия тасдиқ шудааст, барои пушонидани як қисми хароҷоти марбут ба пардохти ғоизҳои алоқаманд мебошад. Дар ин маврид меъёри бозтамвил ба андозаи то 3 маротиба аз меъёри миёнабаркашшудаи ғоизии қарз кам мебошад. Ҳамин тариқ, ҳатто кумакҳои молиявӣ барои ҷуброни 100%-и меъёри бозтамвил метавонанд танҳо як ҳиссаи хароҷоти истеҳсолкунандагонии маҳсулоти кишоварзиро пушонанд [21, с. 12].

Дар Ҷумҳурии Қазоқистон низоми амалкунандаи қарздиҳии имтиёзнокӣ истеҳсолоти кишоварзӣ ба чудо кардани захираҳои қарзии давлатӣ аз рӯи меъёрҳои ғоизии танзимшавандаи муқарраршуда асос ёфтааст ва пурра аз ҷониби давлат танзим карда мешавад. Ташкилотҳои қарзии давлатӣ таъминкунандаи ягонаи қарзҳои имтиёзнок мебошанд [84, с. 96].

Бояд қайд кард, ки ҳангоми таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ, муҳим аст, ки механизмҳои дастгирии давлатӣ ва воситаҳои қарздиҳии имтиёзнок ба таври возеҳ фарқ карда шаванд, зеро онҳо якхела нестанд. Чораҳои дастгирии давлатӣ субсидияҳо, имтиёзҳои андоз, нақшаҳои кафолат, ҷуброни меъёри ғоизӣ ва суғуртаи хавфи кишоварзиро дар бар мегиранд, дар ҳоле ки қарздиҳии имтиёзнок танҳо як унсури ин низом буда, маблағҳои қарзиро бо меъёрҳои пасттар нисбат ба бозор пешниҳод мекунад. Аз ин рӯ, таҳлили амалияҳои байналмилалӣ бо

баррасии тафовути байни шаклҳои мустақим ва ғайримустақими дастгирӣ бояд пурра карда шавад, ки барои дақиқтар арзёбӣ кардани нақши қарзҳои имтиёзнок дар рушди кишоварзӣ имкон медиҳад.

Илова бар ин, ба таҷрибаи мамлакатҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, ки дар онҳо қарздиҳии кишоварзӣ дар шароити тағйироти иҷтимоӣ-иқтисодии қобили муқоиса рушд кардааст, таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад. Дар Қазоқистон ва Ўзбекистон, муассисаҳои молиявии давлатӣ (Корпоратсияи қарзии аграрӣ, Қишлоқ қурилиш банк) нақши муҳим дошта, қарзҳои дарозмуҳлат ва имтиёзнокро барои навосии таҷҳизот, обёрӣ ва рушди корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ пешниҳод мекунанд. Беларус низоми субсидияҳои ғоизии буҷетӣ дорад, ки ба корхонаҳои кишоварзӣ имкон медиҳад, ки қарзҳоро бо меъёрҳои хеле пасттар аз меъёрҳои бозорӣ гиранд. Арманистон барномаҳои мақсадноки давлатиро барои қарздиҳии имтиёзнок барои боғдорӣ, чорводорӣ ва хариди таҷҳизот роҳандозӣ кардааст, ки тавассути бонкҳои тичоратӣ бо ҷуброни буҷетӣ барои як қисми арзиши ашёи хом амалӣ карда мешаванд. Баррасии ин мисолҳо муҳтавои таҷрибаи байналмилалиро равшан мекунад ва маҳз он унсурҳои сиёсати қарздиҳиро инъикос мекунад, ки бо шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон қиёспазир мебошанд.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи таҷрибаи хориҷии танзими давлатӣ ва ҳавасмандгардонии истеҳсолоти кишоварзӣ барои рушди низоми қарзи имтиёзнок ба соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон арзишманд аст. Механизми иқтисодӣ, ки истифодаи оқилонаи маблағҳои аз ҳисоби буҷети давлатӣ ҷудошаванда ва пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок, инчунин тасҳеҳи андозҳоро таъмин мекунад, танзимкунанда ва ҳавасмандкунандаи рушди соҳаи кишоварзӣ ва соҳаҳои бо он алоқаманди саноати коркард шуда метавонад. Роҳандозӣ намудани сиёсати кишоварзии фасеҳ ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ дар мамлакат, ҳифзи манфиатҳои истеҳсолкунандагони ватании маҳсулоти кишоварзӣ ва тавсеаи содироти маҳсулоти кишоварзӣ ба бозорҳои байналмилалӣ мусоидат мекунад.

Низоми қарздиҳии кишоварзӣ бояд имтиёзнок бошад ва бо чунин самтҳо тақмил дода шавад: рушди механизмҳои танзим ва назорати давлатии ғайолияти қарздиҳӣ бо риояи принципи дастрасии қарзҳо ба хоҷагиҳои кишоварзӣ; истифодаи маблағҳои буҷети давлатӣ ва натиҷаҳои барномаҳои қарздиҳии кишоварзии бонкҳои тижоратӣ ва кумаки молиявӣ ба хоҷагиҳои кишоварзӣ; тақмили пояҳои меъёрӣ ва методии қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ. Механизми қарздиҳӣ бояд имконияти қарздиҳӣ бо шароити имтиёзноки қарзҳои дарозмуҳлат, кам кардани сатҳи ғоизҳо, роҳҳои қарздиҳии мустақим аз манбаҳои давлатии маблағгузорӣ тавассути механизми амалиёти гаравиро таъмин кунад. Ҳамчунин, таъсиси ташкилотҳои қарзӣ, аз қабили бонкҳои қарзи кишоварзӣ, бонкҳои тижоратӣ, кооперативҳои қарзӣ ва дигар ниҳодҳои молиявӣ, аҳамияти зиёд дорад. Таъсиси фондҳои махсуси давлатии қарздиҳии имтиёзноки кӯтоҳмуҳлат ва дарозмуҳлат, фондҳои лизингии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, ки барои истифодаи самараноки захираҳои қарзӣ имконият диҳанд, тавсия дода мешавад.

Бояд механизми кумаки молиявии буҷетӣ барои ҳиссаи асосии меъёри ғоизи қарзҳои кишоварзӣ, ки бонкҳо барои пардохти сатҳи ҳангоми суғуртаи ҳосили зироатҳо додаанд, бо пардохти қарзҳо аз ҳисоби подоши суғуртавӣ қарзӣ карда шавад. Меъёри мақбули қарзҳои имтиёзноки кишоварзии кӯтоҳмуҳлат ба андозаи 12-15% ва қарзҳои кишоварзии дарозмуҳлат – 8-10% мебошад. Ин меъёрҳо дар шароити имрӯзаи рушди соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳанд, ки дастрасии хоҷагиҳои кишоварзӣ ба захираҳои қарзӣ ва сатҳи баландтари бозгашти қарзҳо таъмин карда шавад. Ҳамчунин таҳияи равишҳои методӣ ва барномаҳои махсуси қарздиҳии кишоварзӣ, ки низоми имтиёзноки қарздиҳии кишоварзиро дар назар дошта бошанд, зарур аст.

БОБИ 3. ТАМОЮЛОТИ РУШДИ НИЗОМИ ҚАРЗДИҲИИ ИМТИЁЗНОКИ КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ

3.1. Рушди низоми қарздиҳиӣ имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ дар асоси дастгирии давлатӣ

Соҳаи кишоварзиро имрӯз метавон ҳамчун яке аз соҳаҳои аз ҷиҳати иқтисодии рушди минбаъда бузургтарин дар иқтисодиёти миллӣ эътироф кард. Зеро иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми солҳои мавҷудияти худ аксаран аз ҳисоби истифодаи захираҳои кишоварзӣ рушд мекард ва ҳамин тамоюл дар солҳои охир низ мушоҳида мешавад. Бо вучуди захираҳои зиёди табиӣ барои рушди соҳаҳои дигари появии иқтисодиёт – саноат ва савдо, то ҳанӯз барои рушди онҳо ва заминаҳои мувофиқ ташаккул наёфтаанд, новобаста аз он, ки ин соҳаҳо низ дар солҳои охир дар баробари кишоварзӣ тамоюл ба рушд доранд. Дар қадвали 3.1 маълумот дар бораи сохтори соҳавии истеҳсоли ММД оварда шудааст, ки дар он саҳми соҳаҳои появии истеҳсолоти миллӣ нишон дода шудааст.

Тавре аз қадвали 3.1 ба назар мерасад, дар давраи таҳлилӣ, ки солҳои 2016-2023-ро дар бар мегирад, ҳамасола саҳми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ (якҷоя бо шикор, хоҷагии ҷангал ва моҳӣ) дар ташаккули ММД аз ҷиҳати мутлақ (бо сомонӣ) зиёд шуда, инчунин ҳиссаи он нисбат ба ҳиссаи дигар соҳаҳои появӣ (саноат, энергетика, сохтмон) бештар буда, дар умум тамоюл ба пешравӣ дорад. Аз ҷумла, пӯёи вазни қиёсии истеҳсолоти кишоварзӣ дар ташаккули ММД дар солҳои алоҳидаи давраи таҳлилӣ чунин аст: соли 2016 – 20,9%; соли 2017 – 20,3%; соли 2018 – 19,8%; соли 2019 – 20,9%; соли 2020 – 22,7%; соли 2021 – 22,4%, соли 2022 – 22,9% ва соли 2023 – 24,3%. Дар умум ҳаҷми истеҳсолоти кишоварзӣ (якҷоя бо шикор, хоҷагии ҷангал ва моҳӣ) аз 11427,6 млн. сомони соли 2016, дар соли 2023 ба 31769,8 млн. сомонӣ расидааст, ки суръати афзоиши 2,8 маротибаро ташкил додааст.

Чадвали 3.1. – Пӯёи сохтори соҳавии истеҳсоли ММД

Истеҳсоли соҳавии ММД	2016		2017		2018		2019		2020		2021		2022		2023	
	сомонӣ	%	сомонӣ	%	сомонӣ	%	сомонӣ	%	сомонӣ	%	сомонӣ	%	сомонӣ	%	сомонӣ	%
Ҳамагӣ	54790,3	100	64434,3	100	71059,2	100	79109,8	100	83958,3	100	101076,3	100	118181,7	100	130791,5	100
аз ҷумла маҳсулоти: кишоварзӣ (якҷоя бо шикор, хоҷагии ҷангал ва моҳӣ)	11427,6	20,9	13069,4	20,3	14049,8	19,8	16507,9	20,9	19050,5	22,7	22690,7	22,4	27104,8	22,9	31769,8	24,3
саноат ва энергетика	9266,9	16,9	12839,9	19,9	15031,5	21,1	16873,8	21,3	19511,3	23,2	24139,0	23,9	27649,0	23,4	21009,6	16,0
аз ҷумла саноати коркард	-	-	8251,0	12,8	9400,4	13,2	10626,3	13,4	13119,2	15,6	15160,3	15,0	17893,5	15,1	11253,0	8,6
сохтмон	8382,9	15,3	7680,4	11,9	9411,7	13,3	9281,6	11,7	8863,7	10,6	11417,3	11,3	13250,1	11,2	10313,2	7,9
дигар соҳаҳо	25713,0	46,9	30844,6	47,9	32566,2	45,8	36446,5	46,1	36532,8	43,5	42829,3	42,4	50177,8	42,5	67698,9	51,8

Сарчашма: таҳияи муалиф дар асоси [93, с. 207; 94, с. 218-220]

Агар дар соли 2016 саҳми соҳаҳои появии истеҳсолот дар ташаккули ММД чунин бошад: кишоварзӣ – 20,9%; саноат ва энергетика – 16,9%; сохтмон – 15,3%, пас дар соли 2023 саҳми кишоварзӣ (якҷоя бо шикор, хочагии ҷангал ва моҳӣ) ба андозаи 3,4 банди фоизӣ зиёд шуда, ба 24,3% расидааст; саҳми соҳаҳои саноат ва электроэнергетика дар соли 2023 нисбат ба соли 2016 (16,9%) ба андозаи 0,9 банди фоизӣ кам шуда, 16,0%-ро ташкил додааст; саҳми соҳаи сохтмон дар соли 2023 нисбат ба соли 2016 ба андозаи 7,4 банди фоизӣ кам шуда, 7,9%-ро ташкил додааст. Дар баробари ин, саҳми зерсоҳаи саноати коркард, ки асосан ба коркарди маҳсулоти кишоварзӣ машғул аст (дар баробари коркарди маҳсулоти саноати истихроҷ), дар соли 2017 дар ҳаҷми умумии ташаккули ММД 12,8% (оид ба саҳми соҳаи коркард дар ташаккули ММД дар соли 2016 маълумот муайян нест) ва дар соли 2022 – 15,1%-ро ташкил додааст. Вале дар соли 2023 саҳми саноати коркард низ дар ташаккули ММД кам шуда, ба 8,6% расидааст.

Ҳамин тариқ, дар давраи таҳлилӣ тамоюли рушди истеҳсолоти кишоварзӣ нисбат ба дигар соҳаҳои появии истеҳсолот (саноат ва энергетика, сохтмон) беҳтар аст. Бинобар ин, оид ба табилии иқтисодиёти миллӣ аз шакли рушди кишоварзӣ саноатӣ ба шакли рушди саноатӣ, ки солҳои охир дар адабиёти иқтисодӣ ба он таваҷҷуҳи зиёд ба назар мерасад, сухан гуфтан барвақт аст. Гарчанде ин гуна табилии иқтисодиёти миллӣ ба амал ояд ҳам, мақоми кишоварзӣ дар иқтисодиёти миллӣ бояд пайдор боқӣ монад ва нуфузи истеҳсолоти кишоварзӣ дар ташаккули нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, аз ҷумла ҳиссаи он дар ММД ҳалқунанда бошад. Дар робита ба ин масъала метавон қайд кард, ки яке аз соҳаҳои муҳими саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон – саноати сабук (саноати коркард) низ дар асоси ашёи хоми кишоварзӣ фаъолият мекунад ва рушди он бевосита аз рушди соҳаи кишоварзӣ муайян мешавад. Яъне рушди нисбатан босуботи истеҳсолоти кишоварзӣ дар солҳои охир дар пасманзари коҳишёбии рушди баъзе соҳаҳои дигари иқтисодиёти миллӣ ба амал омадааст. Дар баробари рушди умумии соҳаи кишоварзӣ, дар мамлакат афзоиши ҳаҷми истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ (ба ғайр аз пахта ва пилла) мушоҳида мешавад (ҷадвали 3.2).

**Чадвали 3.2 – Пӯи истехсоли намудҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ, бо
фоиш нисбат ба соли 1991**

Намудҳои маҳсулот	1991	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ғалладона, лӯбиёӣ, чуворимакка барои дон	100	491,8	495,9	444,0	484,5	534,8	543,3	601,6	601,1
Пахта	100	34,7	47,2	36,6	49,2	48,3	47,4	49,4	42,0
Картошка	100	837,3	847,4	738,7					
Сабзавот	100	542,1	576,5	657,2	676,8	768,8	805,5	841,8	938,4
Полизии озуқаворӣ	100	1077,9	1145,4	1164,3	1272,2	1373,2	1485,5	1528,6	1832,1
Гушт	100	154,8	165,0	173,8	180,8	199,2	217,5	231,7	264,1
Шир	100	156,3	161,8	167,4	170,4	173,9	177,6	181,2	190,5
Тухм	100	74,2	75,1	99,1	159,7	216,4	231,9	266,8	269,4
Пашм	100	164,8	169,7	172,3	175,3	180,9	183,9	189,0	179,5
Пилла	100	19,2	20,1	16,3	17,0	8,6	10,0	8,7	4,9
Асал	100	673,9	691,6	705,2	710,8	711,8	740,3	769,8	792,1

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [49, с. 21; 50, с. 17]

Аз чадвали 3.2 ба назар мерасад, ки дар соли 2023 нисбат ба соли 1991 бештар аз ҳама истехсоли зироатҳои полизии озуқаворӣ (18,3 маротиба), сабзавот (9,4 маротиба), асал (7,9 маротиба) ва маҳсулоти ғалладонагӣ (6 маротиба) зиёд шудааст. Баръакс, истехсоли ду намуди маҳсулот – пахта ва пилла кам шуда, мувофиқан 42% ва 4,9%-и соли 1991-ро ташкил додааст. Сабаби кам шудани истехсоли ин ду намуди муҳими маҳсулот дар мамлакат кам будани корхонаҳои коркарди пахта ва пилла мебошад. Бинобар ин, аз ҷониби давлат барои рушди истехсоли ин ду намуди маҳсулоти кишоварзӣ баъзе имтиёзҳои андозию гумрукӣ роҳандозӣ карда шудаанд. Ҳамчунин имтиёзҳои андозию гумрукӣ барои тамоми корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ муқаррар карда шудаанд.

Дар даҳсолаи охир, дар мамлакат якчанд барномаҳои сармоягузорию давлатӣ, ки бо дастгирии бучети давлатӣ, фондҳои ҳадафноки ғайрибучетӣ, грантҳо ва қарзҳои созмонҳои молиявии байналмилалӣ маблағгузорӣ мешаванд, амалӣ гардиданд. Лоихаҳои афзалиятноки сармоягузорию дар соҳаи кишоварзӣ амалишаванда, ба вижа, барои дарёфти имтиёзҳои махсуси андозӣ ва гумрукӣ аз ҷониби давлат таъмин гардидаанд.

Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (қабули 2012) чихати ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ, аз ҷумла дар соҳаи кишоварзӣ имтиёзҳои зиёде пешбинӣ намуда буд. Тибқи муқаррароти моддаи 313-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, корхонаҳои нафтаъсис (ҳамчунин корхонаҳои амалкунанда пас аз ворид кардани тағйирот ба кодекси андози пешин дар соли 2018) барои анҷом додани тамоми занҷираи истеҳсолии нахи пахта, ки аз истеҳсоли калобаи пахта то истеҳсоли маҳсулоти ниҳоии дӯзандагиро фаро мегирад, дар ҳангоми воридоти молҳо барои истифодаи худ аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод шуданд. Аз тарафи дигар, молҳое, ки ин гуна корхонаҳо истеҳсол мекунанд, низ аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда озод карда шудаанд. Гузашта аз ин, чунин корхонаҳо пештар аз пардохти андоз аз ғоида (ҳоло андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ), низоми андози содакардашударо ва андозҳо аз молу мулки ғайриманқул истисно карда шуда буданд. Имтиёзҳо барои корхонаҳои нафтаъсис аз рӯзи таъсисёбии онҳо, ва барои корхонаҳои амалкунанда аз рӯзи қабул шудани тағйирот ба кодекси андоз (21 феввали соли 2018) барои давраи то 12 сол пешбинӣ шудаанд. Илова бар ин, имтиёзҳо барои корхонаҳое, ки коркарди пурраи пӯст, пашм, пиллаи хом ва дигар ашёи хоми соҳаи кишоварзиро анҷом медиҳанд, барои 5 сол дахл мекунанд.

Дар асоси Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки таҳрири нави он аз 1 январи соли 2022 амалӣ шудааст, барои фаъолият дар соҳаҳои парандапарварӣ, моҳипарварӣ, ва истеҳсоли хӯроки омехтаи паранда ва чорво низоми содакардашудаи андозбандӣ ҷорӣ карда шудааст. Тибқи моддаи 395-и кодекси андоз, субъектҳои хоҷагидорие, ки дар соҳаҳои мазкур фаъолият мекунанд, аз пардохти чандин намуди андозҳо, аз ҷумла андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ, андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз объектҳои ғайриманқул ва андози замин озод карда шудаанд.

Дар асоси моддаи 189 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳоло амал мекунанд, дар қисми 2, банди 6, даромади корхонаҳои нафтаъсис, аз ҷумла корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ, ки маҳсулоти истеҳсоли худро дар муҳлати

муайян ба фурӯш мерасонанд, ҳангоми андозбандии даромад аз андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ озод мебошанд, агар муассисони онҳо дар тӯли 12 моҳ аз санаи ба қайдгирии аввалини давлатӣ барои сармоягузорӣ ба сармояи оинномавии корхона миқдори муайяни маблағро ворид намоянд. Мухлатҳои имтиёзҳои сармоягузорӣ чунин муқаррар шудаанд: 2 сол барои онҳое, ки ҳаҷми сармоягузориҳо аз 200 ҳазор доллари ИМА то 500 ҳазор доллари ИМА аст; 3 сол барои ҳолатҳое, ки ҳаҷми сармоягузорӣ аз 500 ҳазор доллари ИМА то 2 миллион доллари ИМА аст; 4 сол, агар ҳаҷми сармоягузорӣ аз 2 миллион доллари ИМА то 5 миллион доллари ИМА бошад; 5 сол барои сармоягузориҳое, ки аз 5 миллион доллари ИМА бештар мебошанд. Ҳамин тариқ, имтиёзҳои андозии гумруқӣ метавонанд ба вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзӣ таъсири мусбат расонанд.

Ҳама гуфтаҳои боло гувоҳӣ медиҳанд, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди соҳаи кишоварзӣ афзалият дода мешавад. Натиҷаи ҳамин буд, ки дар соли 2023 нисбат ба соли 1991 ҷамъоварӣ ва истеҳсоли намудҳои асосии зироат ба андозаи назаррас зиёд шудааст. Дар ин давра ҷамъоварии зироати ғалладона ва лӯбиёӣ – аз 291955 тонна то ба 1754890 тонна, гандум – аз 149313 тонна то ба 860489 тонна, шолӣ – аз 23306 тонна то ба 161853 тонна, чуворимакка барои дон – аз 57010 тонна то ба 436964 тонна, зағир – аз 1575 тонна то ба 13005 тонна, картошка – аз 105983 тонна то ба 1144883 тонна, сабзавот – аз 322499 тонна то ба 3026223 тонна, полизӣ – аз 55123 тонна то ба 1009915 тонна, мева ва буттамева – аз 69764 тонна то ба 664343 тонна, ангур – аз 92607 тонна то ба 190376 тонна расидааст [50, с. 135-180]. Дар ҳамин давра саршумори чорвои калони шохдор аз 1390718 сар то ба 2685966 сар, гӯсфанд ва буз – аз 3354928 сар то ба 6786024 сар, асп – аз 52614 сар то ба 88598 сар, паранда – аз 6586395 сар то ба 1646889 сар, харгӯш – аз 12497 сар то ба 100796 сар, оилаи занбӯри асал – аз 61543 оила то ба 268447 оила, истеҳсоли гӯшт – аз 150700 тонна то ба 398028 тонна, истеҳсоли шир – аз 587200 тонна то ба 1118536 тонна, истеҳсоли тухм – аз 454300 ҳазор дона то ба 1223698 ҳазор дона, истеҳсоли пашм – аз 4432 тонна

то ба 8755 тонна, истеҳсоли асал – аз 593 тонна то ба 4697 тонна расидааст [50, с. 237-299].

Сарфи назар аз тадбирҳое, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳаи кишоварзӣ роҳандозӣ мекунад, ҳоло рушди воқеии ин соҳаи муҳими иқтисодиёти миллӣ, ки бо иқтидори захиравии воқеии он мувофиқ бошад, ба даст наомадааст. Ташкили дурусти низоми маблағгузори давлатӣ ва дастгирии молиявии соҳаи кишоварзӣ бо истифода аз қарзи имтиёзнок метавонад рушди воқеии онро боз ҳам густариш диҳад, зеро дар шароити норасоии захираҳои худии корхонаҳои кишоварзӣ барои зиёд кардани ҳаҷми маҳсулот ва баланд бардоштани сифати он, ки заминаи асосии таҳкими рақобат дар бозори дохилӣ ва имконияти ба содирот баровардани маҳсулоти кишоварзӣ мебошанд, маҳз дастрасии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба қарз бо ғоизии паст мебошад.

Тавре аз муҳтавои бобҳои пешини таҳқиқот хулоса бароварда мешавад, низоми дастгирии давлатӣ тавассути пешниҳоди қарзи имтиёзнок дар мамлакат ҳанӯз ташаккул наёфтааст. Танҳо дар доираи барномаҳои давлатӣ бо ҷалби маблағҳои буҷетӣ ва грантҳои ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ пешниҳоди дастгирии молиявӣ сурат мегирад. Чунин дастгирии давлатӣ барои рушди босуботи соҳаи кишоварзӣ басанда нест. Барои ин дар мамлакат ба роҳ мондани қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ дар асоси дастгирии давлатӣ бо истифодаи маблағҳои буҷетӣ зарур аст. Зеро, тавре аз хулосаи параграфи пешини таҳқиқот бармеояд, таҷрибаи қарбурди чунин шакли дастгирии давлатӣ бо ҷалби бонкҳои тижоратӣ, инчунин таъсиси бонкҳои махсусгардонидашудаи давлатӣ ва хусусӣ, кооперативҳои қарзӣ барои маблағгузори рушди кишоварзӣ дар мамлакатҳои пешрафта ба натиҷаҳои муайян ноил гардидааст.

Дар мамлакат асосҳои қонунӣ барои ҷорӣ намудани низоми қарздиҳии имтиёзнок ба соҳаи кишоварзӣ мавҷуд аст. Тавре ки дар моддаи 8 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ» зикр шудааст, давлат вазифадор аст, ки низоми қарздиҳиро ба самтҳои асосии фаъолияти кишоварзӣ таъмин намояд. Дар асоси ин, қарздиҳӣ

барои дастгирии бахшҳои афзалиятноки агросаноатӣ тавассути манбаъҳои буҷети давлатӣ ва муассисаҳои қарзӣ ба роҳ монда мешавад. Дар доираи ин раванд, қарзҳои имтиёзнок барои рушди чунин самтҳои муҳим пешниҳод мегарданд, аз қабили:

- ташаккул ва рушди инфрасохтори соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ;
- ба роҳ мондани ҳамкориҳо бо хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва хоҷагиҳои ёрирасон чихати дастрасӣ ба маблағҳои қарзӣ барои харид, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ;
- лизинг ва хариди таҷҳизот, техникаи кишоварзӣ, воситаҳо барои рушди соҳаҳои чорводорӣ, парандапарварӣ, моҳипарварӣ, инчунин коркарди саноатии пилла, пашм ва пӯст;
- бунёди ташкилотҳои қарздиҳии махсус барои комплекси агросаноатӣ;
- ташкили сайёҳии деҳот ва сайёҳии кишоварзӣ.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд гардидааст, ки «Бахши молиявии Тоҷикистон дар соли 2030 – низоми муосири босуръат афзоишёбандаи муассисаҳои молиявии рақобатпазир, ки дорои қобилияти пешниҳод намудани хизматрасониҳо ва маҳсулоти мухталифи босифат ва инноватсионии молиявӣ ба истеъмолкунандагон мебошад ва шароитҳои мусоид барои рушди босуботи иқтисодии милли фароҳам оварда, ба таъсири тақонҳои беруна устувор мебошад» [114]. Бо назардошти рушди соҳаи кишоварзӣ бояд имконияти маблағгузори даразмӯҳлат бо фоизи паст аз ҷониби бонкҳои тижоратӣ ва байналмилалӣ баррасӣ карда шаванд. Барои таъмини истиқлолияти озуқаворӣ зарур аст, ки ҳаҷми дастгирии давлатии молиявии истеҳсолоти кишоварзӣ аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ зиёд карда шавад. Бинобар ин, ҳиссаи маблағгузори мустақим тавассути хароҷоти давлатӣ коҳиш дода шуда, бояд ҳиссаи дастгирии қарзӣ тавассути таъсис додани бонкҳои рушд ва дастгирии самтҳои афзалиятноки фаъолияти кишоварзӣ зиёд карда шавад.

Миқдори кумаки молиявии буҷетӣ, ки ба соҳаи кишоварзӣ равона мешавад, метавонад якчанд масъалаҳои муҳимро дар самти рушди устувори иқтисодии милли ҳал намояд. Маблағгузорӣ ба ин соҳа ҳамчун омили муҳими

таъсиррасонӣ ба дигар бахшҳои иқтисодиёт низ амал мекунад, ки дар натиҷа метавонад ба рушди саноати коркард ва амиқтар шудани иқтисодии содиротии мамлакат мусоидат намояд. Дар ин маврид бояд қайд кард, ки яке аз ҳадафҳои асосии дастгирии давлатии молиявии соҳаи кишоварзӣ бояд афзоиши иқтисодии содиротии мамлакат ва муқаррар намудани мақоми он дар бозори ҷаҳонии озуқаворӣ бошад.

Дар шароити ниёз доштани истеҳсолоти кишоварзӣ ба захираҳои берунии молиявӣ, ки вазъи имрӯзаи соҳаи кишоварзӣ инро инъикос мекунад ва аз боиси вазъи бухронии аксари корхонаҳои кишоварзӣ ба миён омадааст, кам шудани маблағгузорию буҷетӣ ба соҳаи кишоварзӣ ба коҳиш ёфтани истиқлолияти озуқавории мамлакат ва паст шудани сатҳи рақобатпазирӣ дар бозори ҷаҳонии озуқа ва бад шудани вазъи иҷтимоии аҳолии деҳот мегардад.

Дастгирии давлатии молиявии соҳаи кишоварзӣ метавонад бо якҷанд шаклҳои амалӣ карда шавад, ки аллакай дар таҷрибаи ҷаҳонӣ мавриди корбурди самарабахши онҳо тасдиқ гардидааст ва онҳоро метавон ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо кард (расми 3.1). Яке аз шаклҳои муҳими дастгирии қарзии корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ барои ҳолати имрӯзаи истеҳсолоти кишоварзӣ ин кумаки молиявии буҷетӣ барои ҷуброни фоизҳои қарз сафарбаршаванда мебошад, ки то ҳанӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ нашудааст. Доир ба ҷорӣ намудани чунин кумаки молиявӣ дар адабиёт ҳам аз ҷониби баъзе муҳаққиқони ватанӣ пешниҳодҳо ҳастанд. Аз ҷумла муҳаққиқ аз Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон Ф.Н. Асозода ба хоҳири кумаки молиявии буҷетӣ расонидан ба корхонаҳои кишоварзӣ таъсиси фонди сармоягузорию қарзиро пешниҳод намуда, зикр мекунад, ки фаъолияти асосии он «дар комплекси агросаноатӣ ин таъмин намудани ташкилотҳои кишоварзӣ бо қарзҳои сармоягузорӣ ба муҳлати 3-10 сол мебошад, ки ба баланд бардоштани даромаднокии ташкилотҳои кишоварзӣ ва дар маҷмӯъ баланд бардоштани ҳолибияти сармоягузорию соҳаи кишоварзӣ нигаронида шудааст» [5, с. 88]. Ҳамин гуна пешниҳод аз ҷониби муҳаққиқони дигари ниҳоди таҳқиқотии мазкур Г.М. Давлатова ва М.Ш. Одинаева низ манзур шудааст:

«Чунин ба назар мерасад, ки тартиби мавҷудбудаи маблағгузори давлатии соҳаи кишоварзӣ тавассути субсидия кардани фоизи қарзҳои сармоягузорӣ барои кишоварзӣ ниҳоят ноқофӣ мебошад, то ин ки кишоварзӣ «муҳаррики рушд» -и иқтисоди Тоҷикистон бошад. Моҳиятан равишҳо ва механизмҳои навро лозим аст. Дар ин робита, ташкили Фонди сармоягузори қарзӣ метавонад дар тақвияти фаъолиятҳои сармоягузорӣ дар баҳши кишоварзӣ ва наврозии заминаи моддӣю техникии аксарияти корхонаҳои кишоварзӣ нақши фаъол дошта бошад» [33, с. 71].

Расми 3.1. – Шаклҳои дастгирии давлатии молиявии соҳаи кишоварзӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Такмили низоми қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ, қорӣ намудани имтиёзҳои қарзӣ барои рушди босуботи истеҳсолоти кишоварзӣ нақши муҳим бозида,

метавонад самаранокии онро аз ҳисоби ҳарчӣ бештар фаро гирифтани истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ бо маблағҳои қарзии камарзиш ва қарзҳои сармоягузорӣ, содагардонии механизми дастрасӣ ба ин гуна қарзҳои имтиёзнок, афзоиши шумораи бонкҳои пешниҳодкунандаи қарзи имтиёзнок ба хоҷагиҳои кишоварзӣ баланд бардорад. Самтҳои ташаккул ва рушди низоми қарздиҳии имтиёзноки соҳаи кишоварзӣ бояд ба зиёд намудани ҳаҷмҳои кумакҳои молиявии буҷетӣ, бартараф кардани монеаҳо дар самти дастрасии қорхонаҳои кишоварзӣ ба қарзҳои имтиёзнок равона карда шаванд.

Шаклҳои дастгирии давлатии молиявии қорхонаҳои соҳаи кишоварзӣ бояд шароити ташкилию иқтисодӣ ва молиявии мусоидро барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла барои истифодаи самараноки маблағҳои буҷети давлатӣ, маблағҳои қарзии бонкҳои тижоратӣ ва дигар воситаҳои молиявии ҳамчун кумак бо онҳо пешниҳодкардашуда фароҳам созанд. Амалисозии қарзҳои имтиёзнок дар доираи иҷрои барномаҳои афзалиятноки соҳаи кишоварзӣ бояд бо ҷалби бонкҳои тижоратӣ сурат гирад. Меъёри фоизи қарзҳои бонкӣ бояд ба меъёри дар ҳудуди байни меъёри миёнаи бозории фоизи қарз ва меъёри бозтамвили муқаррарнамудаи БМТ қарордошта баробар бошад. Дар ин маврид гирандагони қарзи кишоварзӣ вобаста ба ҳадафҳои барномаҳои афзалиятноки соҳаи кишоварзӣ аз ҷониби мақомоти идоракунандаи соҳа – Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон хостагирӣ карда шаванд. Ба доираи хостагирии хоҷагиҳои кишоварзӣ бояд тамоми гурӯҳҳои қорхонаҳо – ҳам қорхонаҳои калон, миёна ва хурд, ҳам хоҷагиҳои деҳқонӣ (бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ ва бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ), инчунин соҳибқорони инфиродии дар соҳаи кишоварзӣ фаъолияткунанда ҷалб карда шаванд.

Низоми қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ дар мамлакат бояд ҷуноне ташкил карда шавад, ки дар он тамоми қорхонаҳои кишоварзӣ аз ҷиҳати ҳаҷм (калон, миёна, хурд) ва дигар аломатҳои худ, инчунин ташкилотҳои қарзӣ, аз ҷумла бонкҳои тижоратии давлатӣ ва хусусӣ, бонкҳои махсуси дар самти қарздиҳии кишоварзӣ ваколатдор дар шароити ягона бо истифодаи имконияти умумӣ фаъолият кунанд. Танҳо метавонад ҳаҷми қарзҳои имтиёзнок вобаста аз

ҳадафҳои истифодабарӣ, миқёси хоҷагии кишоварзӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхонаи қарзгир тасҳеҳ карда шавад. Дар ин маврид, барои таъсиси низоми самарабахши қарздихӣ корбурди амсилаи муносиби тартиби пешниҳоди қарзи имтиёзноки кишоварзӣ тавсия карда мешавад (расми 3.2).

Расми 3.2. – Амсилаи тартиби пешниҳоди қарзи имтиёзноки кишоварзӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Мувофиқи амсилаи пешниҳоди қарзи имтиёзноки кишоварзӣ маблағи кумакҳои молиявии буҷетӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ дар доираи иҷрои барномаҳои кишоварзӣ ва маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ тавассути бонки ваколатдори барои қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ махсусгардонидашуда бо розигии Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақомоти ваколатдор дар соҳаи муносибатҳои кишоварзӣ дода мешаванд. Дар асоси ҳар як самти афзалиятноки рушди кишоварзӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ пешниҳодоти кумаки молиявиро таҳия ва асоснок мекунанд, ки сипас барои баррасӣ ба Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол мегардад.

Аз таҳлили амсилаи пешниҳодшуда маълум мешавад, ки дар раванди муносибатҳои қарзӣ бо мақсади дастгирии молиявии корхонаҳои кишоварзӣ (қарзи имтиёзнок) се ҷониб иштирок мекунанд: хоҷагии кишоварзии қарзгир, бонки махсусгардонидашудаи ваколатдор ва Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ин тарзи фаъолият аз муносибатҳои муқаррарии қарзии бонкӣ, ки дар он танҳо ду ҷониб – қарзгир ва бонк – иштирок мекунанд, фарқ мекунад. Дар раванди дастгирии молиявии корхонаҳои кишоварзӣ дар доираи амсилаи мазкур бонки ваколатдор (бонки тижоратии давлатӣ ё хусусӣ) ҳамчун миёнарав дар байни хоҷагии кишоварзии қарзгир ва Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад. Бояд зикр намуд, ки Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мақоми масъул барои таъмини дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ мебошад, тасмим мегирад, ки ба корхонаи кишоварзии дархосткунанда қарзи имтиёзнок дода шавад ё аз қабул кардани дархост худдорӣ намояд. Номгӯии бонкҳои ваколатдор барои қарздиҳии соҳаи кишоварзиро бояд бо пешниҳоди Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ кунад. Ҳамчунин мувофиқи муқаррароти моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ» Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи сиёсати ягонаи давлатӣ, таҳияи дурнамо, стратегия ва барномаҳои рушди соҳаи кишоварзиро роҳандозӣ намуда, дар баробари ин самтҳои барои кумаки молиявӣ ниёзманди фаъолияти кишоварзиро муайян намуда, оид ба чудо намудани

кумаки молиявӣ барои рушди онҳо ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодҳо мекунад.

Аз таҳқиқи барномаҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти дастгирии соҳаи кишоварзӣ ба назар мерасад, ки миқдори кумакҳои молиявӣ аз ҳисоби маблағҳои бучети давлатӣ, шароити дастрасии кумак ва ҳуҷҷатҳое, ки барои гирифтани кумак зарур мебошанд, муайян карда мешаванд. Ҳукумат бо қарори худ нишон медиҳад, ки чӣ гуна маблағҳои кумак ва мақсадҳои истифодаи он бояд вобаста ба афзалиятҳои рушди соҳаи кишоварзӣ равона шаванд. Ба ҳамин манзур, феҳристи истифодабарандагон ва тартиби пешниҳоди маълумот дар бораи кумаки молиявӣ ба ҳоҷагиҳои кишоварзӣ муайян ва тасдиқ мегардад.

Ҳамин тариқ, бо риояи тартиби мазкур дастгирии давлатии молиявии соҳаи кишоварзӣ ҳамчун маҷмуи тадбирҳои иҷтимоию иқтисодӣ, меъёрию ҳуқуқӣ ва ташкилию молиявие амал мекунад, ки ба рушди устувори истеҳсолоти кишоварзӣ равона гардида, истиқлолият ва амнияти озуқаворӣ м амлакатро таҳким дода, ба беҳсозии раванди бо озуқаворӣ таъмин намудани аҳолии мамлакат мусоидат мекунад. Дар ин маврид нишондиҳандаҳои муҳими истифодаи самараноки маблағҳои кумаки давлатӣ, қарзи имтиёзнок ва дигар воситаҳои молиявии ба соҳаи кишоварзӣ сафарбаршуда ин афзоиши ҳосилнокии зироат ва чорво, даромаднокии истеҳсолот дар тамоми зерсоҳаҳои бо зироатпарварӣ ва чорводорӣ алоқаманди кишоварзӣ мебошад. Татбиқи механизми дастгирии давлатии молиявии ҳоҷагиҳои кишоварзӣ дар шароити муосир бояд ягонагии равандҳои ташкилию иқтисодӣ, иҷтимоию меҳнатӣ ва маъмурию ҳуқуқиро дар мамлакат, хусусан дар маҳаллҳои деҳот таъмин кунад ва ба ташаккули соҳаҳои рақобатпазири кишоварзӣ ва саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, ки амнияти озуқаворӣ пеш аз ҳама аз онҳо вобаста аст, мусоидат намояд. Зеро кафили амнияти озуқаворӣ ва некуаҳволии аҳолии мамлакат маҳз рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ва суботи он мебошад.

Бонкҳои тижоратӣ якҷоя бо мақомоти ваколатдори давлатӣ ва мақомоти идоракунии ҳокимияти маҳаллӣ дар минтақаҳои кишоварзӣ бояд намудҳои қарзҳоро, ки нисбат ба онҳо аз ҷониби давлат дастгирӣ тавассути пешниҳоди

қарзҳои имтиёзнок роҳандозӣ карда мешавад, аниқ ҷудо намоянд. Қарзҳои миёнамуҳлат ва дарозмуҳлатро барои амалӣ намудани қорҳои мелиоративӣ ва беҳдошти замин ё қорӣ намудани навоариҳо дар истеҳсолоти кишоварзӣ, ки ба хоҷагиҳои кишоварзӣ дода мешаванд ва гузориши маблағҳои қарзии дарозмуҳлатро талаб мекунад, метавонад танҳо бонкҳои пешниҳод кунанд, ки дар ташаккули захираи қарзии онҳо ҳиссаи сармояи давлатӣ бештар аст. Вазифаи бонки тижоратӣ дар ин фаъолияти муштаракӣ низоми бонкӣ ва давлат – «гузаронидани пайгирии мунтазами харҷкунии ҳадафмандонаи воситаҳо, сифати қорӣ намудани навоариҳо, самаранокии тамоми марҳилаҳои қарздиҳӣ, бозпасгардии пурраи захираҳои қарзӣ мабошад» [108, с. 220].

Дар баробари зиёд кардани ҳаҷми маблағгузорию бюҷетӣ ба соҳаи кишоварзӣ муқаррар кардани шаклҳои беҳтарини дастгирии давлатии молиявии он зарур аст. Шаклҳои асосии барои шароити имрӯзаи рушди соҳаи кишоварзии иқтисодидеи миллӣ муносиби дастгирии давлатии молиявӣ ва тавсияҳо барои қорбурди дуруст ва самарабахши онҳо дар ҷадвали 3.3 оварда шудаанд. Қорбурди шаклҳои муносиби дастгирии молиявии давлат дар мавриди ҳаҷмҳои баҳтарини он ба зиёд шудани даромаднокии қорхонаҳои кишоварзӣ ва дар натиҷа - ноил шудан ба дараҷаи баланди амнияти озуқаворӣ ва рақобатпазирии истеҳсолоти кишоварзӣ мусоидат мекунад.

Яке аз воситаҳои танзим ва дастгирии давлатии молиявии соҳаи кишоварзӣ ин суғурта ба хоити ҷуброни талафоти истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар натиҷаи ҳолатҳои бо хавф алоқаманди ҳосияти табиӣ дошта (офатҳои табиӣ, хушксолӣ, обхезӣ, гармо, сармо ва дигарҳо), ки даромаднокии истеҳсолоти кишоварзӣ ва устувории молиявии қорхонаҳои кишоварзиро паст мекунад, мебошад. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми маҳсуси суғуртаи кишоварзӣ амал намекунад. Тамоми ширкатҳои суғурта, ки дар мамлакат амал мекунад, мувофиқи қоидаҳои муқаррарии суғурта фаъолият мекунад. Омилҳои асосие, ки ба қорӣ намудани муносибатҳои комили суғуртаи хавфҳои истеҳсолоти кишоварзӣ монеа мешаванд, ин меъёрҳои баланди суғурта ва даромаднокии пасти қорхонаҳои кишоварзӣ мебошанд.

Чадвали 3.3. – Шаклҳои муносиби дастгирии давлатии молиявии соҳаи кишоварзӣ

Шаклҳои дастгирӣ	Тавсияҳо барои корбурди дурусти онҳо
Кумаки молиявии бучетӣ	Муносибати тафриқавӣ ба муқаррар кардани ҳаҷмҳои кумаки молиявии бучетӣ барои ноҳияҳои алоҳида. Муқаррар кардани квотаҳои кумаки молиявӣ барои минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ қафомонда (асосан ноҳияҳои кӯҳистон), таҳия ва қабули барномаҳои махсуси рушди кишоварзӣ барои ҷунин минтақаҳо. Тафриқабандии хоҷагиҳои кишоварзӣ вобаста ба сатҳи даромаднокии ва рақобатпазирии истеҳсолот, аз ҷумла ҷудо кардани онҳо ба ҷунин гурӯҳҳо: корхонаҳое, ки дар шароити муътадили иқлимию иқтисодӣ ва истифодаи заминҳои ҳосилхез фаъолият мекунанд; корхонаҳое, ки дар шароити номусоиди иқлимию иқтисодӣ фаъолият мекунанд; корхонаҳои дар ҳолати ногувори молиявӣ (бухронӣ) қарордошта ё муфлисшуда. Пешниҳоди кумаки молиявии бучетӣ барои хариди техника ва таҷҳизоти кишоварзӣ
Қарзи имтиёзнок	Пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок (бо фоизи солонаи баробар ба меъёри бозтамвили БМТ ё аз меъёрҳои бозорӣ пасттар). Истифодаи тарҳҳои қарздиҳии кафолатӣ. Таъсиси бонкҳои тичоратии махсус барои қарздиҳии имтиёзнок бо ҷалби маблағҳои бучети давлатӣ. Таъсиси кооперативҳои қарзии кишоварзӣ (ҷорӣ намудани механизми кооператсияи қарзӣ). Истифодаи васеи лизинги кишоварзӣ.
Суғурта	Таъсиси фонди махсуси суғуртаи кишоварзӣ барои суғурта аз офатҳои табиӣ, суғуртаи қарзҳои бонкии хоҷагиҳои кишоварзӣ. Такмили низоми суғуртаи миллии вобаста ба хусусиятҳои суғуртаи кишоварзӣ. Ҷорӣ намудани кумаки молиявии бучетӣ барои суғуртаи хавфҳои истеҳсолоти кишоварзӣ; корбурди муносибати тафриқавӣ ба муқаррар кардани намудҳои махсуси суғурта барои корхонаҳое, ки технологияҳои нави истеҳсолоти кишоварзиро истифода мебаранд ва корхонаҳое, ки дар шароити номусоиди иқлимию иқтисодӣ ва табиӣ фаъолият мекунанд.
Танзими нархҳо	Корбурди низоми нархҳои пасттарини кафолатдодашуда барои фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ дар доираи қарзҳои бо таъминоти гарав гирифташудаи хоҷагиҳои кишоварзӣ. Табдили таносуби нархҳои маҳсулоти кишоварзӣ ва маҳсулоти саноатӣ бо роҳи бе тағйир мондани нархҳо ва тарофаҳои корхонаҳои инҳисороти табиӣ аз ҷониби давлат назоратшаванда барои соҳаи кишоварзӣ.
Имтиёзҳои андозӣ	Имтиёзҳо дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон барои корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ дар матнҳои муайяни он ҷунин шарҳ дода шудааст: моддаи 189 – озод кардани даромади корхонаҳои кишоварзии наватъсис аз андозбандии андоз аз даромад, дар ҳоле ки моддаи 395 барои хоҷагиҳои кишоварзие, ки ба соҳаҳои парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва истеҳсоли хӯроки омехтаи паранда ва ҷорво машғуланд, имтиёзҳои махсус пешниҳод мекунад. Ин имтиёзҳо ба онҳо озоии супоридани андозҳо, ки барои андоз аз даромад, андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз амволи ғайриманқул ва андози замин баробар мебошанд, медиҳад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Суғуртаи кишоварзӣ, ки дар мамлакатҳои рушдёфта амал мекунад, механизме мебошад, ки барои роҳ надодан ба паёмадҳои ногувор ҳам барои

истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ҳамчун қарзгир, ҳам барои давлат ва ҳам барои бонки қарздиҳанда имкон медиҳад. Суғурта ба хоҷагиҳои кишоварзӣ воридшавии маблағҳои дахлдорро кафолат дода, онҳоро на танҳо аз талафоти даромад, инчунин аз пастшавии нархҳо муҳофизат мекунад, ба бонкҳо бозгашти қарзҳои барои қонеъгардонии ниёзҳои хоҷагиҳои кишоварзӣ додашударо кафолат медиҳад. Дар ин маврид манфиати давлат низ возеҳ аст. Агар пардохти мустақими ҷуброни зарар аз ҷониби давлат 100% бошад, дар доираи шартномаи суғурта танҳо як қисми зарарро давлат ҷуброн мекунад, чунки мувофиқи шартнома хавфҳо дар байни давлат ва ширкати суғурта тақсим карда мешаванд.

Вазифаи асосии тақмили низоми суғурта ва ҷорӣ намудани суғуртаи кишоварзӣ бо дастгирии давлатии молиявӣ – табдили он ба воситаи маъмул ва самараноки таъминкунандаи паст кардани хавфҳо ва баланд бардоштани устувории молиявии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Танҳо дастгирии бисёрҷонибаи давлат метавонад тақсонбахши рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ва ҳалли мушкилоти таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат гардад. Таҳияи маҳсулот ва барномаҳои босифати суғурта, қоидаҳои возеҳ ва аниқ дар муносибатҳои суғурта, дастрасии иттилоотӣ, кумаки саривақтӣ ва кафолатдодашудаи давлат, пешбурди фаъоли хизматрасониҳои суғуртавӣ аз ҷониби ширкатҳои суғурта ва давлат имкон медиҳанд, ки суботи вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзӣ таъмин ва хароҷоти буҷети давлатӣ барои дастгирии соҳаи кишоварзӣ кам карда шаванд.

Тадбирҳои аз ҷониби давлат роҳандозишаванда дар доираи таҳкими муносибатҳои қарзии бонкҳои тижоратӣ бо истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва дастгирии давлатии молиявӣ қарзии онҳо ба тақмили сифатии соҳаи қарздиҳии кишоварзӣ мусоидат хоҳанд кард. Дар ин маврид, бешубҳа истифодаи таҷрибаи сафарбаркунии кумаки молиявии буҷетӣ барои ҷуброни меъёрҳои ғоизи қарзҳои аз бонкҳои тижоратӣ гирифтаи истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, ки дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта маъмул аст, нақши муҳим мебозад. Гирандагони қарзи имтиёзноки кишоварзӣ ба захираҳои қарзии бонкҳо на танҳо барои маблағгузории воситаҳои гардон

дастрасӣ пайдо мекунанд, онҳо инчунин метавонанд бо истифода аз қарзи имтиёзнок пойгоҳи моддию техникии рушди истеҳсолоти худро таҷдид ва мучахҳаз кунанд, ки ин ба ғайбгардии раванди сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ мусоидат мекунад. Тадбирҳои дар доираи сиёсати дастгирии давлатии молиявӣ қарзии соҳаи кишоварзӣ роҳандозӣшаванда бояд ба ҳавасмандгардонии рушди истеҳсолоти кишоварзӣ равона карда шаванд, на ба боздоштани он.

3.2. Роҳҳои ҳалли мушкилоти асосии қарзидҳии имтиёзнокӣ корхонаҳои кишоварзӣ

Имрӯз кишоварзӣ барои рушди иқтисодиёти миллӣ соҳаи муҳимтарин мебошад, вале хусусиятҳои истеҳсолоти кишоварзӣ талаб мекунанд, ки аз ҷониби давлат ҳамеша ҷиҳати дастгирии молиявӣ он таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда шавад. Зеро он дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва рақобатпазирии умумии иқтисодиёти миллӣ саҳми муносиб дорад. Мо инро дар бахшҳои пешини таҳқиқот тасдиқ кардем. Илова бар ин, дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ дар баробари таъсири мусбат ба истеҳсолот, инчунин ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ демографӣ дар маҳалҳои деҳот мусоидат намуда, сатҳи даромади аҳолии деҳотро баланд мебардорад.

Дар солҳои охир, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи кишоварзӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, диққати асосӣ ба рушди истеҳсолот дар самтҳои мухталиф, аз ҷумла ташкил намудани кишти тақрорӣ, истеҳсоли маҳсулоти баландсифат ва рақобатпазир, ки метавонад ба содирот равона гардад ва инчунин ба гуногунии майдонҳои кишти сабзавот ва полезиҳо, бунёди боғҳо ва тоқзорҳои интенсивӣ равона шудааст. Барномаҳои давлатии ҳадафнок барои рушди чорводорӣ, парандапарварӣ, занбӯриасалпарварӣ, зотпарварӣ, беҳинасозии ҳолати чарогоҳҳо ва моҳипарварӣ бомуваффақ анҷом дода шуданд. Имтиёзҳои андозии гумрукӣ ба иҷрои ин барномаҳо мусоидат карданд.

Бо амалисозии «Барномаи ташкил ва барқарорсозии таҷҳизоти яхдонӣ барои нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019» дар мамлакат 188 анбор бо ғунҷоиши 223,4 ҳазор тонна сохта шуд. Дар доираи «Барномаи рушди боғпарварӣ ва ангурпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» дар ҳаҷми 2674 гектар боғҳо, 195 гектар тоқзорҳо, 193 гектар боғҳои интенсивӣ ташкил карда шуда, 2197 гектар боғҳои кӯҳна барқарор карда шудаанд.

Ба мақсади таъмини тарзи рушди саноатию аграрии иқтисодиёти миллий ва беҳтар кардани рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ, Консепсияи ташкил ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 ва Барномаи фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷорӣ намудани таҷрибаи муносиби кишоварзӣ дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ қабул шуданд (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 октябри соли 2020, № 567). Ҳадафи ин тадбирҳо рушди ҳамаҷонибаи соҳаи кишоварзӣ, ҷорӣ намудани усулҳои нави идоракунии инноватсионӣ ва технологӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ, зиёд намудани ҳаҷми содироти маҳсулоти кишоварзӣ ва расидан ба ҳадафҳои стратегии мамлакат буд. Муҳим аз ҳама тадбирҳои дар доираи барномаҳои давлатии дастгирии соҳаи кишоварзӣ роҳандозишуда ба беҳшавии сатҳи пойгоҳи захиравии истеҳсолоти кишоварзӣ бояд меоварданд. Вале ҳанӯз дар соҳаи кишоварзӣ сатҳи муносиби пойгоҳи захиравии истеҳсолоти кишоварзӣ, аз ҷумла пойгоҳи техникий мувофиқ бунёд нагардидааст ва яке аз сабабҳои рушди сустии истеҳсолоти кишоварзӣ маҳз ҳамин мебошад. Фаъолияти паркҳои техникӣ, паркҳои мошину тракторӣ ва иттиҳодияҳои техникаи кишоварзӣ дар солҳои охир суст аст. Бо вучуди амалисозии шумораи зиёди барномаҳои давлатӣ ва лоиҳаҳои афзалиятнок пойгоҳи техникий соҳаи кишоварзӣ ба навқунӣ ва мучаҳҳазсозии техникӣ ниёз дорад.

Дар ҷадвали 3.4 маълумот дар бораи пӯёи нишондиҳандаҳои пойгоҳи захиравии корхонаҳои кишоварзӣ оварда шудааст, ки аз вазъи номатлуби имрӯзаи пойгоҳи техникий соҳаи кишоварзӣ гувоҳӣ медиҳад.

Чадвали 3.4. – Пӯёи нишондиҳандаҳои пойгоҳи техникии корхонаҳои кишоварзӣ

Нишондиҳанда	1991	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Шумораи техникаи кишоварзӣ, адад	113168	25360	55290	55832	56722	58135	57556	57826	57794	58477
аз ҷумла:										
тракторҳои гуногунтама	37054	9197	26102	26405	27134	27776	27376	27590	27324	27731
автомобилҳои боркаш	18307	2575	2777	2249	2470	1790	1684	1835	1819	1562
комбайнҳои ғалладаравӣ	1383	375	980	1021	1024	1099	1068	1098	1099	1136
дигар комбайнҳои хархела	1560	174	210	191	178	188	147	161	152	146
ядаҳои тракторӣ	18639	4756	9092	9406	9275	9407	8968	8597	8640	8431
алафчамъкунаҳои тракторӣ	1121	134	183	186	183	233	264	287	317	371
досҳои тракторӣ	3342	334	850	918	912	1258	1445	1451	1545	1576
мошинҳои пахтачинӣ	3011	106	99	96	67	70	95	45	34	30
тухмипошакҳои тракторӣ	6078	2000	2375	2310	2307	2415	2301	2244	2284	2283
испорҳои тракторӣ	9449	2770	8932	9285	9352	9794	10181	10280	10356	10837
нармакунаҳои тракторӣ	8672	2614	3132	3174	3268	3382	3269	3390	3363	3475
мошинҳои кӯракгундор	1030	46	31	28	25	26	16	20	14	13
пахтачудокунаҳо	2020	132	109	95	93	86	28	27	16	16
тойбанду тагресчинҳо	1502	147	418	468	484	611	714	801	831	870
Масоҳати умумии замин, ҳазор гектар	14254,5	14137,7	14137,7	14137,7	14137,9	14137,9	14137,9	14137,9	14137,9	14137,9
Масоҳати киштзор, ҳазор гектар	4312,4	3836,2	3862,9	3884,6	3895,7	3900,4	3899,3	3892,3	3896,3	3914,4
аз ҷумла обёришаванда	694,5	733,6	734,6	764,9	742,7	743,6	744,3	745,5	745,1	748,2
Заминҳои шудгор, ҳазор гектар	881,1	834,2	829,9	837,9	839,4	844,2	839,5	837,9	838,7	844,4
аз ҷумла обёришаванда	612,5	560,8	558,3	559,6	563,0	566,9	567,1	566,7	566,2	569,4

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [49, с. 60-70; 50, с. 56-65]

Мувофиқи маълумоти ҷадвали 3.4 дар соли 1991 дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон 113168 адад техника ва таҷҳизоти ҳархелаи кишоварзӣ истифода мешуд. Ин шумора дар соли 2015 ба 25360 адад ва дар соли 2023 ба 58477 адад расидааст. Яъне шумораи умумии техника ва таҷҳизоти кишоварзӣ дар соли 2023 нисбат ба соли 2015 ба андозаи 2,3 маротиба зиёд шудааст, вале ҳанӯз ба шумораи соли 1991 нарасидааст (қариб нисфи шумораи соли 1966-ро ташкил медиҳад). Вале, ба ҳар ҳол, дар пӯёи баъзе намудҳои техника ва таҷҳизоти кишоварзӣ баъзе пешравиҳо ба назар мерасанд. Масалан, дар соли 2023 нисбат ба соли 2015 шумораи тракторҳои гуногунтама 3 маротиба зиёд шуда, 75%-и шумораи соли 1991-ро ташкил медиҳад; шумораи испорҳои тракторӣ дар соли 2023 нисбат ба соли 2015 ба андозаи 3,9 маротиба ва нисбат ба соли 1991 қариб 15% зиёд шудааст; шумораи комбайнҳои ғалладаравӣ дар соли 2023 нисбат ба соли 2015 ба андозаи 3 маротиба зиёд шуда, 82%-и соли 1991-ро ташкил додааст; шумораи ядакҳои тракторӣ нисбат ба соли 2015 ба андозаи 1,8 маротиба зиёд шуда, 45%-и соли 1991-ро ташкил додааст.

Ҳоло масоҳати умумии замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 14137,9 ҳазор гектарро ташкил медиҳад, ки аз он 3914,4 ҳазор гектар (27,7%) масоҳати киштзор буда, барои рушди соҳаи кишоварзӣ захираи асосӣ ба ҳисоб меравад. Аз ҳаҷми умумии масоҳати киштзор 748,2 ҳазор гектари он (19,1%) обёришаванда аст. Заминҳои шудгор 844,4 ҳазор гектар мебошанд, ки 569,4 ҳазор гектари он (67,4%) обёришаванда аст.

Дар давраи солҳои 1991-2023 масоҳати киштзор ба андозаи 398 ҳазор гектар кам шудааст (аз 4312,4 ҳазор гектари соли 1991 то ба 3914,4 ҳазор гектар дар соли 2023 расидааст). Вале дар ин маврид масоҳати замини киштзори обёришаванда аз 694,5 ҳазор гектари соли 1991 ба 748,2 ҳазор гектар дар соли 2023 расидааст (зиёдшавӣ – 53,7 ҳазор гектар ё 7,7%). Ҳамзамон дар соли 2023 нисбат ба соли 1991 масоҳати заминҳои шудгор ба андозаи 36,7 ҳазор гектар кам шудааст. Дар ин маврид масоҳати заминҳои шудгори обёришаванда низ ба андозаи 43,1 ҳазор гектар кам шудааст.

Бояд дарк кард, ки истифодаи миқдори зарурии техника ва таҷҳизоти нав барои рушди инноватсионии истеҳсолоти кишоварзӣ омили муҳимтарин мебошад. Самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ дар корхонаҳои алоҳида аз ҳолати ҳуҷи техника ва таҷҳизот, миқдори зарурии онҳо алоқамандии бевосита дорад. Дар шароити муосири иқтисодӣ истеҳсолоти кишоварзӣ ба равандҳои ҷаҳонии гузариш ба як насли нави технологияҳои кишоварзии саноатӣ – Кишоварзӣ 4.0 ворид шудааст. Ин раванд истифодаи технологияҳои муосири инноватсионӣ ва роҳи афзудани самаранокӣ ва устувории истеҳсолотро дар соҳаи кишоварзӣ муқаррар менамояд. Вале иқтидори техникий мавҷудаи ҳоҷаҳои кишоварзӣ имкон намедихад, ки иқтидори захиравии замин самаранок истифода шавад.

Тавре аз маълумоти дар ҷадвали 3.4 овардашуда мушоҳида мешавад, ба ҳар як гектари замини киштзор (дар соли 2023) ҳамагӣ 0,007 адад таркторҳо, 0,0004 автомобилҳои боркаш рост меояд. Таносуби дигар намудҳои техникаи кишоварзӣ ва заминҳои киштзори дахлдор низ хеле номатлуб аст. Масалан, мувофиқи маълумоти омори кишоварзӣ дар мамлакат ҳоло 398318 гектар заминҳои кишти ғалладона ва лӯбиёӣ (якҷоя бо ҷуворимакка барои дон) мебошад, шумораи комбайнҳои ғалладаравӣ бошад, – 1136 адад. Яъне дар як мавсим як комбайн бояд ғалладонаи 351 гектар замини киштро ҷамъоварӣ кунад [50, с. 71].

Дар шароити кунунии вазъи таъмини ҳоҷаҳои кишоварзӣ бо техника ва таҷҳизот мубрамии масъалаи ҷустуҷӯ ва дарёфти самтҳои самарабахши дастгирии давлатии навқунӣ ва мучаҳҳазгардонии пойгоҳи моддию техникий соҳаи кишоварзӣ дар асоси рушди инноватсионӣ бо роҳи ивазкунии техника ва таҷҳизоти кишоварзии ҳам аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва ҳам аз ҷиҳати маънавӣ фарсудашуда бо мошинолотии муосири дорои нишондиҳандаҳои баланди эътимодноқӣ, маҳсулноқӣ, аз ҷиҳати сӯзишворӣ каммасраф, инчунин тавассути бартараф намудани фосилаи байни талабот ба техника ва мавҷудияти он дар ҳоҷаҳои кишоварзӣ меафзояд. Бинобар ин, яке аз тадбирҳои, ки метавонад вазъи пойгоҳи техникий истеҳсолоти кишоварзиро беҳтар кунад, ин ҷорӣ

намудани қарзи имтиёзноки бонкии дарозмуҳлат ё худ қарзи сармоягузорӣ барои харидаи техника ва таҷҳизоти кишоварзӣ, сохтмони анборҳо ва яхдонҳо барои нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ, иҷрои корҳои барқарорсозии ҳолат ва нигоҳдории заминҳои кишоварзӣ мебошад. Дар ин маврид, ғояи асосии қарзи имтиёзноки сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар навқунии пойгоҳи моддию техникии соҳаҳои растанипарварӣ, механикунонии комплексҳои чорводорӣ, зиёд намудани иқтидорҳои истеҳсолии корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Бунёди коргоҳҳои истеҳсолии коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар хоҷагиҳои кишоварзӣ барои таъмини кафолати фурӯши маҳсулоти дар хоҷагиҳои кишоварзӣ истеҳсолшуда, ташкили занҷираҳои истеҳсолӣ ва расонидани маҳсулоти кишоварзӣ ба маҳсулоти саноати коркард, таъсиси ҷойҳои кории нав дар маҳаллҳои деҳот имкон медиҳад.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки мушкилоти нарасидани техника ва таҷҳизот омили ягонаи рушди номатлуби соҳаи кишоварзӣ нест. Гузашта аз ин, сабаби норасоии техника ва таҷҳизот дар корхонаҳои кишоварзӣ мавҷуд набудани захираҳои молиявии худӣ мебошад. Дар чунин шароит истифодаи қарзи бонк ва дастгирии давлатӣ роҳи беҳтарини раҳой ёфтани аз ин вазъи ногувор мебошад. Баъд аз таҳқиқоти анҷомдодашуда, мо ба хулосае расидем, ки хоҷагиҳои кишоварзӣ ҳам ба қарзи бонкӣ мушкилоти дастрасӣ доранд ва ҳам равандҳои кумакҳои давлатӣ низ ба таври комил ва зарурӣ ташкил нашудаанд. Ҳамчунин мушкилоти дигаре ҳастанд, ки ба рушди инноватсионии соҳаи кишоварзӣ монеа эҷод мекунанд, аз ҷумла нарасидани кормандон ва мутахассисони баландихтисоси соҳаи кишоварзӣ, надоштани таҷрибаи кор бо инноватсияҳои кишоварзӣ.

Омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонии фаъолияти молиявӣ қарзӣ ва рушди муносибатҳои қарзӣ дар соҳаи кишоварзӣ нишон медиҳад, ки дар шароити бозор корхонаҳои кишоварзӣ барои мустақилона гирифтани даромади басанда, ки тақрористеҳсоли васеи маҳсулоти кишоварзиро таъмин карда тавонад, қодир нестанд. Дар соҳаи кишоварзӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мувофиқи ҳадафҳои стратегии мамлакат ҳамчун соҳаи афзалиятнок ва таъминкунондаи асосии рушди

босуботи иқтисодиёти миллӣ эътироф шудааст, даромад аз фурӯши маҳсулоти истеҳсолнамудаи корхонаҳои кишоварзӣ аксаран пурра ба пӯшонидани арзиши аслии маҳсулот соқит карда мешавад. Бо ҳамин сабаб, дар солҳои охир нишондиҳандаҳои молиявии корхонаҳои кишоварзӣ на он қадар хуб мебошанд, ки инро маълумоти дар ҷадвали 3.5 овардашуда тасдиқ мекунад.

Аз ҷадвали 3.5 ба назар мерасад, ки дар давраи солҳои 2017-2021 маблағи умумии қарздорӣ корхонаҳои кишоварзӣ (қарздорӣ кредиторӣ, қарзҳои бонкӣ, қарзҳо аз ҳисоби вомбаргҳо) ҳамасола зиёд шуда, танҳо дар соли 2022 қимати ин нишондиҳанда нисбат ба соли пешин ба андозаи 50,4 млн. сомонӣ (2,7%) паст шудааст. Ҳамин тавр, ба ҳолати охири соли 2023 ҳаҷми умумии қарздорӣ корхонаҳои кишоварзӣ 3071,8 млн. сомониро ташкил додааст, ки аз он ҳиссаи қарздорӣ кредиторӣ – 1908,3 млн. сомонӣ (62,1%) ва қарзҳои бонкӣ – 1163,5 млн. сомонӣ (37,9%) мебошад.

Дар соли 2015 ба ҳар як корхонаи кишоварзии расман ба қайдгирифташуда аз ҷамъи умумии уҳдадориҳои қарзии онҳо маблағи 1,46 млн. сомонӣ рост меояд. Дар ҳамин сол маблағи қарзҳои дебитории корхонаҳои кишоварзии расман бақайдгирифташуда 191,2 млн. сомонӣ буда, ба ҳар яки онҳо 450 ҳазор сомонӣ рост меояд. Тавре мебинем, дар соли 2015 уҳдадориҳои қарзии корхонаҳои кишоварзӣ нисбат ба ҳаҷми қарздорӣ кредиторӣ онҳо ба андозаи 1,6 маротиба зиёд аст.

Дар соли 2023 ҷамъи уҳдадориҳои қарзии корхонаҳои кишоварзӣ маблағи 3071,8 млн. сомониро ташкил медиҳад, ки ба ҳар як корхона маблағи 2,19 млн. сомонӣ рост меояд. Яъне ҳаҷми уҳдадориҳои қарзии ҳар як корхонаи кишоварзӣ ба ҳисоби миёна дар соли 2023 нисбат ба соли 2015 ба андозаи 1,5 маротиба зиёд шудааст. Дар ин маврид қарздорӣ дебитории корхонаҳои кишоварзӣ низ зиёд мебошанд ва дар соли 2023 маблағи 777,9 млн. сомониро ташкил додаанд. Агар таносуби қарздорӣ дебиторӣ ва кредиториро таҳқиқ кунем, мебинем, ки қарздорӣ дебиторӣ метавонанд танҳо 41%-и қарзҳои кредиторӣ корхонаҳои кишоварзиро мепӯшонанд.

Чадвали 3.5. - Нишондиҳандаҳои молиявии фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ, ба ҳолати охири сол, аз рӯи корхонаҳои расман ба қайд гирифташуда

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Микдори умумии корхонаҳои кишоварзӣ, адад	421	463	466	506	1140	1017	1400	1394	1401
Қарздории кредиторӣ, млн. сомонӣ	300,2	181,5	250,7	865,0	799,2	1566,6	1872,6	1822,2	1908,3
аз ҷумла муҳлатгузашта	5,1	15,1	16,4	26,9	5,1	1,1	8,3	0,4	-
Қарздорӣ аз бонкҳо, млн. сомонӣ	309,2	154,6	163,8	294	345,1	1002,9	2698,6	1271,9	1163,5
аз ҷумла муҳлатгузашта	81,4	0,7	0,3	-	-	0,7	8,2	-0,7	-
Вомбаргҳо, млн. сомонӣ	3,4	24,4	-	-	0,1	87,1	4436,1	-	-
аз ҷумла муҳлатгузашта	-	21,0	-	-	-	-	-	-	-
Ҳамагӣ қарздорӣ аз рӯи уҳдадориҳо	612,8	360,5	414,5	1159	1171,3	2523,7	9007,3	3094,1	3071,8
аз ҷумла муҳлатгузашта	86,5	36,8	16,7	26,9	5,1	1,8	16,5	0,3	-
Қарздории дебиторӣ, млн. сомонӣ	191,2	194,6	178,2	471,6	384,2	419,1	708,1	795,0	777,9

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [80, с. 427-428; 81, с. 85; 94, с. 425-427]

Акнун мебинем, ки вазъи ухдадориҳои корхонаҳои кишоварзӣ аз рӯи қарзҳои бонкӣ, ки шароити истифодабарӣ ва пардохти онҳо нисбат ба дигар намудҳои ухдадориҳо нисбатан қатъӣ буда, паёмадҳои нугуворро ба миён оварда метавонад, чӣ гуна аст. Ҳамин тариқ, дар соли 2015 маблағи қарзҳои бонкии корхонаҳои кишоварзӣ 309,2 млн. сомони ро ташкил додааст. Дар ин маврид ба ҳисоби миёна ба ҳар як корхонаи кишоварзӣ маблағи 734 ҳазор сомонӣ қарзи бонкӣ рои меояд. Дар соли 2023 қарздорӣи корхонаҳои кишоварзӣ аз бонкҳо маблағи 1163,5 млн. сомони ро ташкил додааст. Яъне ба ҳисоби миёна ҳар як корхонаи кишоварзӣ аз бонкҳои тиҷоратӣ ба маблағи 830 ҳазор сомонӣ қарздор аст. Чӣхати умедворкунанда дар қарздорӣи бонкии корхонаҳои кишоварзӣ ин аст, ки дар соли 2023 дар таркиби қарзҳои бонкии онҳо қарздорӣи муҳлатгузашта ба назар намерасад.

Таҳлили ухдадориҳои қарзӣ ва қарзҳои дебиторӣи корхонаҳои кишоварзӣ аз вазъи молиявии номуътадилӣи корхонаҳои кишоварзӣ гувоҳӣ медиҳад. Бинобар ин, имрӯз ба эътидол овардани вазъият дар соҳаи кишоварзӣ танҳо бо иштироки фаъоли давлат имконпазир аст. Бояд эътироф кард, ки кишоварзӣ аз сабаби чандирии хеле пасти талабот ва нархҳо ҳеҷ гоҳ наметавонад берун аз доираи танзим ва дастгирӣи давлатӣ қарор дошта бошад. Тавре муҳаққиқ Г.С. Латипова қайд мекунад, «Пайваस्ताгӣи рушди соҳаи кишоварзӣи мамлакат ба ду ҳадафи стратегии давлат - таъмини амнияти озуқаворӣи кишвар ва саноатикунонӣи босуръат алоқаи ногустастанӣ дошта, ташкили заминаҳои самараноки ташаккул ва рушди он вазифаи тамоми ниҳодҳои амалкунандаи молиявӣи ғайримолиявӣ мебошад» [70, с. 144]. Дар мамлакатҳое, ки соҳаи кишоварзӣ ба сатҳи баландтари даромаднокӣ ва самаранокии истеҳсолот ноил гардидааст, самтҳо ва шаклҳои гуногуни дастгирӣи давлатӣи молиявии хоҷагиҳои кишоварзӣ рушд кардааст ва тавре мо дар бахшҳои пешини таҳқиқот тасдиқ кардем, яке аз онҳо қорӣ намудани қарзи имтиёзноки кишоварзӣ мебошад.

Таҳқиқоти ба омили бонкӣ, омили кишоварзӣ ва омили умумӣи иҷтимоӣи иқтисодӣ асосёфта нишон медиҳанд, ки дастрасӣи корхонаҳои кишоварзӣ ба

қарзи бонкӣ нисбат ба корхонаҳои соҳаҳои дигари иқтисодиёт хеле паст мебошад. Шартҳои ба даст овардани маблағи қарзи бонкӣ, инчунин талаботе, ки бонкҳои тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қарзгирон пешниҳод мекунанд, барои хоҷагиҳои кишоварзӣ нисбатан номусоид мебошанд. Ин ҷо танҳо сухан дар бораи қарзҳои муқаррарӣ меравад, на қарзҳои имтиёзнок, зеро тавре дар бахшҳои қабилӣ таҳқиқот қайд карда будем, дар мамлакат низоми қарздиҳии имтиёзнок барои корхонаҳои кишоварзӣ умуман вучуд надорад. Лекин шароити рушди истеҳсолоти кишоварзӣ, дастрасии душвори корхонаҳои кишоварзӣ ба захираҳои қарзӣ, мушкилоти дар низоми қарздиҳии кишоварзӣ мавҷудбуда водор мекунад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ низоми қарздиҳии имтиёзнок ташкил карда шавад. Азбаски дар таърихи наҷандон тӯлоии низоми қарздиҳӣ дар мамлакат пешниҳоди қарзҳои моҳиятан имтиёзнок ба ягон соҳаи фаъолияти иқтисодӣ ба назар намерасад, барои ташкили ҷунин низоми қарздиҳӣ ба таҷрибаи хориҷии қарздиҳии имтиёзнок ба соҳаи кишоварзӣ муроҷиат кардан маврид дорад. Дар асоси таҳқиқи таҷрибаи хориҷии қарздиҳии имтиёзноки соҳаи кишоварзӣ, ки мо дар параграфи 2.3-и таҳқиқот анҷом дода будем, инчунин бо ба инобат гирифтани хусусиятҳои қарздиҳии имтиёзнок, ки дар адабиёти хориҷӣ инъикос гардидаанд, баъзе хулоса ва пешниҳодҳои дахлдорро мо таҳия кардем. Акнун, дар ин бахши таҳқиқоти худ метавонем роҳҳои ҳалли мушкилоти дар ташкили низоми қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ пайдошавандаро дар шароити имрӯзаи рушди истеҳсолоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян ва асоснок кунем.

Ба назар мерасад, ки мушкилоти асосии ташкили низоми қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ ин ғайриимкон будани водор кардани бонкҳои тижоратӣ барои бастанӣ шартномаи қарзӣ бо хоҷагиҳои кишоварзие, ки аз ҷониби давлат муайян карда шудаанд, мебошад. Асоси ин мушкилот дар хосияти соҳибкории фаъолияти бонкӣ мебошад, зеро фаъолияти бонки тижоратӣ ба мисли дигар субъектҳои соҳибкорӣ ба гирифтани фоида равона гардидааст. Сиёсати қарзии бонки тижоратӣ маҷмуи тадбирҳои дар бар мегирад, ки ҳадафи онҳо баланд бардоштани даромаднокии фаъолияти қарздиҳӣ ва паст кардани сатҳи хавфҳо

дар раванди қарздиҳӣ мебошад. Азбаски қарзҳои имтиёзнок бояд бо фоизҳои аз меъёри бозорӣ пасттар дода шавад, ин ба паст шудани даромаднокии ғайрифаъолияти қарзии бонки тиҷоратӣ меоварад. Инчунин бо сабаби хусусиятҳои хоси худ соҳаи кишоварзӣ барои бонкҳо ҷиҳати баргардонидани маблағи асосии қарз ва ҳам фоизҳо хавфҳои бештарро барои бонкҳои қарздох ба вуҷуд меорад. Дар ин маврид арзёбии хавфи қарз барои бонки тиҷоратӣ ин таҳлил ва арзёбии вазъи молиявии корхонаи кишоварзии қарзгир аз нигоҳи қодир будани он барои дар муҳлати муқарраршуда баргардонидани маблағи қарз, ҳадафнокии истифодабарии қарз, таҳлил ва арзёбии имконияти пардохти фоизҳои қарз мебошад. Бинобар ин, бонкҳои тиҷоратӣ кӯшиш мекунанд, бо он корхонаҳои кишоварзие шартномаи қарзӣ банданд, ки вазъи молиявии онҳо қаноатбахш аст ва қодир мебошанд, ки маблағи қарз ва фоизҳои онро саривақт баргардонанд ва пардохт кунанд. Қайд бояд кард, ки пардохтпазирии корхонаи кишоварзии қарзгир дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои молиявӣ ва ҳисоб кардани коэффисиентҳои молиявии пардохттавонӣ, таҳлили чараёнҳои пулӣ ва арзёбии хавфҳои тиҷоратӣ муайян карда мешавад.

Ҳамаи омилҳои дар боло зикргардида, инчунин хусусияти бо хавфи калон марбут будани истеҳсолоти кишоварзӣ бонкҳои тиҷоратиро водор мекунад, ки барои ҷуброни ақаллан як ҳиссаи талафоти худ хавфи иҷро нашудани уҳдадориҳои корхонаҳои кишоварзиро ҳамчун қарзгир ба андозае бима кунанд. Дар ин маврид тарзҳои нисбатан қонунии бима кардани хавф ва таъмини иҷрои уҳдадориҳои бо шартномаи қарз муқарраршуда ин замонат ва гарав мебошанд. Замонат дар шароити ноустувории молиявии корхонаҳои кишоварзӣ тарзи мақбул нест, зеро вазъи молиявӣ, устуворӣ ва суботи молиявии худӣ зоминҳо аз ҷониби бонкҳои тиҷоратӣ шубҳанок арзёбӣ мешавад. Бинобар ин, тарзи барои бонкҳои тиҷоратӣ мақбули таъмини иҷрои уҳдадориҳои шартномаи қарзӣ ин гарав мебошад, вале таъмини гарави муносиб барои аксари корхонаҳои кишоварзии мамлакат душвор аст. Зеро дороии нисбатан бозғайимодӣ онҳо танҳо замин аст, вале замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои субъектҳои иқтисодӣ дорой нест, он моликияти давлат аст ва корхонаҳои кишоварзӣ барои ба гарав

мондани он ҳуқуқ надоранд. Амволи ғайриманқул ва манқули корхонаҳои кишоварзӣ, ки аксаран аз ҷониби бонкҳо ҳамчун гарави таъмини қарз талаб карда мешавад, бо сабаби сатҳи баланди фарсудашавии ҷисмонӣ барои ба гарави қарз мондан арзиши муносиб надоранд. Бинобар ин, ҳангоми ташкили раванди пешниҳоди қарзи имтиёзнок тавсия дода медиҳем, ки таъмини гарав бо пешниҳоди кафолати давлатии баргардонидани қарз иваз карда шавад.

Яке аз монеаҳои дигар барои қарзи кишоварзӣ мушкил будани раванди омодаسازیи шартномаи қарзӣ, таҳлил ва арзёбии вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзии қарзгир мебошад. Зеро корхонаҳои кишоварзӣ аз макони ҷойгиршавӣ ва фаъолияти бонкҳои тижоратӣ дар масофаи нисбатан дур ҷойгир мебошанд, ки хароҷоти иловагии бонкро барои сафарҳои хизматӣ ва роҳирои кормандон, таҳқиқи фаъолият ва арзёбии пардохтпазирии онҳо талаб мекунад. Ҳоло аксари бонкҳои тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар шаҳрҳои калон ҷойгиранд, дар маҳаллҳои деҳот филиалҳои худро ташкил кардаанд, ки ба корхонаҳои кишоварзӣ метавонанд бевосита дар макони фаъолияти онҳо хизматрасонии қарзӣ кунанд.

Ҳангоми таҳқиқи фаъолият ва арзёбии пардохтпазирии мизоч коршиносони бонк бояд ба инобат гиранд, ки корхонаи кишоварзии қарзгир ҳамчун андозсупоранда – резиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мақомоти андози маҳаллӣ ба қайд гирифта шуда, дар соҳаи кишоварзӣ на кам аз як сол таҷрибаи фаъолият дошта бошад, дар раванди азнавташкилкунӣ, барҳамдиҳӣ ё муфлисшавӣ қарор надошта бошад. Ҳамчунин, корхона набояд аз ҳисоби андозҳо ба бучет ва қарзҳои бонкии қаблан гирифташуда қарздор бошад, таносуби қарздории дебиторӣ ва кредиторӣ хуб бошад. Муҳим аз ҳама, корхонаи кишоварзие, ки ба бонк барои гирифтани қарзи имтиёзнок мурочиат кардааст, бояд дар солҳои охир фоидаовар бошад ва на кам аз 70%-и даромади худро аз фаъолияти асосӣ, яъне истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ гирад.

Ҳоло вазъи молиявии аксари корхонаҳои кишоварзии расман дар мақомоти андоз бақайдгирифташуда барои бонкҳои тижоратӣ ҷолиб нест, ки инро маълумоти дар ҷадвали 3.6 овардашуда тасдиқ мекунад.

Чадвали 3.6. – Ташаккули натиҷаҳои молиявии корхонаҳои кишоварзӣ

	2019	2020	2021	2022	2023
Шумораи корхонаҳои кишоварзӣ, адад	1140	1017	1400	1394	1401
Фоида (зарар) аз фаъолияти асосӣ, ҳаз. сомонӣ	5008,7	-20789,8	5259,2	-9099,6	49524,6
Дигар даромадҳои ғайрифурӯшӣ, ҳаз. сомонӣ	6812,1	5005,7	4488,9	28485,6	64034,2
Дигар харочоти ғайрифурӯшӣ, ҳаз. сомонӣ	6976,1	5653,7	6437,6	17627,3	69877,6
Фоидаи тавозунӣ, ҳаз. сомонӣ	-5172,7	-21437,8	3310,5	1758,7	43681,2

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [81, с. 84, 95-99]

Тавре аз чадвали 3.6 ба назар мерасад, дар солҳои 2019-2020 корхонаҳои кишоварзие, ки расман ба қайд гирифта шуданд, дар умум фаъолияти зараровар доштанд. Дар соли 2019 натиҷаи молиявӣ аз фаъолияти асосии онҳо мусбат – 5 млн. сомонӣ, даромад аз фаъолияти ғайриасосӣ – 6,8 млн. сомонӣ, харочот аз фаъолияти ғайриасосӣ – 6976 сомонӣ мебошад, ки дар ҷамъбаст маблағи 5,17 млн. сомонӣ зарарро ташкил додааст. Ҳамин тариқ, корхонаҳои кишоварзӣ дар соли 2020 низ фаъолияти зараровар анҷом додаанд, ки ин маблағи зарари 21,4 млн. сомонино ташкил додааст. Дар солҳои 2021-2023 корхонаҳои кишоварзӣ ба гирифтани фоида ноил гардидаанд: дар соли 2021 – ба маблағи 3,3 млн. сомонӣ, соли 2022 – 1,76 млн. сомонӣ ва дар соли 2023 – 43,68 млн. сомонӣ. Дар ин маврид фоидаи тавозунии корхонаҳои кишоварзӣ дар солҳои 2021 ва 2023 пурра аз ҳисоби фаъолияти асосӣ вале дар соли 2022 – пурра аз ҳисоби даромадҳои ғайрифурӯшӣ ташаккул ёфтааст. Ҳамин тариқ, дар солҳои 2021 ва 2023 фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ дар умум ба талаботе, ки бонкҳои тиҷоратӣ барои гирифтани қарзи имтиёзнок ҷиҳати ҳиссаи баланди фоида аз фаъолияти асосӣ дар фоидаи умумӣ (фоидаи тавозунӣ) пешниҳод меkunанд, ҷавобгӯ аст.

Бонкҳои тиҷоратӣ, ки дар қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ иштирок меkunанд (бонкҳои ваколатдор), назорат ва пайгирии доимии истифодабарии мақсадноки маблағи қарзро бояд ташкил намоянд. Агар аз натиҷаи чунин назорат ва пайгирӣ муайян карда шавад, ки корхонаи кишоварзии қарзгир маблағи қарзро бо мақсадҳои дигар (ғайри мақсади қарзи имтиёзнок, ки дар шартнома муқаррар карда шудааст) истифода бурдааст, бонки тиҷоратии қарздох

метавонад қарзгирро аз ҳуқуқи истифодаи қарзи имтиёзнок маҳрум намуда, бақияи қарзи онро бо меъёри муқаррарӣ (бозорӣ) аз нав ҳисоб кунад. Барои ин, бояд дар шартномаи қарзи имтиёзнок шароити бозбинии имтиёзи қарз ва меъёри он, инчунин ба қарзи муқаррарӣ табдил додани он пешбинӣ карда шавад. Дар ин маврид, сарфи назар аз он ки самтҳои пешниҳоди қарзи имтиёзнок, гурӯҳҳои корхонаҳои қарзгир ва андозаи меъёри фоизи солонаи онро давлат муқаррар ва танзим мекунад, ҷониби асосӣ дар раванди қарздиҳӣ бонки ваколатдор мебошад. Бинобар ин, бонк худ шароити пешниҳоди қарзро муайян мекунад. Бонки тичоратии қарздеҳ аз ҷумла зарурати гарав, муҳлати пардохти фоизҳо ва дигар шартҳои қарз, ҳамчунин маҳакҳои арзёбии пардохттавонии корхонаи қарзгирро муайян мекунад.

Қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ бояд қатъиян дар доираи барномаҳои давлатӣ ва лоиҳаҳои афзалиятноки рушди соҳаи кишоварзӣ сурат гирад ва самаранокии онҳо аз ҷониби давлат арзёбӣ карда шавад. Дар ин маврид самаранокии истифодаи қарзи имтиёзнок аз нигоҳи корхонаи кишоварзии қарзгир бояд ҳамчун қобилияти ҳар як воҳиди пулии маблағи қарзи барои рушди истеҳсолот сафарбаршуда барои овардани фоида баррасӣ карда шавад. Ҳисоб кардани самараи иқтисодии маблағҳои қарзии ба рушди истеҳсоли кишоварзӣ сафарбаршуда бо муқоиса кардани суръатҳои афзоиши фурӯш ва маблағҳои қарзии гирифташуда дар корхонаи қарзгир ба ҷо оварда мешавад. Тафовути баланди суръати афзоиши ҳаҷми фурӯш ва маблағҳои қарзии мавриди истифода дар соҳаи кишоварзӣ нишон медиҳад, ки самаранокии истифодаи қарз дар ин соҳа бештар шудааст. Самаранокии қарзҳои имтиёзноки ба соҳаи кишоварзӣ сафарбаршуда ин аст «дастрасии маблағҳои қарзӣ аз ҳисоби ҷалби онҳо бо меъёри ҳадди ақал, бо риояи шартҳои шаффофият ва ошкорбаёнӣ дар пешниҳод ва баррасии дархостҳо, ба ҳадди ақал кам кардани муҳлати пешниҳоди маблағҳои кредитӣ, бо назардошти мавсимӣ будани қарзҳои кишоварзӣ» [85, с. 110]. Аз нигоҳи бонки ваколатдор самаранокии қарздиҳии имтиёзнок дар саривақтии пешниҳоди маблағҳои бучетӣ дар ҳаҷми пурра, ки ба баланд бардоштани дастрасии маблағҳои қарзӣ ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти

кишоварзӣ бо меъёри фоизии пасттарин барои рушди соҳа равона гардидаанд, ифода меёбад. Дар ин маврид, самаранокии истифодаи кумаки молиявии аз буҷет давлатӣ ҷудогардида барои корхонаҳои кишоварзӣ вобаста аз дараҷаи ноил гардидан ба нишондиҳандаҳои натиҷанокии пешниҳоди кумаки давлатӣ, ки бо ҳаҷми қарзҳои имтиёзноки ба рушди истеҳсолоти кишоварзӣ сафарбаршуда алоқаманд мебошанд, ба ҳисоби як сомони маблағи кумаки молиявӣ арзёбӣ карда мешавад. Дар раванди қарздиҳии имтиёзноки истеҳсолоти кишоварзӣ «давлат тавассути пешниҳоди кумаки молиявӣ аз ҳисоби буҷети худ барои хароҷоти пардохти фоизҳо иштирок мекунад ва маблағҳои буҷети давлатӣ бояд самаранок истифода шаванд, ки ин зарурати арзёбии чунин самаранокиро дар назар дорад» [23, с. 34].

Ҳамин тариқ, амалисозии механизми қарзи имтиёзноки кишоварзӣ дар ҳолате ҳамчун бобарор эътироф карда мешавад, ки агар самари мусбат аз нигоҳи тамоми иштирокчиёни раванди қарздиҳии имтиёзнок мушоҳида шавад: барои корхонаҳои кишоварзии қарзгир – бо боздеҳии маблағҳои қарзии ба истеҳсолоти кишоварзӣ сафарбаршуда ва дастрасии ҷалби захираҳои қарзӣ; аз нигоҳи давлат (мақомоти идоракунии ҳокимияти маҳаллӣ) ва бонки ваколатдор – саривақтӣ ва пуррагии пешниҳоди кумақҳои молиявӣ ва боздеҳии маблағҳои буҷетии ба рушди соҳаи кишоварзӣ ҷудокардашуда.

Бо назардошти мушкилоти муайяншуда, таҳияи низоми мукаммали қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи маҷмуи тадбирҳои институтсионалӣ ва молиявиро талаб мекунад. Пеш аз ҳама, қадами зарурӣ таъсиси фонди махсуси давлатӣ барои қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ мебошад, ки қарзҳои дарозмуҳлатро бо меъёрҳои пасти фоизӣ бо истифода аз захираҳои буҷетӣ, маблағгузори ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ ва барномаҳои мақсадноки давлатӣ пешниҳод мекунад. Ин роҳи ҳалли институтсионалӣ ба бахши кишоварзӣ манбаи устувор, пешгӯишаванда ва дастраси маблағгузориро таъмин хоҳад кард.

Самти дигари тадбирҳои муҳим ҷорӣ намудани механизми ҷуброни як қисми меъёри фоизи қарзҳои аз ҷониби бонкҳои тижоратӣ ба корхонаҳои

кишоварзӣ додашуда мебошад. Ин восита дар сатҳи байналмилалӣ васеъ истифода мешавад ва имкон медиҳад, ки арзиши воқеии қарз барои истеҳсолкунандагони кишоварзӣ бидуни афзоиши хавфҳои бонкӣ ва нигоҳ доштани устувории молиявии онҳо коҳиш дода шавад. Ҳамзамон зарур аст, ки низоми кафолати давлатӣ барои қарзҳои кишоварзӣ таъсис дода шавад, ки қисман пӯшонидани хавфи қарзиро дар ҳаҷми 50-70% пешбинӣ кунад ва дастрасии қарзро барои корхонаҳои кишоварзие, ки гавари кофӣ надоранд, васеъ намояд.

Таъмини пойгоҳи захиравии дарозмуҳлат барои қарздиҳии имтиёзноқ-тавассути бозтамвили қарзҳо аз ҷониби БМТ бо меъёрҳои паст, баровардани вомбаргҳои давлатӣ ва ҷалби маблағҳо аз фондҳо ва барномаҳои байналмилалӣ рушд (IFAD, ADB, EBRD ва ғайра) махсусан муҳим аст. Ин таъминоти захираҳои молиявиро устувор ва суботи низоми қарздиҳиро таъмин мекунад. Васеъ намудани барномаҳои лизинги давлатӣ, ки ба навсозии техникаи кишоварзӣ, таҷҳизоти обёрӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ нигаронида шудаанд, низ як самти муҳим аст. Нақшаҳои лизинг бо пардохтҳои имтиёзноки аввалӣ ва муҳлатҳои дарози баргардонидан метавонанд навсозии технологияи бахши кишоварзиро ба таври назаррас суръат бахшанд.

Илова бар ин, зарур аст, ки марказҳои махсуси молиявии кишоварзӣ (агентҳои қарзии кишоварзӣ) таъсис дода шаванд, ки корхонаҳои кишоварзиро дар ҳама марҳилаҳои раванди қарздиҳӣ – аз таҳияи нақшаҳои тичоратӣ ва арзёбии лоиҳаҳо то пешниҳоди маслиҳатҳо оид ба идоракунии хавфҳо ва тақвияти интизоми молиявӣ дастгирӣ кунанд. Чунин сохторҳо метавонанд сифати дархостҳои қарзиро беҳтар кунанд, хавфи пардохт накарданро коҳиш диҳанд ва ҳамкориҳои байни бонкҳо ва истеҳсолкунандагони кишоварзиро беҳтар созанд.

Амалӣ намудани ин тадбирҳо на танҳо мушкilotи асосии низоми мавҷудаи қарзи кишоварзиро ҳал мекунад, балки заминаи амалиро барои эҷоди низоми ҳамаҷониба, муттаҳид ва устувори қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ фароҳам меорад.

ХУЛОСА ВА ТАВСИЯҲО

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Дар рафти таҳқиқот натиҷаҳои илмӣ ва тавсияҳои амалӣ ба даст омадаанд, ки барои таҳияи муқаррароти назариявӣ, равишҳои методологӣ ва механизмҳои ташаққул ва амалкунии низоми қарзидиҳии имтиёзноки кишоварзӣ равона шудаанд.

Хулосаҳои дар зер овардашуда натиҷаҳои асосии таҳқиқотро инъикос мекунанд ва барои ҳалли мушкилоти асосии илмию амалӣ нигаронида шудаанд.

1. Истеҳсолоти кишоварзӣ, аз сабаби вобаста будан ба шароити табиӣ ва иқлимӣ, бо хавфҳои зиёд алоқаманд аст, ки маблағгузориҳои корхонаҳои соҳаро душвор мегардонад. Аз ин рӯ, рушди ин соҳа ҳамеша бо муносибатҳои қарзӣ алоқаманд буд. Аммо, маълумоти таърихӣ нишон медиҳанд, ки то аввали асри XX дар байни кишоварзони тоҷик муносибатҳои муташаккили қарзӣ вучуд надоштанд. Қаблан, ки соҳаи кишоварзӣ дар низоми маъмурию фармондиҳӣ ва идоракунии мутамарказ бе таваҷҷуҳи кофӣ ба ҷараёнҳои пулӣ фаъолият мекард, ташаббуси иқтисодии кишоварзон маҳдуд буд. Аз соли 1986 инҷониб, бо ҷорӣ шудани механизмҳои бозор, ин муносибатҳо тағйироти назаррасро аз сар гузаронидаанд [1-М; 5-М].

2. Рушди низоми қарзидиҳии мувофиқ бо иқтисоди бозорӣ мавҷудияти муносибатҳои қарзиро ҳамчун омили устувории иқтисодӣ талаб мекунад. Аз ин рӯ, омӯзиши ҳамаҷонибаи низоми қарзидиҳии кишоварзӣ, ки ҷанбаҳои назариявӣ, методологӣ ва амалиро муттаҳид мекунад, зарур аст. Имрӯз кишоварзӣ нишонаҳои бухронро аз сар мегузаронад ва вазъи молиявии бисёр корхонаҳо қобилияти онҳоро барои ташкили самараноки истеҳсолот ва нигоҳ доштани рақобатпазирӣ маҳдуд мекунад. Дар ин шароит, мафҳумҳои асосии қарз, аз ҷумла ҳадафҳо, принципҳо, субъектҳо, намудҳо ва манбаъҳои он, дар консепсияи механизми қарзӣ муттаҳид шуда, мафҳуми қарзи кишоварзиро ба миён меоранд. Қарзи кишоварзӣ муносибати махсус байни муассисаҳои қарзӣ ва субъектҳои хоҷагидорӣ мебошад, ки дар сафарбар кардани маблағҳои муваққатан озоди дигар субъектҳои хоҷагидорӣ ва аҳоли, инчунин пешниҳоди онҳо ба корхонаҳои

кишоварзӣ дар асоси принципҳои асосии қарздиҳӣ ва таъмини вазифаҳои умумии қарз ифода меёбад [1-М; 3-М; 5-М].

3. Ноустувории молиявӣ дар соҳаи кишоварзӣ дастрасии корхонаҳоро ба қарзҳои бонкӣ маҳдуд мекунад. Нигоҳ доштани даромади кофӣ барои пӯшонидани хароҷоти корхонаҳои кишоварзӣ яке аз мушкилоти асосии идоракунии онҳо шудааст. Ҳалли ин масъала таваҷҷуҳи ҷиддии мақомоти масъул ва низоми молиявӣ бонкии мамлакатро талаб мекунад. Давлат бояд дар бунёди тавозун байни даромад ва хароҷоти истехсолкунандагони кишоварзӣ нақши фаъол дошта бошад. Чунин тавозунро метавон тавассути таъсиси низоми қарздиҳии имтиёзнок ба даст овард. Аммо, таҳлили барномаҳои қарздиҳии бонкҳои тижоратӣ нишон медиҳад, ки дар мамлакат низоми қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ вучуд надорад. Ба корхонаҳои кишоварзӣ қарзҳо бо шартҳои стандартӣ дода мешаванд. Онҳо қариб ҳеҷ гуна дастгирии молиявӣ ҳадафнокро аз бонкҳои тижоратӣ ва ё бонкҳои давлатӣ намегиранд [4-М; 5-М].

4. Маблағҳои аз буҷети давлатӣ ҷудошуда барои рушди истехсолоти кишоварзӣ нокифоя буда, самаранокии воқеии онҳо паст аст. Ин вазъият асосан аз истифодаи нодурусти захираҳои молиявӣ аз ҷониби корхонаҳои кишоварзӣ бармеояд. Бонкҳои тижоратӣ тавассути барномаҳои қарзӣ бо иштироки ташкилотҳои молиявӣ байналмилалӣ ба соҳаи кишоварзӣ қарзҳои махсус медиҳанд, ки ба қавле «имтиёзнок» ном доранд, вале дар асл имтиёзнок нестанд. Таҳқиқоти мо нишон медиҳад, ки корхонаҳои кишоварзӣ асосан барои қарзҳои кӯтоҳмуҳлат муроҷиат мекунанд, гарчанде ки онҳо ба қарзҳои дарозмуддат ниёзи бештар доранд. Мушкилоти дигари ҷиддӣ меъёрҳои баланди фоизӣ барои қарзҳои бонкӣ мебошанд. Бонкҳо ба корхонаҳо, аз ҷумла ба корхонаҳои кишоварзӣ, бо меъёрҳои баланди фоизӣ қарз медиҳанд. Ҳатто фоизҳои қарзҳо бо меъёрҳои 19-21% солона, ки имтиёзнок ҳисобида мешаванд, аз меъёрҳои миёнаи фоизи низоми бонкии мамлакат (18,45-26,85%) фарқи назаррас надоранд [3-М; 4-М; 5-М].

5. Маҳдудияти асосии қарздиҳии кишоварзӣ аз тинати ҳуди соҳа бармеоянд. Хавфҳо баланд буда, дороиҳое, ки барои гарав мувофиқанд, аксар

вақт каманд. Корхонаҳои кишоварзӣ амволи ғайриманкули баландарзиш надоранд, вазъи молиявии онҳо низ ноустувор аст. Бонкҳо асосан ба гарав ва кафолат тавачҷуҳ мекунанд. Аммо, пойгоҳи ҳукукӣ барои муайян кардани ҳукуқи моликият, усулҳои асосноккунӣ ва баҳодиҳии дороиҳо мукаммал нест. Ин хавфи пардохт нашудани қарзҳоро, хусусан вақте ки вазъи молиявии қарзгиранда бад мешавад, зиёд мекунад. Бо афзоиши муҳлати қарз, хавф барои бонк низ меафзояд. Дар посух, бонкҳо меъёрҳои фоизро баланд мекунанд, ки аз ин сабаб, қарзҳои дарозмуҳлат барои субъектҳои кишоварзӣ ҷолиб нестанд. Дар амал, меъёрҳои фоиз барои қарзҳои кишоварзӣ аз меъёрҳои дигар бахшҳои иқтисодиёт фарқ намекунанд. Аз ин рӯ, дар мамлакат барои корхонаҳои кишоварзӣ шароити воқеии имтиёзнok вучуд надорад [1-М; 5-М; 8-М].

6. Ҷаҳонишавӣ муҳити рақобатро барои истеҳсолкунандагони кишоварзӣ мураккаб кардааст. Маҳсулоти хориҷӣ ба бозори дохилӣ ворид шуда, фишорро афзоиш медиҳад. Як қатор бухронҳои молиявӣ ба кишоварзӣ таъсир мерасонанд ва вобастагии онро аз тамоюлҳои ҷаҳонӣ афзоиш медиҳанд. Таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки рушди устувори кишоварзӣ бидуни дастгирии муассири давлатӣ ғайриимкон аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба ин таҷриба таъя кунад. Механизми шаффофи иқтисодӣ метавонад истифодаи мақсадноки маблағҳои давлатӣ, қарзҳои имтиёзнok ва тасхёҳи андозиро таъмин кунад. Ин на танҳо ба рушди истеҳсолоти кишоварзӣ, балки ба рушди саноати коркард низ мусоидат мекунад. Дар ниҳоят, сиёсати фасеҳи кишоварзӣ ба афзоиши ҳосилнокӣ дар соҳа таъвияти амнияти озуқаворӣ, дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ ва густариши содирот мусоидат хоҳад кард [3-М; 6-М; 7-М].

7. Кишоварзӣ дар мамлакат нисбат ба он ки захираҳои мавҷуда имкон медиҳанд, сусттар рушд мекунад. Низоми муассири дастгирии давлатӣ метавонад ин тамоюлро дигар кунад. Корхонаҳои кишоварзӣ захираҳои кофии дохилӣ надоранд. Аз ин рӯ, ҷорӣ намудани қарздиҳии имтиёзнok барои афзоиши истеҳсолот ва беҳтар кардани сифати маҳсулоти кишоварзӣ муҳим аст. Ин шарт асосии рақобатпазирӣ дар бозори дохилӣ ва густариши содирот мебошад. Аммо,

дар мамлакат низоми махсуси дастгирии қарздиҳии давлатӣ барои корхонаҳои кишоварзӣ вучуд надорад. Дастгирӣ асосан бо маблағгузориҳои ноҷиз аз буҷети давлатӣ ва кумаки ниҳодҳои молиявии байналмилалӣ маҳдуд аст. Чунин амсила барои рушди устувори кишоварзӣ нокифоя аст [3-М; 4-М; 5-М; 7-М].

8. Низоми дастгирии давлати корхонаҳои кишоварзӣ бояд шароити мусоиди молиявиро барои истеҳсолоти фароҳам оварад. Ин дастгирӣ ба истифодаи самараноки маблағҳои буҷети давлатӣ, қарзҳои имтиёзноки бонкӣ ва дигар воситаҳои молиявӣ асос меёбад. Қарзҳои имтиёзнок барои барномаҳои афзалиятноки кишоварзӣ бояд бо ҷалби бонкҳои тиҷоратӣ ба раванди қарздиҳӣ пешниҳод карда шаванд. Меъёри фоизи ин қарзҳо метавонад вобаста ба фарқи байни меъёри бозорӣ ва меъёри бозтамвилӣ муқаррарнамудаи БМТ тасҳеҳ карда шавад. Интиҳоби қарзгирандагон бояд бо ҳадафҳои барнома мувофиқ бошад. Масъулият барои ин ба зиммаи Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор карда мешавад [1-М; 2-М; 4-М].

9. Имрӯз, зарурати пайдо кардани роҳҳои муассири дастгирии давлатӣ ба соҳаи кишоварзӣ рӯз аз рӯз афзоиш меёбад. Ин иваз кардани таҷҳизоти кўҳнашударо бо технологияҳои муосир ва камхарҷ, инчунин кам кардани фосилаи байни талабот ва дастрасӣ ба техникаро дар бар мегирад. Яке аз роҳҳои беҳтар кардани инфрасохтори техникӣ додани қарзҳои дарозмуҳлат ва имтиёзнок барои хариди техника, сохтмони анборҳо ва сардхонаҳо, инчунин барқарорсозӣ ва нигоҳдории заминҳои кишоварзӣ мебошад. Норасоии техника ягона мушкилот нест. Маҳдудияти захираҳои молиявӣ барои корхонаҳо низ монетаи ҷиддӣ мебошанд. Дар чунин шароит, қарзҳои имтиёзноки бонкӣ дар якҷоягӣ бо дастгирии давлатӣ беҳтарин роҳи рушди устувори кишоварзӣ дар мамлакат мебошанд [1-М; 4-М; 5-М; 6-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Марҳилаҳои ташаққул ва рушди муносибатҳои қарзӣ дар соҳаи кишоварзӣ бояд бо истифода аз таҳлили ретроспективӣ омўхта шаванд. Пешниҳод карда мешавад, ки ин марҳилаҳо ба давраҳои пеш аз шуравӣ, шуравӣ ва давраи бозории рушд тақсим карда, омўхта шаванд. Дар раванди таҳия ва

татбиқи сиёсати молиявию қарзии муассир дар мамлакат натиҷаҳои чунин омӯзиш мадар расонида метавонанд.

2. Дар шароити вазъи молиявии нгувори корхонаҳои кишоварзӣ механизми рушди қарздиҳӣ як воситаи муҳими дастгирии онҳо мебошад. Бе дарки ҷанбаҳои назариявию методологии қарздиҳӣ бартараф намудани мушкилоти амалии рушди кишоварзӣ ғайриимкон аст. Ҳангоми пешниҳоди қарз ба корхонаҳои кишоварзӣ, бонкҳо бояд муҳлат, меъёри фоиз, таъмини кафолат, суғурта ва дигар паҳлуҳои онро бо шароити иқтисодии ҳар як қарзгир мувофиқ созанд.

3. Бонкҳои тижоратӣ дар алоҳидагӣ мушкилоти қарзи кишоварзиро бартараф карда наметавонанд, зеро вазъи молиявии ҳуди онҳо ба ин имконият намедихад. Онҳо танҳо бо дастгирии давлат ба ҳалли ин масъала ноил шуда метавонанд. Ба ин хотир, дар мамлакат роҳандозӣ намудани қарздиҳии имтиёзноки соҳаи кишоварзӣ бо дастгирии давлатӣ ва иштироки бевоситаи давлат дар раванди чунин қарздиҳӣ зарур аст.

4. Давлат бояд чунин механизми қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзиро роҳандозӣ намояд, ки нақши ҳуди он муайянкунанда бошад. Дастгирии давлат бояд ба бонкҳои қарздиҳанда равона карда шавад. Ҳамчун роҳҳои муассири чунин дастгирӣ кумаки молиявии давлат ба бонкҳо, ҷуброни ҳиссаи меёрҳои фоизӣ, аз ҷумла барои қарзҳои дарозмуҳлат, пешниҳоди кафолат ҷиҳати коҳиши хавфҳои бонкӣ тавсия дода мешаванд.

5. Яке аз воситаҳои муассири роҳандозӣ намудани қарзи имтиёзноки кишоварзӣ анҷом додани тадбирҳои институтсионалӣ мебошад. Такмили қонунгузорӣ ҷиҳати муқаррар ва асоснок кардани талаботи меёрӣ вобаста ба пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок, татбиқи усулҳои муосири қарзӣ, аз қабيلي лизинг ва қарзи молӣ аз ҷумлаи чунин тадбирҳо мебошанд. Дар ин маврид маҳаки муҳим – таносуби фоизҳои қарзи кишоварзӣ ва сатҳи даромаднокии корхонаҳои соҳа мебошад.

6. Барои роҳандозӣ намудани низоми қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ ба назар гирифтани амалияҳои пешқадами дар миқёси ҷаҳонӣ муайянгардида

муҳим аст. Дар робита ба ин, таъсиси бонкҳои махсуси давлатӣ ва хусусӣ, инчунин рушди кооперативҳои қарзии маҳз ба корхонаҳои кишоварзӣ нигаронидашуда тавсия дода мешавад. Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба ин таҷриба таъя кунад.

7. Барои роҳандозӣ намудани низоми муассири қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ васеъ намудани ҳаҷми маблағгузори бучети давлатӣ барои рушди кишоварзӣ омили муҳим мебошад. Пеш аз ҳама, ин маблағҳо бояд ба бонкҳои тиҷоратӣ, ки ба қарздиҳии кишоварзӣ машғуланд, пешниҳод карда шаванд, вале назорати давлатии ҷиддӣ ҷиҳати сафарбар кардан ва истифодаи онҳо зарур аст.

8. Ҳангоми пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ба корхонаҳои кишоварзӣ, шартҳо ва қоидаҳои ягонаи иштирок дар раванди қарздиҳӣ бояд барои ҳама татбиқ шаванд. Тафовут дар маблағи қарз бояд танҳо дар асоси истифодаи ҳадафнок, миқёси корхона ва вазъи молиявии қарзгиранда ба кор бурда шаванд.

9. Рушди устувори кишоварзӣ тавассути истифодаи механизми қарздиҳии имтиёзнок бе иштироки фаъоли давлат ғайриимкон аст. Қарзҳо бояд танҳо дар доираи барномаҳои давлатӣ ва лоиҳаҳои афзалиятнок дода шаванд. Бонкҳои ваколатдор бояд истифодаи мақсадноки қарзҳои имтиёзнокро мунтазам назорат кунанд.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абдиев, М.Ж., Парпиева, Ф.С. Состояние использования механизмов кредитования для инновационно-инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве Кыргызской Республики [Текст] / М.Ж. Абдиев, Ф.С. Парпиева // Агропродовольственная экономика. – 2021. - № 2. – С. 16-29
2. Алиева, З.Б. Льготное кредитование как актуальный инструмент государственной финансовой поддержки АПК [Текст] / З.Б. Алиева // Финансы: теория и практика. – 2017. – Т. 21. – Вып. 4. – С. 66-77
3. Алиева З.Б. Роль финансово-кредитных отношений в агропродовольственной политике страны [Текст] / З.Б. Алиева // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. - 2011. - № 20 (113). - С. 37–43
4. Амонатбонк. Таърихи бонк [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://www.amonatbonk.tj/tj/about/amb/history/>
5. Асозода, Ф.Н. Шаклҳои дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ ҳамчун механизми субсидиякунонии ғоизҳои қарзҳои сармоягузорӣ [Матн] Ф.Н. Асозода // Гузоришҳои Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон. – 2023. - № 2 (76). – С. 84-90
6. Асозода, Ф.Н., Одинаева, М.Ш. Истифодаи қарздиҳии хурд дар бахши аграрӣ [Матн] / Ф.Н. Асозода, М.Ш. Одинаева // Гузоришҳои Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон. – 2022. - № 4 (74). – С. 91-98
7. Ашинова, М.К., Чиназирова, С.К. Зарубежный опыт кредитования сельского хозяйства [Текст] М.К. Ашинова, С.К. Чиназирова // Перспективы и закономерности модернизации современного общества: новый взгляд (экономические, социальные, философские, политические, правовые общенаучные аспекты). Материалы международной научно-практической конференции (Саратов, 25 июня 2014 года). – Том 1. – Саратов: Общество с ограниченной ответственностью «Академия управления», 2014. – С. 45-48
8. Бабаева, З.Ш. Особенности финансового обеспечения воспроизводственных процессов в сельском хозяйстве [Текст] / З.Ш. Бабаева // Научное обозрение. Серия 1: Экономика и право. – 2018. - № 5. – С. 84-93

9. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 [Матн] / Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – 282 с.
10. Белогуров, М. Великий Шёлковый Путь. Возрождение торговых коммуникаций древности [Сарчашмаи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <http://www.74rif.ru/vsp.html>
11. Бурых, Е.С. Зарубежный опыт организации сельскохозяйственного кредитования [Текст] / Е.С. Бурых // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. – 2012. - № 1 (87). – С. 106-110
12. Бюллетени омили бонкӣ [Матн] / Бонки миллии Тоҷикистон. - 2016. - № 12 (257).- 144 с.
13. Бюллетени омили бонкӣ [Матн] / Бонки миллии Тоҷикистон. - 2017. - № 12 (269). – 144 с.
14. Бюллетени омили бонкӣ [Матн] / Бонки миллии Тоҷикистон. - 2018. - № 12 (281). – 124 с.
15. Бюллетени омили бонкӣ [Матн] / Бонки миллии Тоҷикистон. - 2019. - № 12 (293). – 121 с.
16. Бюллетени омили бонкӣ [Матн] / Бонки миллии Тоҷикистон. - 2020. - № 12 (305). – 122 с.
17. Бюллетени омили бонкӣ [Матн] / Бонки миллии Тоҷикистон. - 2021. - № 12 (316) – 100 с.
18. Бюллетени омили бонкӣ [Матн] / Бонки миллии Тоҷикистон. - 2022. - № 12 (329). – 103 с.
19. Бюллетени омили бонкӣ [Матн] / Бонки миллии Тоҷикистон. - 2023. - № 12 (341). – 104 с.
20. Головач, О. Опыт государственного регулирования и поддержки аграрного сектора экономики за рубежом [Текст] / О. Головач // Аграрная экономика. – 2017. - № 12 (271). – С. 56-60
21. Горелкина, М.В. Кредитование сельхозтоваропроизводителей в рамках реализации государственной программы развития сельского хозяйства

[Текст] / М.В. Горелкина // Современные тенденции развития науки и технологий. - 2016. - № 10. - С. 12-16

22. Горелкина, И.А. Развитие системы льготного кредитования АПК [Текст] И.А. Горелкина // Управление инновационным развитием агропродовольственных система на национальном и региональном уровнях. Материалы IV Международной научно-практической конференции (Воронеж, 11-12 октября 2022 года). – Воронеж, 2022. – 383-386

23. Горелкина, И.А. Федоренко, М.И. Совершенствование механизма кредитования сельскохозяйственных предприятий [Текст] / И.А. Горелкина, М.И. Федоренко // Финансовый вестник. – 2019. - № 1 944). – С. 32-39

24. Гриценко, С.Е. Деньги, кредит, банки: теория и практика. Учебное пособие [Текст] / С.Е. Гриценко. - М.: Мир науки, 2021. – 111 с.

25. Грузинская, Е.В. Концепция применения функций кредита в системе кредитования / Е.В. Грузинская // Вестник Белорусской государственной сельскохозяйственной академии. – 2010. – № 4. – С. 8–17

26. Грузинская, Е.В. Принципы кредита как основа формирования кредитных отношений [Текст] / Е.В. Грузинская // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D. Экономические и юридические науки. – 2011. - № 6. – 58-62

27. Гурфова, С.А. Совершенствование механизма банковского кредитования аграрных формирований [Текст] / С.А. Гурфова // Актуальные вопросы современной экономики. – 2020. - № 11. – С. 973-978

28. Гурфова, С.А., Танашева, Т.А. Проблемы кредитования организаций АПК [Текст] / С.А. Гурфова, Т.А. Танашева // Известия Кабардино-Балкарского государственного аграрного университета им. В.М. Кокова. – 2017. - № 4 (18). – С. 64-69

29. Гусманов, Р.У., Низамов, С.С. К вопросу механизма льготного кредитования как меры государственной поддержки АПК [Текст] / Р.У. Гусманов, С.С. Низамов // Российский электронный научный журнал. – 2022. - № 1 (43). – С. 63-70

30. Давлатов, Н.А. Маблаггузориҳои бонкӣ ба соҳаи кишоварзӣ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ [Матн] / Н.А. Давлатов // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 11. – С. 40-48
31. Давлатов, Н.А., Исмаев, А.Ҳ. Самтҳои асосии сиёсати давлатии қарзӣ дар соҳаи кишоварзӣ [Матн] / Н.А. Давлатов, А.Ҳ. Исмаев // Такмили низоми молиявӣ қарзӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёти миллий. Маҷмуи мақолаҳои илмӣ конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба «Рӯзи мақомоти молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Душанбе, 7 декабри соли 2023). – Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2023. – С. 208-218
32. Давлатова, Г.М. Арзёбии вазъи молиявии хоҷагидорӣ молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ вилояти Хатлон ҳамчун субъекти муносибатҳои қарзӣ [Матн] / Г.М. Давлатова // Кишоварз. – 2022. - № 4 (97). – С. 234-242
33. Давлатова, Г.М., Одинаева, М.Ш. Таҳия ва асосноккунии самтҳои тақмили шаклҳои дастгирӣ давлатӣ дар самти субсидияи сармоягузориҳои қарзӣ [Матн] / Г.М. Давлатова, М.Ш. Одинаева // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2022. - № 4-1. – С. 65-74
34. Деньги, кредит, банки: учебник [Текст] / Под общ. ред. М.С. Марамыгина, Е. Н. Прокофьевой. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2019. – 384 с.
35. Долгачева, Т.С. Развитие кредитования как фактора обеспечения воспроизводства в сельском хозяйстве [Текст] / Дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Долгачева Татьяна Сергеевна. – Воронеж, 2015. – 172 с.
36. Долгополова, И.В. Мировой опыт кредитования агропромышленного комплекса и перспективы его применения в России [Текст] / И.В. Долгополова // Инновационные технологии в машиностроении, образовании и экономике. – 2018. – Т. 14. - № 1-2 (7). – С. 236-239
37. Золотарева, Е.Л., Золотарев, А.А. Влияние государства на производственный процесс в сельскохозяйственных предприятиях Курской

области [Текст] / Е.Л. Золотарева, А.А. Золотарев // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. – 2016. - № 6. – С. 3-6

38. Евдокимова, В.Э., Шишкина, Д.А. Современные проблемы банковского кредитования предприятий аграрной сферы [Текст] / В.Э. Евдокимова, Д.А. Шишкина // Вестник СГСЭУ. 2018. - № 3 (72). – С. 116-120

39. Евтушенко, Е.В. Основные принципы и условия банковского кредитования [Текст] / Е.В. Евтушенко, Ю.А. Павлова, М.М. Гайфуллина // Вестник УГНТУ. Наука, образование, экономика. Серия: Экономика. – 2017. – № 2 (20). – С. 7-15

40. Евтушенко, Е.В., Павлова, Ю.А., Гайфуллина, М.М. Основные принципы и условия банковского кредитования [Текст] / Е.В. Евтушенко, Ю.А. Павлова, М.М. Гайфуллина // Вестник УГНТУ. Наука, образование, экономика. Серия Экономика. – 2017. - № 2 (20). – С. 7-15

41. Исмоилова, Ш.Ш. О понятии сельскохозяйственного кредита, его признаках, роли [Текст] / Ш.Ш. Исмоилова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. - № 4. – С. 240-246

42. Исмоилова, Ш.Ш. Проблемы развития кредитования сельскохозяйственного производства в Таджикистане [Текст] / Ш.Ш. Исмоилова // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2022. - № 2 (77). – С. 84-96

43. Исмоилова, Ш.Ш. Развитие кредитования сельскохозяйственного производства в условиях современного Таджикистана [Текст] / Дисс. на соиск. уч. степен. канд. экон. наук: 08.00.07 / Исмоилова Шахноз Шавкатовна. – Душанбе, 2024. – 180 с.

44. Казакевич, И.А. Льготное кредитование как мера государственной поддержки АПК Беларуси в рамках ЕАЭС и ВТО // Вестник национальной академии наук Беларуси. Серия аграрных наук. – 2017. - № 2. – С. 36-47

45. Калафатов, Э.А. Особенности и проблемы кредитования агробизнеса в России [Текст] / Э.А. Калафатов // Научный вестник: финансы, банки, инвестиции. – 2021. - № 1. – С. 79-93
46. Караченцева, Т. Теории кредита и его функциональная роль в экономике [Текст] / Т. Караченцева // Банковский вестник. – 2006. - № 31 (360). – С. 41-46
47. Каримов, Б.Ҳ., Тохтаров, И.Х. Дастгирии давлатии қарздиҳии кишоварзӣ [Матн] / Б.Ҳ. Каримов, И.Х. Тохтаров // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 12. – С. 139-148
48. Каримов, Б.Х., Тохтаров, И.Х. Особенности формирования системы льготного кредитования предприятий аграрного сектора Республики Таджикистан / Б.Х. Каримов, И.Х. Тохтаров // Вопросы управления и экономики: современное состояние актуальных проблем. Сборник статей по материалам LXVIII международной научно-практической конференции. – М., 2023. – С. 17-25
49. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2021. Маҷмуаи оморӣ [Матн] / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – 354 с.
50. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024. Маҷмуаи оморӣ [Матн] / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – 367 с.
51. Климова, Н.В. Государственная поддержка в достижении целевых показателей развития сельского хозяйства [Текст] / Н.В. Климова // Научный журнал КубГАУ. – 2017. - № 130 (06). – С. 760-773
52. Кормишкина, Л.А., Семенова, Н.Н. Финансирование сельского хозяйства в странах ЕС [Текст] / Л.А. Кормишкина, Н.Н. Семенова // Контентус. – 2015. - № 1 (30). – С. 1-9

53. Коробейников, М. Зарубежный опыт финансирования аграрного сектора и возможности его использования в России [Текст] / М. Коробейников // Международный сельскохозяйственный журнал. - 2002. - № 3. - С. 19–23
54. Коробейников, М. Зарубежная практика кредитования сельского хозяйства и ее позитивное использование в условиях современной России [Текст] / М. Коробейников // Международный сельскохозяйственный журнал. - 2001. - № 3. - С. 3–9
55. Коробейников, Д.А. Кредит в организационно-экономическом механизме сельского хозяйства [Текст] / Д.А. Коробейников // Вестник воронежского государственного университета. – 2020. - № 2 (65). – С. 138-149
56. Коробейников, М. Сельскохозяйственный кредит в период становления рыночных отношений [Текст] / М. Коробейников // Экономика сельского хозяйства России. – 2004. – № 2. – С. 28-29
57. Коробейников, Д.А. Эволюция подходов к льготному кредитованию АПК в постсоветский период [Текст] / Д.А. Коробейников // Региональная экономика. Юг России. – 2022. – Т. 10. - № 2. – С. 143-151
58. Королева, М.Н., Климова, Н.В. Приоритеты развития аграрного сектора экономики Краснодарского края [Текст] / М.Н. Королева, Н.В. Климова // Экономика и управление: актуальные вопросы теории и практики. Материалы XXII Международной научно-практической конференции (Краснодар, 14 марта 2024 года). – Краснодар, 2024. – С. 135-139
59. Коршикова, Е.А. Проблемы кредитования сельскохозяйственных товаропроизводителей [Текст] / Е.А. Коршикова // Закономерности развития региональных агропродовольственных систем. – 2022. - № 1. – С. 35-38
60. Костюкова, Е.И. Кредитование аграрного сектора – основной фактор развития сельскохозяйственного производства [Текст] / Е.И. Костюкова // Финансы и кредит. – 2008. - № 23 (311). – С. 71-74
61. Кудинова, М.Г., Жидких, Е.И. Особенности льготного кредитования и эффективность государственной финансовой поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей в регионе (на материалах

Алтайского края) [Текст] / М.Г. Кудинова, Е.И. Жидких и др. // Инновации и инвестиции. – 2022. - № 7. – С. 70-75

62. Кучин, С.А. Мировой опыт финансовой поддержки аграрного сектора экономики и возможность его адаптации в России [Текст] / С.А. Кучин // Управление экономическими системами. – 2012. - № 8 (44). – С. 27-45

63. Кучуков, Р. Государственная поддержка сельского хозяйства в странах с развитой рыночной экономикой [Текст] / Р. Кучуков // Экономист. - 2019. – № 11. - С. 91-94

64. Қодирзода, Д.Б., Собирзода, Н.М. Хусусиятҳои қарздиҳӣ ба баҳши кишоварзӣ дар Тоҷикистон [Матн] / Д.Б. Қодирзода, Н.М. Собирзода // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 9. – С. 5-11

65. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-буҷети-давлатии-ҷумҳурии-тоҷикистон-барои-соли-2024>

66. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ» аз 18 март соли 2022, № 1866 / Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022, № 3 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-дастгирии-давлатии-соҳаҳои-комплекси-агросаноатӣ>

67. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, № 723 / Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2011, № 6 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-молияи-давлатии-ҷумҳурии-тоҷикистон>

68. Лаврушин, О.И. Банковская система в современной экономике: учебник [Текст] / Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: КНОРУС. 2012. – 353 с.

69. Латипова, Г.С. Омилҳои муайянкунандаи талаботи субъектҳои кишоварзӣ ба қарз ва баҳодихии онҳо [Матн] / Г.С. Латипова // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. - № 1 (30). – С. 205-212

70. Латипова, Г.С. Такмили механизми қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ [Матн] / Г.С. Латипова // Дисс. барои дарёфти дараҷаи илм. номз. илм. иқт.: 08.00.07 / Латипова Гуландом Сайҳомидовна. – Душанбе, 2022. – 185 с.

71. Латышев, Н. Берлинский агродневник: германские фермеры - субсидии от убытков не спасают [Электронный ресурс] / Н. Латышев / Режим доступа: http://www.kazakh-zerno.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=15728:2010-03-03-03-33-21&catid

72. Махшулов, С.Қ. Хуссиятҳои хосси ташаккули муносибатҳои қарзӣ дар Тоҷикистон [Матн] / С.Қ. Махшулов // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. - № 6-1. – С. 118-124

73. Махшулов, С.Қ. Ахмедова, Б. Механизмҳои асосии ғайроғардонии қарздиҳии низоми бонкӣ ба бахши воқеии иқтисодиёт [Матн] / С.Қ. Махшулов, Б. Ахмедова // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. - № 2 (36). – С. 137-151

74. Махшулов, С.Қ., Сандалов, Қ.Р. Рушди низоми бонкӣ ва муносибатҳои қарзӣ дар шароити муосир [Матн] / С.Қ. Махшулов, Қ.Р. Сандалов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. - № 10-1. – С. 182-190

75. Махшулов, С.Қ., Хоҷаев, Б.Б., Латипова, Г.С. Нақши қарзҳои бонкӣ дар самаранокии истеҳсоли маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқ [Матн] / С.Қ. Махшулов, Б.Б. Хоҷаев, Г.С. Латипова // Кишоварз. – 2018. № 2. – С. 98-102

76. Медведева, Н.А. Проблемы банковского кредитования сельскохозяйственных предприятий [Текст] / Н.А. Медведева // Экономика сельского хозяйства. Реферативный журнал. - 2018. - № 1. – С. 88

77. Меликов, Ю.И., Скорова, Л.А. Зарубежный опыт государственной финансово-кредитной поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей

[Текст] / Ю.И. Меликов, Л.А. Скорова // Финансовые исследования. – 2003, - № 6. – С. 11-15

78. Мирсаидов, С.А. Аврорзода, А. Основные пути совершенствования институциональной инфраструктуры государственного регулирования воспроизводственных процессов сфере аграрного производства [Текст] / С.А. Мирсаидов, А. Аврорзода // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – 2016. - № 3 (68). – С. 5-13

79. Миршарипов, Э.Қ., Умаршоева, Ш. Қарз ҳамчун омили асосии рушди иқтисодиёт [Матн] / Э.Қ. Миршарипов, Ш. Умаршоева // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. - № 4-2 (34). – С. 188-195

80. Молияи Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ [Матн] / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – 445 с.

81. Молияи Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ [Матн] / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – 121 с.

82. Мягтина, Н.В. История сберегательных касс в России в первой половине XIX века (на примере губернского города Владимира) [Текст] / Н.В. Мягтина // Финансы и кредит. – 2014. - № 8 (584). – С. 60-64

83. Наминова, К.А. Особенности и условия льготного кредитования сельскохозяйственных предприятий России [Текст] / К.А. Наминова // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2021. – Т. 17. - № 4 (397). – С. 649-663

84. Нарынбаева, А.С., Глухов, С.Г. Кредитование в сельском хозяйстве стран Евразийского экономического союза: опыт и проблемы [Текст] / А.С. Нарынбаева, С.Г. Глухов // Проблемы агрорынка. – 2020. - № 4. – С. 94-102

85. Нейф, Н.М. Яшина, М.Л. Управление структурой капитала сельскохозяйственных организаций на основе оценки эффективности использования заемных средств [Текст] / Н.М. Нейф, М.Л. Яшина // Материалы научно-практической конференции: Дни науки. Технологии управления в

инновационной экономике. Екатеринбург: Уральский гуманитарный институт. - 2012. - С. 109-118 с.

86. Ниёзов, М.А., Миршарипов, Э.Қ. Таҳлили вазъи кунунии қарздиҳии низоми бонкии минтақаи Рашт ва таъсири он ба рушди соҳибқориҳои истеҳсоли ва саноат [Матн] / М.А. Ниёзов, Э.Қ. Миршарипов // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2023. - № 4 (16). – С. 191-199

87. Обидов, Ф.С., Икромов, Н.К. Асосҳои базавии назарияи қарз ва захираҳои қарзӣ [Матн] / Ф.С. Обидов, Н.К. Икромов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. - № 10-1. – С. 9-14

88. Огаркова, Н.Н. Совершенствование государственной поддержки кредитования в сельском хозяйстве [Текст] / Н.Н. Огаркова // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. – 2018. - № 8. – С. 283-287

89. Одинаева, М.Ш. Механизми қарздиҳӣ дар соҳаи кишоварзӣ [Матн] / М.Ш. Одинаева // Идоракунии давлатӣ. – 2023. - № 2 (61). – С. 152-159

90. Олимов, А.Х. Асосҳои методологии маблағгузории хурди соҳаи кишоварзӣ [Матн] / А.Х. Олимов // Кишоварз. – 2020. - № 1 (86). – С. 142-146

91. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2018. Нашрияти расмӣ [Матн] / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – 483 с.

92. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2019. Нашрияти расмӣ [Матн] / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – 477 с.

93. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2020. Нашрияти расмӣ [Матн] / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – 494 с.

94. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024. Нашрияти расмӣ [Матн] / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – 429 с.

95. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январи соли 2021 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://www.president.tj/node/25005>
96. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://www.president.tj/event/missives/24850>
97. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://president.tj/node/32191>
98. Пономарева, А.Е. Проблемы и особенности кредитования сельскохозяйственных предприятий [Текст] / А.Е. Пономарева // Современные проблемы науки и образования. – 2006. - № 4. – С. 116-118
99. Раҳимзода, Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз [Матн] / Ш. Раҳимзода // - Душанбе: Эр-граф. - 2018. – 516 с.
100. Раҳимзода, Ш., Латипова, Г.С. Иқтидори қарзии ташкилотҳои қарзӣ ва қарзпазирии субъектҳои кишоварзӣ [Матн] / Ш. Раҳимзода, С.Г. Латипова // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. - № 4 (28). – С. 27-35
101. Раҳимзода, Ш., Махшулов, С.Ҷ. Масъалаҳои арзёбии иқтидори қарзӣ ва қарзпазирии субъектҳои кишоварзӣ дар шароити муосир [Матн] / Ш. Раҳимзода, С.Ҷ. Махшулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 12. – С. 165-172
102. Раҳимзода, Ш., Махшулов, С.Ҷ. Таҷрибаи байналмилалӣ қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ [Матн] / Ш. Раҳимзода, С.Ҷ. Махшулов // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. - № 2 (22). – С. 21-27
103. Савкин, В.И., Прока, Н.И. Современная аграрная политика и предпосылки развития эффективного механизма государственной поддержки аграрного сектора экономики России [Текст] / В.И. Савкин, Н.И. Прока // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2015. – Т. 11. - № 43 (328). – С. 2-15

104. Самоховец, М.П. Система кредитования сельского хозяйства [Текст] / Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. к. эк. наук: 08.00.10 / Самоховец Мария Павловна. – СПб., 2010. – 24 с.
105. Самоховец, М.П. Факторы, влияющие на организацию кредитования сельскохозяйственных предприятий [Текст] / М.П. Самоховец // Финансы и бизнес. – 2009. - № 3. – С. 95-100
106. Свиридов, О.Ю., Лысоченко, А.А. Государственное регулирование развития агробизнеса и банковское кредитование предприятий АПК в современных условиях хозяйствования: монография [Текст] / О.Ю. Свиридов, А.А. Лысоченко. – Ростов н/Д: Изд-во «Содействие XXI век». – 2014. - 224 с.
107. СклЯрова, Ю.М., СклЯров, И.Ю. Деньги. Кредит. Банки [Текст] / Ю.М. СклЯров, И.Ю. СклЯрова, Т.Г. Гурнович и др. – Ставрополь, 2013. – 312 с.
108. Скузоватова, О.Г. Эволюция проблем сельскохозяйственного кредитования [Текст] / О.Г. Скузоватова // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. – 2012. - № 1 (33). – С. 216-220
109. Собирзода, Н.М., Кодирзода, Д.Б., Особенности государственного регулирования аграрного сектора Республики Таджикистан [Текст] / Н.М. Собирзода, Д.Б. Кодирзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2023. - № 5. – С. 177-185
110. Собирзода, Н.М., Кодирзода, Д.Б. Финансовая государственная поддержка сельского хозяйства в Республике Таджикистан [Текст] / Н.М. Собирзода, Д.Б. Кодирзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2023. - № 8. – С. 5-12
111. Сомонаи расмии Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://www.stat.tj/jadvalhoi-tahlili/>

112. Сомонаи расмии ҚСП «Бонки Арванд» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: https://arvand.tj/business/bs_credits/kredit-na-priobretenie-selkhoztehniki/
113. Сомонаи расмии ҚСП «Бонки сармоягузорӣ ва қарзии Тоҷикистон» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://icb.tj/Credit/44>
114. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://mmk.tj/file/стратегияи-миллии-рушди-ҷумҳурии-тоҷикистон-барои-давраи-то-соли-2030pdf-2>
115. Султанов, З. Институциональные аспекты развития сельскохозяйственного кредитования [Текст] / З. Султанов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2023. - № 1 (79). - С. 28-40
116. Тоҷикистон: 30-соли истиклолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ [Матн] / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – 702 с., с. 436-437
117. Улфатов, У.Ф. Принципиҳо ва таснифоти қарз дар шароити имрӯза [Матн] / У.Ф. Улфатов // Паёми Донишгоҳи давлатии бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. - № 1-4-2 (68). – С. 107-110
118. Умаров, Х.У., Иброхимов, И.Р., Боймуродов, Д.Д. Методологические аспекты финансового риска в деятельности банков [Текст] / Х.У. Умаров, И.Р. Иброхимов, Д.Д. Боймуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. - № 8. – С. 174-182
119. Умаров, Ҳ. Бонкдорӣ исломӣ ҳамчун таҳаввулотӣ муҳим дар низоми бонкии ҷаҳонӣ [Матн] / Ҳ. Умаров // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. - № 1 (35). – С. 54-61

120. Ушвицкий, М.Л. Механизм кредитно-финансовых отношений в сельском хозяйстве [Текст] / М.Л. Ушвицкий // Современные наукоемкие технологии. – 2005. - № 4. - С. 80-81

121. Хайрзода, Ш.Қ., Махшулов, С.Қ., Хочаев, Б.Б. Ҷабҳаҳои молиявӣ ва институтсионалии ғаболгардонӣ ва баландбардории қарздиҳии бонкӣ ба истеҳсолоти кишоварзӣ [Матн] / Ш.Қ. Хайрзода, С.Қ. Махшулов, Б.Б. Хочаев // Паёми молия ва иқтисод. – 2019. - № 4 (20). – С. 33-43

122. Хайрзода, Ш.К., Ходжаев, Б.Б., Махшулов, С.Д. Необходимость и роль микрокредитования аграрного сектора национальной экономики Республики Таджикистан [Текст] / Ш.К. Хайрзода, Б.Б. Ходжаев, С.Д. Махшулов // Финансово-экономический вестник. – 2019. - № 4 (20). – С. 7-14

123. Хайрзода, Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ (назария, методология, амалия) [Матн] / Ш.Қ. Хайрзода / Автореф. дисс. барои дарёфти дараҷаи илм. докт. илм. иқт.: 08.00.10 / Хайрзода Шукрулло Қурбоналӣ. – Душанбе, 2021. – 113 с.

124. Ходжахонов, А.А. Развитие финансово-кредитного обслуживания субъектов АПК Республики Таджикистан [Текст] / А.А. Ходжахонов // Финансово-экономический вестник. – 2018. - № 3 (15). – С. 84-90

125. Ходжахонов, А.А. Эффективность использования финансовых источников в развитии АПК Таджикистана [Текст] / А.А. Ходжахонов // Финансово-экономический вестник. – 2022. - № 3 (32). – С. 115-122

126. Холназаров, Ҷ.Ҳ., Алимов, Д.Х. Аз таърихи ташкилбӣ ва рушди бонкҳо дар Тоҷикистон / Ҷ.Ҳ. Холназаров, Д.Х. Алимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2019. - № 9. – С. 165-169

127. Холодов, О.А., Холодова, М.А. Особенности реализации механизма льготного кредитования в аграрном секторе экономики [Текст] / О.А. Холодова, М.А. Холодова // Вестник Донского государственного аграрного университета. – 2018. - № 4-2 (30). – С. 129-137

128. Хушвахтзода, Қ.Х., Давлатов, Н.А. Роҳҳои таъмини субъектҳои соҳаи кишоварзӣ бо захираҳои молиявӣ қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Монография [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Н.А. Давлатов. – Душанбе: Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – 178 с.

129. Хушвахтзода, Қ.Х., Давлатов, Н.А. Хусусиятҳои истифодаи захираҳои молиявӣ қарзӣ субъектҳои баҳши кишоварзӣ [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Н.А. Давлатов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 5. – С. 5-11

130. Хушвахтзода, Қ.Х., Имомназарова, Т.А. Финансово-кредитные ресурсы развития сельского предпринимательства (концептуальные вопросы) [Текст] / Қ.Х. Хушвахтзода, Т.А. Имомназарова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 8. – С. 5-10

131. Ҳикматов, У.С. Вопросы создания сельских кредитных потребительских кооперативов как новой формы микрофинансовых организаций в Таджикистане [Текст] / У.С. Хикматов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2013. - № 4 (43). – С. 65-70

132. Ҳисобот оиди иҷроиши буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/wp-content/uploads/2023/01/>

133. Ҳисобот оиди иҷроиши буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/wp-content/uploads/2023/01/>

134. Ҳисобот оиди иҷроиши буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://moliya.tj/wp-content/uploads/2023/02/>

135. Шарипов, Б.М. Теоретические основы денежно-кредитных механизмов экономического роста [Текст] / Б.М. Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. - № 2-6. – С. 130-133

136. Шарипов, Х.П. Баҳодиҳии ҳолати муосири қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ [Матн] / Х.П. Шарипов // Кишоварз. – 2020. - № 2 (87). – С. 202-206
137. Шкарупа, Е.А. Государственная поддержка сельского хозяйства Волгоградской области: возможности финансово-кредитной инфраструктуры [Текст] / Е.А. Шкарупа // Региональная экономика. Юг России. – 2023. – Т. 11. - № 3. – С. 136-144
138. Шкарупа, Е.А. Зарубежный опыт сельскохозяйственного кредитования: возможности использования в российских условиях [Текст] / Е.А. Шкарупа // Экономика: вчера, сегодня, завтра. - 2017. - Том 7. - № 5В. - С. 340-350
139. Шкарупа, Е.А. Особенности и недостатки современной системы кредитования аграрного сектора [Текст] / Е.А. Шкарупа // Финансы и кредит. – 2012. - № 18 (498). – С. 50-56
140. Шкарупа, Е.А. Развитие финансово-кредитной инфраструктуры сельского хозяйства: эволюционный подход [Текст] / Региональная экономика. Юг России. – 2023. – Т.11. - № 2. – С. 96-103
141. Шкарупа, Е.А., Переходов, П.П. Кредитование сельского хозяйства: особенности, проблемы, тенденции развития [Текст] / Е.А. Шкарупа, П.П. Переходов // Региональная экономика: теория и практика. – 2012. - № 44. – С. 52-56
142. Яшина, М.Л., Нейф, Н.М., Трескова, Т.В. Развитие кредитования сельскохозяйственных организаций. Монография [Текст] / М.Л. Яшина, Н.М. Нейф, Т.В. Трескова. – Ульяновск: Ульяновский ГАУ, 2020. – 192 с.
143. Access to all ECB statistics and background information [Electronic resource] / Access mode: <https://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html>
144. Institutions, law, budget [Electronic resource] / Access mode: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/eu-budget/long-term-eu-budget/2021-2027/spending-and-revenue_en

РҶҶҲАТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

А. Интишорот дар нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон

[1-М]. Тохтаров, И.Х. Низоми қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ [Матн] / И.Х. Тохтаров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. - № 4-2 (44). – С. 258-264

[2-М]. Тохтаров, И.Х. Дастгирии давлатии қарздиҳии кишоварзӣ [Матн] / Б.Ҳ. Каримов, И.Х. Тохтаров // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 12. – С. 139-148

[3-М]. Тохтаров, И.Х. Қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити ноустувории молиявӣ [Матн] / И.Х. Тохтаров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2024. - № 3 (53). – с. 372-378

[4-М]. Тохтаров, И.Х. Мушкилоти қарздиҳии имтиёзноки корхонаҳои кишоварзӣ ва роҳҳои ҳалли онҳо [Матн] / И.Х. Тохтаров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 4-2 (43). – С. 272-278

Б. Мақолаҳо дар дигар нашрияҳо

[5-М]. Тохтаров, И.Х. Таҳлили қарздиҳии имтиёзноки бонкҳо ба соҳаи кишоварзӣ [Матн] / И.Х. Тохтаров // Масъалаҳои мубрами баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит дар шароити муосир. Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ (Душанбе, 28 март соли 2023). – Душанбе: ДБССТ, 2023. – 275 с., с. 178-182

[6-М]. Тохтаров, И.Х. Хусусиятҳои механизми қарздиҳии имтиёзноки кишоварзӣ [Матн] / И.Х. Тохтаров // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ (Кӯлоб). – Кӯлоб: Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, 2023. – С. 133-137

[7-М]. Тохтаров, И.Х. Особенности формирования системы льготного кредитования предприятий аграрного сектора Республики Таджикистан [Текст] / Б.Х. Каримов, И.Х. Тохтаров // Вопросы управления и экономики: современное

состояние актуальных проблем. Сборник статей по материалам LXVIII Международной научно-практической конференции (Москва, 10 февраля 2023 года). – Москва: Общество с ограниченной ответственностью «Интернаука», 2023. – С. 17-25

[8-М]. Тохтаров, И.Х. Необходимость льготного кредитования сельскохозяйственных предприятий в условиях финансовой нестабильности [Текст] / И.Х. Тохтаров // Экономика, менеджмент, финансы: актуальные вопросы теории и практики. Сборник статей IV Международной научно-практической конференции (Пенза, 30 июня 2024 года). – Пенза: Наука и просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2024. – С. 50-53